

MARCH 2004

AROLWG HANES
LLANDEILO FAWR
HERITAGE AUDIT

Paratowyd gan Archaeoleg Cambria
Ar gyfer Cyngor Tref Llandeilo Fawr
Mawrth 2004

Prepared by Cambria Archaeology
For Llandeilo Fawr Town Council
March 2004

A R C H A E O L E G
CAMBRIA
A R C H A E O L O G Y

ARCHAEOLEG CAMBRIA ARCHAEOLOGY

RHIF YR ADRODDIAD / REPORT NO. 2004/26
RHIF Y PROSIECT / PROJECT RECORD NO. 50045

Mawrth 2004
March 2004

AROLWG HANES
LLANDEILO FAWR
HERITAGE AUDIT

Gan / By

Paul Sambrook
&
Jenny Hall

*Enw marchnata Ymddiriedolaeth Archaeolegol Dyfed yw Archaeoleg Cambria
Paratowyd yr adroddiad yma at ddefnydd y cwsmer yn unig. Ni dderbynnir cyfrifoldeb gan
Ymddiriedolaeth Archaeolegol Dyfed am ei ddefnyddio gan unrhyw berson na phersonau eraill a fydd
yn ei ddarllen neu ddibynnu ar y gwybodaeth y mae'n ei gynnwys*

*Cambria Archaeology is the marketing name of the Dyfed Archaeological Trust Limited. The report
has been prepared for the specific use of the client. The Dyfed Archaeological Trust Ltd can accept no
responsibility for its use by any other person or persons who may read it or rely on the information it
contains.*

ARCHAEOLEG CAMBRIA
Ymddiriedolaeth Archaeolegol Dyfed Cyf
Neuadd y Sir, Stryd Caerfyrddin, Llandeilo, Sir Gaerfyrddin SA19 6AF
Ffon: Ymholiadau Cyffredinol 01558 823121
Adran Rheoli Treftadaeth 01558 823131
Ffacs: 01558 823133
Ebost: cambria@acadat.com Gwefan: www.acadat.com

CAMBRIA ARCHAEOLOGY
Dyfed Archaeological Trust Limited
The Shire Hall, Carmarthen Street, Llandeilo, Carmarthenshire SA19 6AF
Tel: General Enquiries 01558 823121
Heritage Management Section 01558 823131

Project Part-financed
by the European
Union
European Regional
Development Fund

Cyngor Sir Caerfyrddin
Carmarthenshire County Council

Cynnwys

1.	Crynodeb Gweithredol	2
2.	Arolwg Treftadaeth Llandeilo Fawr	4
2.1	<i>Yr Arolwg</i>	
2.2	<i>Diolchiadau</i>	
2.3	<i>Amcanion</i>	
2.4	<i>Methodoleg</i>	
3.	Treftadaeth Llandeilo Yn Ei Gyd-Destun	8
3.1	<i>Llandeilo: Tref Hanesyddol</i>	
3.2	<i>Dynodiadau Statudol ac An-Statudol</i>	
3.3	<i>Llwybrau troed</i>	
3.4	<i>Mannau ac Adeiladau Cyhoeddus</i>	
3.5	<i>Dehongliad Presennol</i>	
4.	Dehongli A Hyrwyddo Treftadaeth	17
4.1	<i>Cynllun Dehongli Treftadaeth Tref Llandeilo</i>	
4.2	<i>Creu Delwedd "House Style" i Landeilo</i>	
4.3	<i>Hyrwyddo Treftadaeth</i>	
4.4	<i>Dehongli Treftadaeth</i>	
4.5	<i>Teithiau Treftadaeth</i>	
4.6	<i>Treftadaeth yn y Gymuned</i>	
4.7	<i>Cymdeithas Dreftadaeth</i>	
4.8	<i>Canolfan Dreftadaeth</i>	
5.	Archaeoleg A Hanes	21
5.1	<i>Cynhanesyddol</i>	
5.2	<i>Rhufeinig</i>	
5.3	<i>Oesoedd Canol Cynnar</i>	
5.4	<i>Yr Oesoedd Canol</i>	
5.5	<i>Ôl-ganoloesol</i>	
5.6	<i>20fed Ganrif</i>	
6.	Rhestr o Safleoedd	33
6.1	<i>Mynegai Safleoedd yn ôl enw</i>	
6.2	<i>Mynegai Safleoedd Cynhanesyddol gyda map</i>	
6.3	<i>Mynegai Safleoedd Rhufeinig gyda map</i>	
6.4	<i>Mynegai Safleoedd yr Oesoedd Canol gyda map</i>	
6.5	<i>Mynegai Safleoedd Ol-ganoloesol diwydiannol a masnachol gyda map</i>	
6.6	<i>Mynegai Safleoedd Ol-ganoloesol eraill gyda map</i>	
6.7	<i>Mynegai Safleoedd yr 20fed ganrif gyda map</i>	
6.8	<i>Rhestr o Safleoedd</i>	
7.	Atodiadau	112
7.1	<i>Briff yr Arolwg</i>	
7.2	<i>Gwerthuso'r Arolwg</i>	
7.3	<i>Sylwadau'r Cyhoedd</i>	
7.4	<i>Crynodeb o Gynlluniau Diweddar</i>	
8.	Rhestr darllen	124

1. CRYNODEB GWEITHREDOL

Ymgwymerwyd ag Arolwg Treftadaeth Llandeilo Fawr gan Archaeoleg Cambria yn ystod tri mis cyntaf 2004. Ariannwyd y prosiect yn rhannol gan Gyngor Sir Caerfyrddin fel rhan o'i Raglen Gwasanaethau a Themâu Gwledig gydag arian cyfatebol gan Gyngor Tref Llandeilo Fawr.

Fel rhan o'r prosiect defnyddiwyd elfennau o ymchwil hanesyddol gwreiddiol, gan ddefnyddio deunydd a gedwir yng Nghofnod Safleoedd a Chofebion rhanbarthol de orllewin Cymru, ar y cyd ag ymgynghori gyda'r gymuned, wnaeth gynnig darn sylweddol o wybodaeth hanesyddol a oedd heb ei gofnodi. Defnyddiwyd y wybodaeth hon i gynhyrchu adroddiad terfynol y prosiect ac i ychwanegu at Gofnod Safleoedd a Chofebau rhanbarthol ardal Llandeilo.

Mae'r prosiect wedi ailddatgan y ffaith fod gan Landeilo gyfoeth anhygoel o weddillion archaeolegol a safleoedd a themâu hanesyddol, gan wneud treftadaeth yn ased pwysig yn ddiwylliannol ac yn economaidd i'r dref a'r cylch.

- Llandeilo Rhufeinig
- Teilo Sant a Llyfr Efengyl Lichfield
- Tywysogion y Deheubarth a sedd frenhinol Dinefwr
- Tair bwrdeistref ganoloesol Llandeilo (Llandeilo Fawr, Dinefwr a'r Drenewydd)
- Ty'r Drenewydd a'r parc
- Bywyd yn Llandeilo (hanes tref farchnad wledig)

Er mwyn cynnwys y themâu hyn i mewn i unrhyw strategaeth dehongli treftadaeth ar gyfer Llandeilo a'r cylch, bydd yn angenrheidiol cychwyn proses o drafod ac ymgynghori helaeth gyda nifer o dirfeddianwyr a mudiadau, sydd â chyfrifoldeb uniongyrchol dros asedau treftadaeth allweddol (megis Castell Dinefwr, Eglwys St. Teilo, Eglwys Llandyfeisant, Ty'r Drenewydd a Pharc Dinefwr). Mae nifer o'r mudiadau hyn eisoes wedi dechrau gweithio ar fentrau i wella a hyrwyddo agweddau o'r amgylchedd hanesyddol.

Er nad yw'n briodol gwneud sylwadau yn uniongyrchol ar y mentrau hyn yn yr adroddiad hwn, teimlir ei bod yn hanfodol cydweithio wrth ddatblygu strategaeth fydd yn cynnwys yr holl fudiadau perthnasol, os yw llawn botensial treftadol y dref a'i hamgylchedd i'w gwireddu'n llawn.

Hefyd mae'r arolwg yn gallu gwneud nifer o argymhellion sy'n canolbwyntio'n benodol ar y thema derfynol sydd wedi'i dynodi uchod; hanes a datblygiad tref Llandeilo ei hunan. Nid yw'r pum thema arall yn colli eu pwysigrwydd fel themâu treftadaeth cyffredinol y gellir eu gwneud i mewn i gynllun o'r math hwn.

Felly, mae'n argymhelliad pendant gan yr arolwg, y dylid creu **Cynllun Dehongli Treftadaeth Llandeilo Fawr** sy'n canolbwyntio'n benodol ar thema **Bywyd yn Llandeilo**.

Dylai'r cynllun hwn gynnwys;

- Llunio "house style" er mwyn hyrwyddo treftadaeth Llandeilo
- dylid creu **Taflen, Tywyslyfr a gwefan am Dreftadaeth Llandeilo Fawr** er mwyn hyrwyddo treftadaeth y dref yn lleol a thu hwnt.
- byrddau dehongli a chelf cyhoeddus (megis murluniau, mosäig neu gerfluniau), mewn lleoliadau penodol gan wneud defnydd o'r chwe thema dreftadaeth a nodir uchod
- rhagor o ddeunydd dehongli treftadaeth i'w osod mewn lleoliadau eraill yn y dref, megis siopau, tafarndai a mannau cyhoeddus er mwyn i dreftadaeth ddod yn rhan o fywyd y gymuned
- sefydlu Cymdeithas Dreftadaeth leol i gwrdd â'r diddordeb mawr sydd mewn hanes a threftadaeth yn y gymuned

Mae'r arolwg yn cydnabod fod yna lawer o gynlluniau wedi'u cynnig yn y gorffennol, fel rhan o astudiaethau megis Astudiaeth Adfywio Llandeilo ar gyfer Cyngor Sir Caerfyrddin (1997) a'r Gwerthfawrogiad Cymunedol a ymgwymerwyd gan Uned Ymchwil Arolygon Gwledig Prifysgol Aberystwyth ar ran Antur Cwm Tâf Tywi (1998). Roedd y cynlluniau hyn yn aml iawn yn rhai uchelgeisiol, ond ychydig iawn o ganllawiau oedd ynddynt ynglyn â sut dylid eu rhoi at ei gilydd a phwy ddylid eu datblygu. Felly mae'r angen am gynnydd o ran datblygu, ac yn bwysicaf fyth, gweithredu strategaeth dreftadaeth ehangach hyd yn oed yn fwy.

2. AROLWG TREFTADAETH LLANDEILO FAWR

2.1 Yr Arolwg

Cyflwynwyd yr adroddiad hwn i Gyngor Tref Llandeilo Fawr a'r gymuned leol mewn cyfarfod cyhoeddus ar Fawrth yr 17eg, 2004. Mae'r gwaith yn ganlyniad i ymchwil hanesyddol ac ymgynghori cyhoeddus a gomisiynwyd gan Gyngor Tref Llandeilo Fawr ac a ymgwymerwyd gan Archaeoleg Cambria yn ystod tri mis cyntaf 2004. Ariannwyd y prosiect yn rhannol gan Gyngor Sir Caerfyrddin fel rhan o'i Raglen Gwasanaethau a Themâu Gwledig (cais rhif RSTP/EJ/03/54). Darparwyd yr arian cyfatebol gan Gyngor Tref Llandeilo Fawr.

Bwriad Arolwg Treftadaeth Llandeilo Fawr yw bod yn sail i strategaeth dreftadaeth ar gyfer tref Llandeilo a'r cylch yn y dyfodol. Y gobaith yw y bydd strategaeth o'r fath yn y dyfodol yn cydweddu gyda chynlluniau datblygu mudiadau eraill yn y gymuned, yn cynnwys yr Ymddiriedolaeth Genedlaethol, Ymddiriedolaeth Bywyd Gwyllt De a Gorllewin Cymru a'r Eglwys yng Nghymru, ac mae gan bob un ohonynt rôl bwysig i'w chwarae mewn gwaith hyrwyddo a rheoli amgylchedd, diwylliant ac asedau hanesyddol cyfoethog Llandeilo yn y dyfodol.

Mae gan dref Llandeilo Fawr hanes hynod ddiddorol a hir iawn hefyd. Ers bron i 2000 o flynyddoedd mae yna gyswllt milwrol, gwleidyddol, crefyddol a masnachol wedi bod, ac mae ond yn briodol ein bod yn edrych o'r newydd ar ei threftadaeth ar ddechrau'r trydydd mileniwm o anheddiad dynol.

2.2 Diolchiadau

Mae ond yn iawn i gynnig gair o ddiolch i nifer o bobl sydd wedi sicrhau bod Arolwg Treftadaeth Llandeilo Fawr yn gymaint o lwyddiant.

Dr. David Jones, Maer Llandeilo (2003-4), ei gyd gynghorwyr tref a Chlerc y Dref, Ms Colette Paterson, am godi ymwybyddiaeth y cyhoedd; Andrew Williams, Orchardweb, sydd wedi'i gwneud yn bosib i'r adroddiad fod ar gael ar lein; Lynwen Davies, Dewis, am gyfieithu ysgrifenedig a chyfieithu ar y pryd trwy gydol y prosiect hwn.

Rhaid diolch yn arbennig i drigolion Llandeilo a'r cylch sydd wedi cyfrannu gwybodaeth, ffotograffau, dogfennau ac arteffactau sydd wedi caniatáu i ni ychwanegu a gwella Cofnod Safleoedd a Chofebau Llandeilo a'r ardal yn sylweddol. Hefyd wnaeth nifer wneud sylwadau ynglyn â sut fyddent yn dymuno gweld eu treftadaeth yn cael ei ofalu amdano a'i hyrwyddo yn y dyfodol. Er bod rhai o'r sylwadau hyn y tu hwnt i orchwylion yr arolwg hwn maent wedi'u dogfennu yn Atodiad 3 er mwyn hysbysu datblygiadau'r dyfodol.

2.3 *Amcanion*

Gosodwyd yr amcanion canlynol gan briff y prosiect, sydd wedi'u hatgynhyrchu'n llawn isod yn 7.1;

1. Darparu argymhellion manwl ar ddatblygu teithiau treftadaeth a gweithiau dehongli perthynol ar gyfer Cyngor Tref Llandeilo Fawr.
2. I hysbysu'r datblygiad ynghylch strategaeth treftadaeth ehangach.
3. I ychwanegu at a gwella'r Cofnod o Safleoedd a Chofebau fel cofnod cymunedol cynaliadwy

Roedd yr amcanion i'w cyflwyno trwy gynhyrchu adroddiad dwyieithog ar y prosiect gan ychwanegu a gwella'r Cofnod o Safleoedd a Chofebau gwybodaeth sydd wedi'i gasglu o ganlyniad i ymchwil newydd ac fel rhan o'r ymgynghoriad gyda'r cyhoedd.

2.4 *Methodoleg*

Fel un o'r pedwar ymddiriedolaeth archaeolegol rhanbarthol yng Nghymru, mae Archaeoleg Cambria (Ymddiriedolaeth Archaeolegol Dyfed) yn ymddiriedolaeth elusennol, ac felly mae addysgu'r cyhoedd ynglyn ag archaeoleg yn un o rolau sylfaenol Cambria.

Mae'r mudiad wedi datblygu gwasanaeth allanol sy'n anelu at helpu cymunedau i wneud defnydd o'u hasedau treftadaeth trwy wneud Arolygon Treftadaeth Cymunedol.

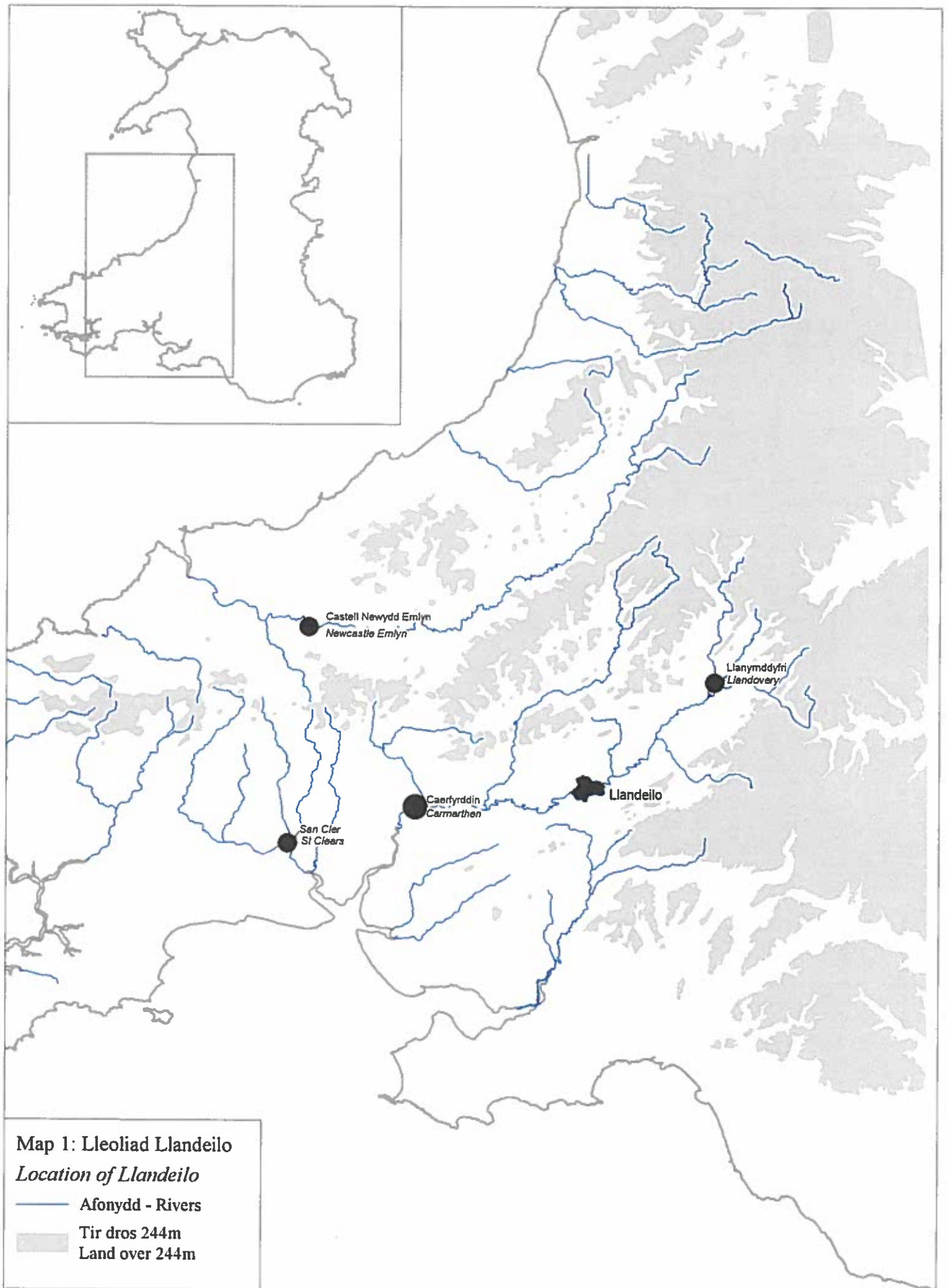
Mae elfennau hanfodol unrhyw Arolwg Treftadaeth Cymunedol pan yn cyfeirio at brosiect arferol yn cynnwys;

- Creu arolwg treftadaeth drafft yn seiliedig ar gynnwys y Cofnod o Safleoedd a Chofebau rhanbarthol (SMR) ar gyfer de orllewin Cymru, a gedwir gan Archaeoleg Cambria
- Gweithio gyda'r gymuned leol i wneud yn siwr fod pobl leol yn cael cyfle i gymryd rhan yn y broses ac yn gallu cyfrannu tuag at gasglu gwybodaeth yn ogystal ag esbonio blaenoriaethau treftadaeth y gymuned.
- Integreiddio gwybodaeth o'r SMR gyda'r wybodaeth a ddarperir gan y gymuned leol (a gasglwyd yn y cyfarfodydd cyhoeddus a thrwy ddosbarthu taflenni casglu gwybodaeth y gellir eu dychwelyd yn y post neu trwy law).
- Cynhyrchu adroddiad terfynol sy'n cynnwys yr holl wybodaeth sydd ar gael yn ogystal ag argymhellion ar gyfer dehongli a rheoli adnodd treftadaeth y gymuned
- Ychwanegu a gwella'r SMR rhanbarthol trwy ychwanegu gwybodaeth newydd neu wybodaeth sydd wedi'i gywiro a gynhyrchwyd o ganlyniad i'r ymgynghori gyda'r cyhoedd ac ymchwil prosiect.

Cynhwyswyd yr elfennau hyn yn Arolwg Treftadaeth Llandeilo Fawr. Cynhaliwyd y cydweithio gyda'r cyhoedd mewn tri o gyfarfodydd cymunedol unigol; lansio'r prosiect, Diwrnod Treftadaeth Cymunedol a chyfarfod terfynol i gyflwyno'r

adroddiad terfynol i'r Cyngor Tref a'r gymuned. Defnyddiwyd gwefan Cyngor Tref Llandeilo (www.llandeilo.gov.uk) hefyd er mwyn i'r adroddiad drafft a'r adroddiad terfynol fod ar gael i'w dadlwytho er mwyn i gymaint â phosibl o bobl yn y gymuned fedru manteisio ar y cyfle.

Gellir gweld manylion methodoleg Arolwg Treftadaeth Llandeilo Fawr yn Atodiadau 1 a 2 ar ddiwedd yr adroddiad hwn.

3. TREFTADAETH LLANDEILO YN EI GYD-DESTUN

3.1. *Llandeilo: Tref Hanesyddol*

Yn seiliedig ar gynnwys y Cofnod o Safleoedd a Chofebau Rhanbarthol, cofnod cyhoeddus o safleoedd hanesyddol ac archaeolegol Gorllewin Cymru, a gedwir gan Archaeoleg Cambria, a chyn yr ymgynghoriad cyhoeddus ar Chwefror 21ain, awgrymir bod y themâu canlynol o bwysigrwydd arbennig ac yn haeddu sylw manwl pan yn llunio strategaeth dreftadaeth i Llandeilo. Serch hynny, yr ymgynghoriad cyhoeddus fydd yn arwain y rhestr derfynol o themâu.

3.1.1 *Llandeilo a chyfnod y Rhufeiniaid*

Heb amheuaeth mae hon yn thema bwysig yn ymwneud â hanes cynnar yr ardal, ac mae yna botensial am ddarganfyddiadau newydd a chyffrous wrth i archaeolegwyr wneud rhagor o waith astudio ar y caerau a'r dref a ddarganfuwyd ym Mharc Dinefwr yn 2003.

3.1.2 *St Teilo a Llyfr Efengyl Lichfield*

Gellir dweud bod hanes eglwys Teilo, a sefydlwyd yn y 5ed ganrif OC yn ôl traddodiad, yn unigryw i Llandeilo Fawr ac mae ganddo lawer i'w gynnig o ran gwaith dehongli a hyrwyddo. Mae yna bosibilrwydd ar hyn o bryd y gallai canolfan dreftadaeth ddod i Llandeilo yn seiliedig ar ddehongli Llyfr Efengyl Lichfield, oedd ym meddiant yr eglwys yn Llandeilo Fawr yn y canoloesoedd cynnar. Byddai hyn yn gam sylweddol tuag at hyrwyddo'r dref a'i threftadaeth.

3.1.3 *Tywysogion y Deheubarth a sedd frenhinol Dinefwr*

Mae statws Llandeilo a Dinefwr fel un o'r canolfannau canoloesol pwysicaf o ran pŵer, yn gysylltiedig gyda theulu brenhinol Dinefwr yn thema bwysig sy'n cynnig cyfleoedd gwych ar gyfer dehongli ac hyrwyddo. Mae hyn yn arbennig o wir o ystyried natur dramatig amddiffynfeydd y Deheubarth gan dywysogion lleol yn wyneb y pwysau mawr gan yr Eingl-Normaniaid dros gyfnod hir, a'r digwyddiadau cyffrous a'r cymeriadau diddorol oedd ynghlwm wrth hyn. Mae adfail wych Castell Dinefwr a Coed y Castell gerllaw yn eiddio i Ymddiriedolaeth Bywyd Gwyllt De a Gorllewin Cymru.

3.1.4 *Tair bwrdeistref ganoloesol Llandeilo*

Yn y canoloesoedd, roedd tair tref cyfagos yn Llandeilo Fawr, Dinefwr (tu allan i Gastell Dinefwr) a'r Drefnewydd (ger safle Plas Newton). Mae hanes dirywiad a diflaniad Dinefwr a'r Drefnewydd yn bennod hynod yn hanes y fro. Anaml iawn y gellir gwahodd ymwelydd i fwynhau dehongli tair tref fwrdeistrefol ganoloesol sydd mor agos at ei gilydd, a hynny mewn tirwedd neilltuol o hardd, gan hefyd feddu ar gyfoeth o themâu hanesyddol.

3.1.5 *Ty'r Drennewydd*

Mae'r ty a'r dirwedd o dir parc hardd yn cyfuno i greu safle treftadaeth pwysig, sydd bellach yn eiddo i'r Ymddiriedolaeth Genedlaethol. Mae'r cysylltiad rhwng Newton ac Arglwyddi Dinefwr yn rhan bwysig yn hanes yr ardal.

3.2 *Dynodiadau Statudol ac An-Statudol*

Mae yna nifer o ardaloedd o fewn cymuned Llandeilo sy'n meddu ar ddynodiadau statudol ac an-statudol, sy'n nodi gwerth uchel y cylch o ran ei dreftadaeth, tirwedd ac amgylchedd. Dangosir y rhain ar y mapiau sydd ynghlwm wrth hwn (Mapiau 2 a 3). O amgylch ffiniau'r dref mae Safleoedd o Ddiddordeb Gwyddonol Arbennig i'r de, dwyrain a gorllewin, ac mae hefyd yn eistedd o fewn ardal a ddiffinnir fel Tirwedd o Ddiddordeb Hanesyddol Neilltuol.

3.2.1 *Dynodiadau Statudol*

Mae ardaloedd sy'n rhwym wrth ddynodiadau statudol â gweithdrefnau rheoli sy'n rhoi cyfyngiadau ar weithgareddau o fewn pob ardal ddynodedig. Yr ardaloedd sy'n rhwym wrth ddynodiadau statudol yw;

- Ystâd Dinefwr SSSI (Côd SSSI 32WKJ): yn cynnwys y rhan fwyaf o Barc Dinefwr a Choedwig y Castell.
- Chwarel Crug SSSI (Côd SSSI 32WKE): yn gorchuddio ardal y chwarel o ddiwedd y 19eg ganrif a ddefnyddiwyd fel dymp sbwriel y dref ar ddechrau'r 20fed ganrif.
- Mae'r Afon Tywi (Côd SSSI 32WPO): yn SSSI a hefyd yn enghraifft o Ardal Gadwraeth Arbennig (SAC EU Côd UK0013010) a ddewiswyd oherwydd y rhywogaethau o famaliaid a physgod.
- Ardal Gadwraeth Llandeilo: crëwyd gan Gyngor Sir Caerfyrddin yn 1972, o dan amodau Deddf Cyfleustodau Dinesig 1967, oedd yn rhoi'r grym i awdurdodau cynllunio lleol i ddewis a dynodi ardaloedd o ddiddordeb pensaernïol neu hanesyddol arbennig.

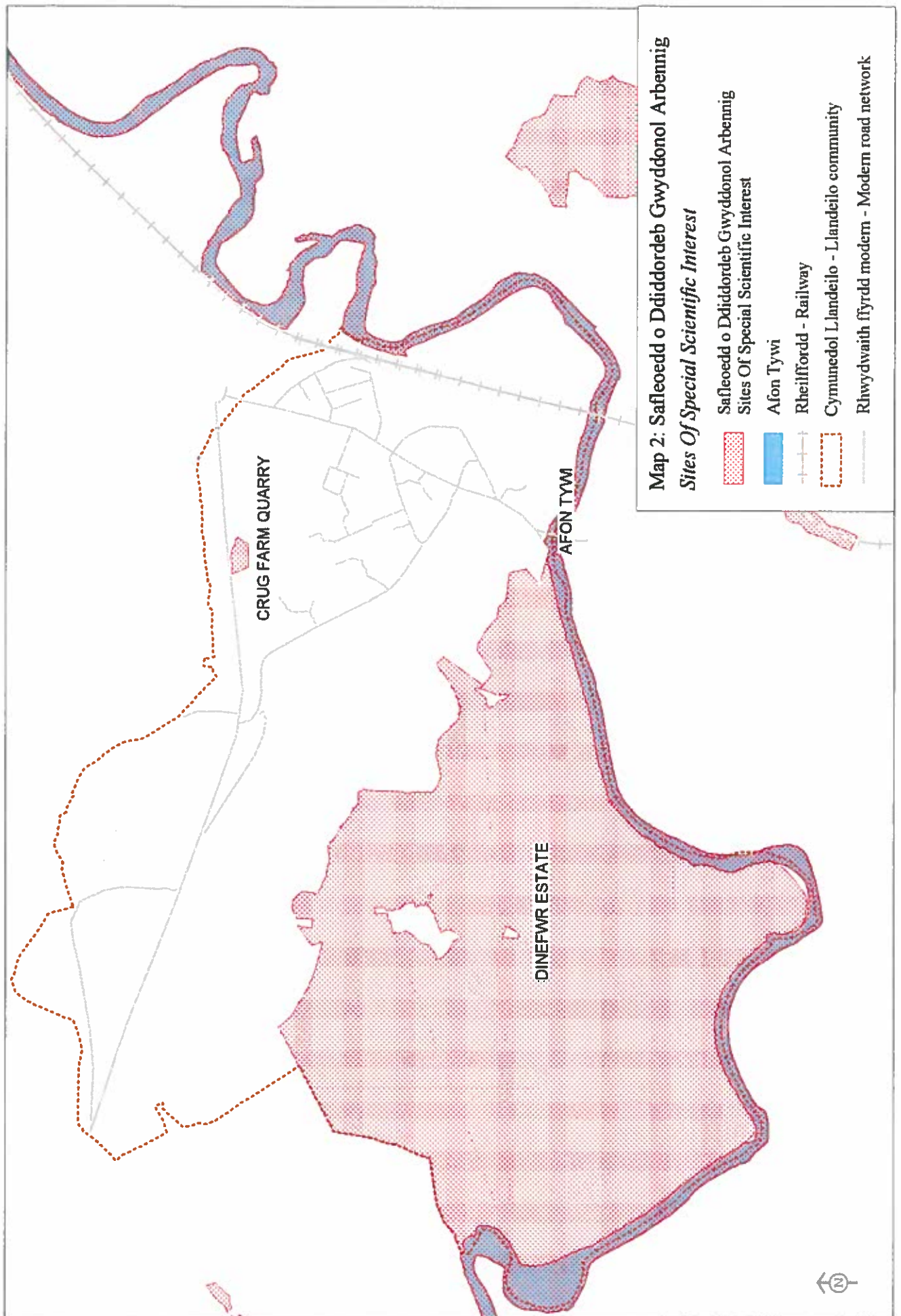
3.2.2 *Dynodiadau An-Statudol*

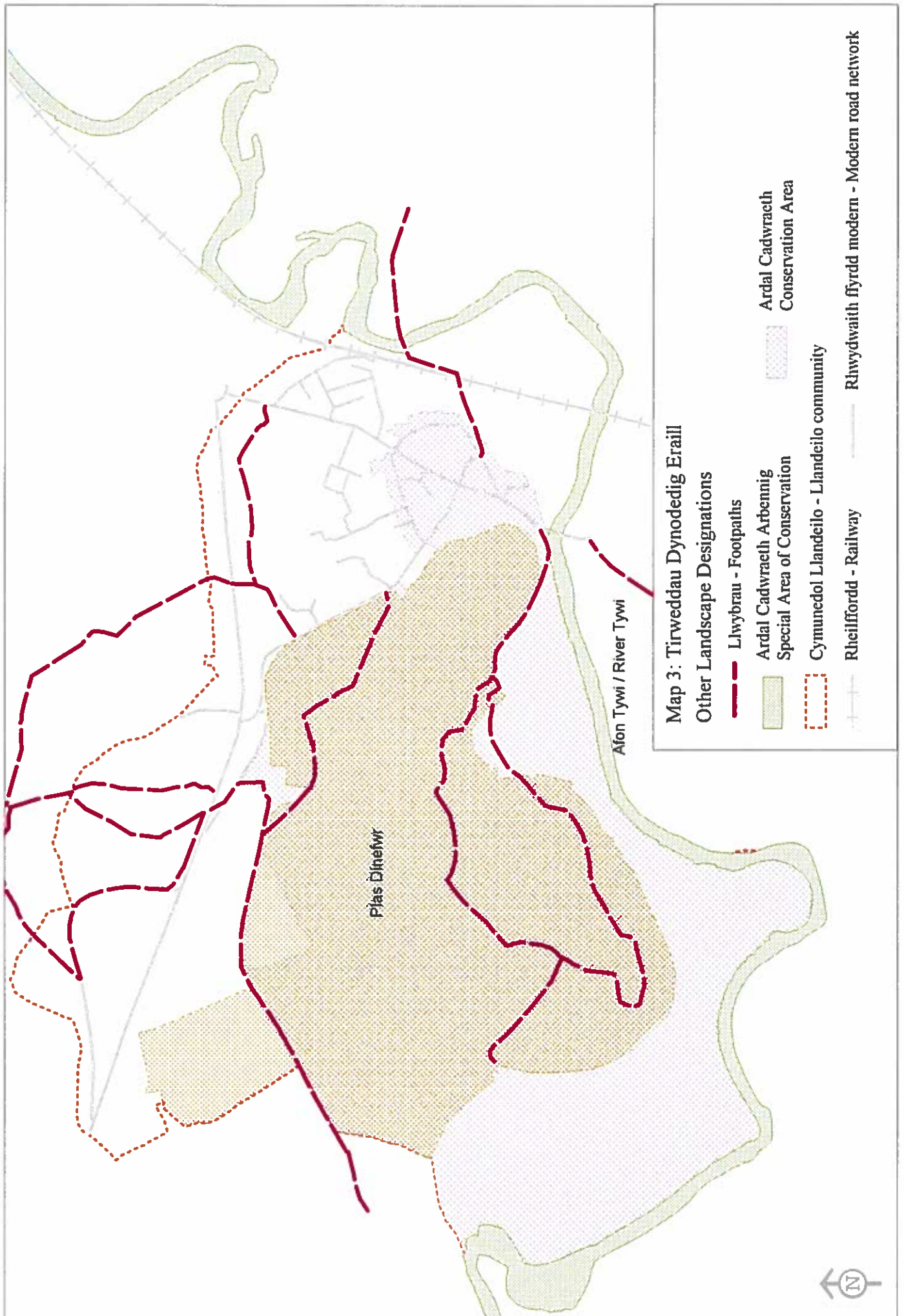
Er nad yw dynodiadau an-statudol yn meddu ar yr un goblygiadau cyfreithiol, maent yn ganllawiau pwysig o hyd o ran rheoli'r dirwedd hanesyddol ac amgylchedd naturiol. Mae'r ardaloedd canlynol yn rhwym wrth ddynodiadau an-statudol;

- Mae Parc Dinefwr (Plas Dinefwr - PGW(Dy)12 CAM): wedi'i gynnwys yng Nghofrestr 2002 Cadw/ICOMOS, o Dirweddau, Parciau a Gerddi o Ddiddordeb Hanesyddol Arbennig yng Nghymru Rhan 1 : Parciau a Gerddi. Mae Dyffryn Tywi (HLW (D) 5): yn cael ei gydnabod fel un o Dirweddau Hanesyddol mawr Cymru – yng Nghofrestr Cadw /ICOMOS, 1998 'o Dirweddau, Parciau a Gerddi o Ddiddordeb Hanesyddol Arbennig yng Nghymru, Rhan 2.1 Tirweddau o Ddiddordeb Hanesyddol Neilltuol yng Nghymru.

3.2.3 *Cofebau Hynafol Cofrestredig ac Adeiladau Rhestredig*

Mae llawer o safleoedd hanesyddol yn cael eu diogelu'n statudol naill ai fel Cofebau Hynafol Cofrestredig neu Adeiladau Rhestredig. Pan ysgrifennwyd hwn, dim ond un Gofeb Hynafol Gofrestredig sydd gan Llandeilo, Castell Dinefwr, sy'n cael ei warchod gan Cadw. Mae yna 91 o adeiladau rhestredig o fewn ardal y gymuned, mae'r rhan fwyaf ohonynt o ddiddordeb pensaernïol ac o fewn y dref ei hunan.

3.3 *Llwybrau troed*

Mae gan gymuned Llandeilo rhwydwaith helaeth o lwybrau troed cyhoeddus, (gweler Map 3). Mae llwybrau troed a llwybrau marchogaeth yn cynnig cyfleoedd gwych ar gyfer datblygu cynlluniau dehongli treftadaeth ac mae heb amheuaeth yn wir am Llandeilo. Serch hynny, mae'r rhwydwaith o lwybrau troed o fewn y gymuned yn croesi tir sy'n eiddo i nifer o fudiadau, sawl un ohonynt yn datblygu Mentrau eu hunain mewn perthynas â materion mynediad a dehongli. Mae'r rhain yn cynnwys;

- Parc Penlan, sy'n eiddo i Gyngor Sir Caerfyrddin, sydd â rhwydwaith o lwybrau a gellir cael mynediad iddo trwy'r brif giât ym mhen gogledd orllewinol Stryd Caerfyrddin. Gellir hefyd cael mynediad trwy giât mochyn y tu ôl i'r King's Head, ac ar hyd llwybr troed o'r goedwig i'r gorllewin o'r parc
- mae'r rhwydwaith o lwybrau troed ym Mharc Dinefwr yn eiddo i'r Ymddiriedolaeth Genedlaethol
- mae'r rhwydwaith o lwybrau troed o fewn Coedwig y Castell yn eiddo i'r Ymddiriedolaeth Bywyd Gwylt ar gyfer De a Gorllewin Cymru
- yr Eglwys yng Nghymru sy'n berchen ar y llwybrau troed sy'n croesi mynwent eglwys y plwyf
- mae'r llwybr troed answyddogol o orsaf Reilffordd Llandeilo i'r Bont Siglo dros y Tywi, yn mynd ar draws tir sy'n eiddo i'r Rhwydwaith Rheilffyrdd

Ni ellir cynnwys argymhellion penodol yn yr adroddiad hwn ynglyn â sut y mae'r mudiadau hyn yn datblygu neu'n rheoli llwybrau troed, traciau neu ffyrdd sy'n croesi eu heiddo (gweler 4.1 am ragor o sylwadau).

Mae Archaeoleg Cambria yn ymwybodol bod llwybrau troed eraill yn croesi tir a berchenogir gan unigolion preifat (rhai ohonynt yn gorwedd y tu allan i ardal cymuned Llandeilo). Mae'r rhain yn cynnwys;

- y llwybr troed sy'n dilyn lôn Ysgubor yr Abad i'r Bont Siglo dros y Tywi ar hyn o bryd
- llwybr troed o Bont Llandeilo at Safle'r hen Farchnad yn Ffairfach
- llwybr Tir Cymen ar hyd glan dwyreiniol y Tywi o'r Bont Siglo i Heol Bethlehem yn Ffairfach
- y llwybr troed sy'n amgylchynu ymyl gogleddol y dref, o Stryd Caerfyrddin, trwy Crug Manor i ben gogleddol Stryd Rhosmaen.

Mae pob un o'r llwybrau troed hyn yn croesi tir preifat, ni ellir gwneud sylwadau mewn perthynas â'u rheolaeth yn y dyfodol na'u cynnwys mewn unrhyw fath o daith dreftadaeth (gweler 4.1 am sylw pellach).

Deallir bod ystyriaeth yn cael ei roi ar hyn o bryd gan Gyngor Sir Caerfyrddin, fel rhan o'r cynllun Adfywio, i'r posibilrwydd o greu taith wledig wedi'i dehongli a fyddai efallai'n cynnwys nifer o lwybrau troed a sonnir amdanynt uchod.

3.4 Mannau ac Adeiladau Cyhoeddus

3.4.1 Mannau ac Adeiladau sy'n rhoi mynediad i'r cyhoedd

Ystyrir y mannau a'r adeiladau cyhoeddus canlynol fel safleoedd allweddol mewn perthynas â gwaith dehongli a hyrwyddo treftadaeth yn y dref yn y dyfodol (gweler Map 4).

Parc Penlan

Cyngor Sir Caerfyrddin sy'n berchen ar y parc cyhoeddus hwn, ac mae ar agor trwy gydol y flwyddyn. Mae yna rwydwaith o lwybrau ynddo, ynghyd â nifer o feinciau yn y parc. Mae bandstand yn sefyll ar y man uchaf, sydd hefyd yn fan edrych gwych dros y dref yn ogystal â rhannau o ddyffryn Tywi a Ffairfach. Mae carreg goffa wedi'i gosod yn y parc ar adeg ymweliad yr Eisteddfod Genedlaethol yn 1996 sy'n cyfeirio at y prif nodweddion yn y dirwedd, gan gynnwys sawl safle treftadaeth.

Stryd y Brenin

Roedd y man parcio ceir ar Stryd y Brenin, ar ymyl gogledd orllewin o fynwent y dref unwaith yn rhan o safle marchnad hanesyddol Llandeilo. Mae yna gymeriad hanesyddol arbennig yn perthyn i'r ardal hon, gyda'r fynwent yn ffin iddi a hefyd aneddeledd Sioraidd a Fictoriaidaidd hardd ac eiddo masnachol.

Parc Mynwent yr Eglwys

Mae rhan fechan o fynwent y dref, wrth ymyl Stryd y Brenin, wedi'i haddasu'n ardd i'w defnyddio gan y cyhoedd. Mae gwaith wedi'i wneud i greu amgylchedd pleserus yn yr ardd ac mae meinciau hefyd wedi'u rhoi yno.

Y Prif Faes Parcio

Dyma yn wir yw rhan brysura f Llandeilo. Gellir cael mynediad ar droed neu mewn cerbyd o Heol Cilgant. Gellir cerdded o Stryd Rhosmaen trwy'r cysgod a'r ale at ochr orllewinol y maes parcio. Mae yna doiledau cyhoeddus yn y gornel hon. Mae'r adeiladau cyhoeddus sydd ar hyd ochr orllewinol y maes parcio yn cynnwys y Ganolfan Croeso, meddygfa a llyfrgell y dref. Lleolir adeiladau lleol y Cyngor Sir yng nghornel de ddwyrain y maes parcio, ac wrth ei ymyl ceir lôn sy'n arwain at Stryd Ebeneser.

Stryd Ebeneser

Ceir golygfeydd gwych dros ddyffryn ac afon Tywi, a hefyd y bryniau ar hyd ochr ddwyreiniol dyffryn Tywi o'r fan hon. Mae meinciau a byrddau wedi'u gosod yma ac maent yn boblogaidd yn ystod misoedd yr haf.

Y Neuadd Farchnad (Tu allan)

Tybier bod y tir sydd union wrth ymyl yr hen Neuadd Farchnad ar gyffordd Heol Newydd a Stryd Caerfyrddin, ar eu hymylon deheuol a gorllewinol, sydd bellach yn cael eu defnyddio fel mannau parcio answyddogol yn eiddo i Gyngor Sir Caerfyrddin. Mae maes parcio bychain a ddefnyddir ar y cyd gyda'r lle ailgylchu sydd gerllaw, wedi'i leoli ym mhen dwyreiniol yr adeilad, credir mai'r Cyngor Sir sy'n berchen hwn hefyd.

Neuadd Ddinesig (Drill Hall)

Mae'r adeilad hwn, a berchenogir gan Gyngor Sir Caerfyrddin, yn cael ei ddefnyddio'n rheolaidd fel man cyhoeddus i gyfarfod. Mae iddo werth hanesyddol a chymdeithasol.

3.4.2 Mannau ac Adeiladau nad ydynt yn agored i'r cyhoedd ar hyn o bryd

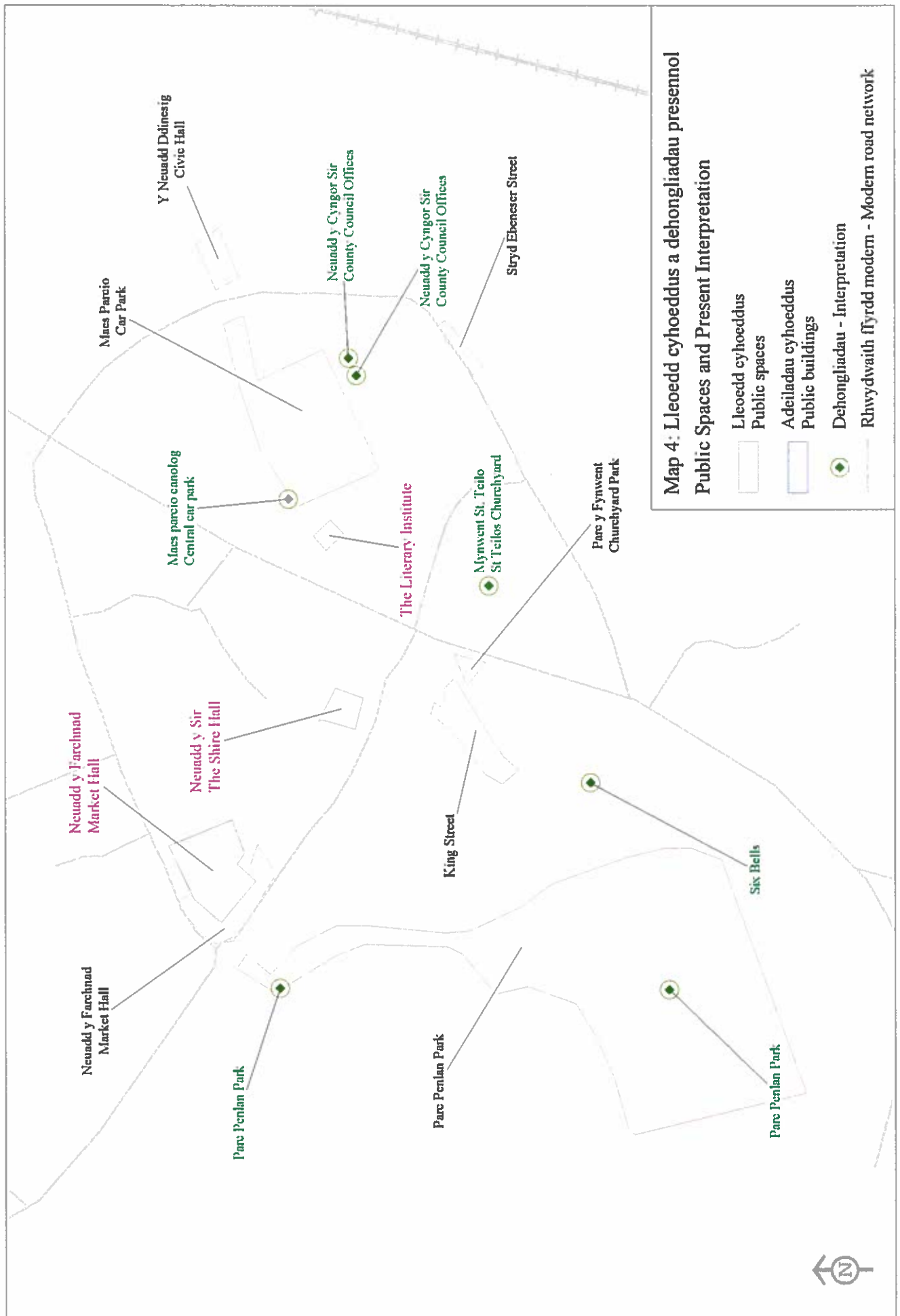
Mae yna dri adeilad arall sydd yn aml iawn yn cael eu cyfeirio atynt fel adeiladau cyhoeddus yn y dref, ond ar hyd o bryd mae mynediad iddynt gan y cyhoedd yn cael ei effeithio naill ai gan eu defnydd neu ddim defnydd.

Y Neuadd Farchnad

Cyngor Sir Caerfyrddin sy'n berchen ar yr hen Neuadd Farchnad sydd ar y gyffordd gyda Heol Newydd a Stryd Caerfyrddin. Defnyddiwyd y lle ddiwethaf fel ffowndri, ond mae wedi bod yn segur am nifer o flynyddoedd. Dyma un o adeiladau mwyaf deniadol Llandeilo ac mae o ddiddordeb hanesyddol a phensaernïol sylweddol.

Y Cyngor Tref sy'n berchen Y Neuadd Sirol. Mae'n adeilad o ddiddordeb hanesyddol mawr ac mae'n gyn neuadd farchnad ŷd a llysoedd yr ynadon. Bellach dyma gartref Archaeoleg Cambria (Ymddiriedolaeth Archaeoleg Dyfed) er mae rhan o'r hen ystafell lys yn parhau i'w cael ei defnyddio fel ystafelloedd cyfarfod y Cyngor Tref. Hefyd cedwir y Cofnod o Safleoedd a Chofebau yn y gyn ystafell lys hon a gall aelodau o'r cyhoedd ei gweld trwy apwyntiad.

Yr Athrofa Lenyddol, cyn gapel Methodistaidd, deallir mai ymddiriedolaeth elusennol sy'n berchen arno. Mae'n ymddangos bod ei swyddogaeth fel ystafell ddarllen a llyfrgell cyhoeddus wedi dod i ben. Serch hynny, mae'r adeilad yn parhau i'w ddefnyddio fel neuadd snwcer.

3.5 Dehongliad Presennol

Er bod yna lawer o arysgrifau coffäol ar adeiladau cyhoeddus a strwythurau eraill yn Llandeilo, cyfyng yw'r defnydd o fyrddau dehongli a chelf cyhoeddus ar hyn o bryd. Rhestr y rhai mae Archaeoleg Cambria yn gwybod amdanynt yma.

- **Six Bells.** Preifat, plac crwn bychan yn coffau'r awdur o'r 18fed ganrif Thomas Edwards (Twm o'r Nant). Ceir y geiriau "*Yma triga Twm o'r Nant 1739-1810, awdur anterliwtiau*"
- **Parc Penlan.** Cofeb o garreg gydag arysgrif arni ym mhen uchaf y parc, ac a roddwyd yno gan y Clwb Rotari i goffau Eisteddfod Genedlaethol Llandeilo yn 1996. Mae'n dehongli'r olygfa ar hyd ddyffryn Tywi y gellir ei gweld o'r fan honno.
- **Parc Penlan.** Mae yna fwrdd gwybodaeth y tu fewn i fynedfa Parc Penlan, a godwyd yno gan Gyngor Sir Caerfyrddin, sy'n rhoi hanes y parc.
- **Swyddfeydd y Cyngor Sir.** Cerfiad mawr pren o Arglwydd Rhys Dinefwr, a gerfiwyd ar gyfer yr Eisteddfod Genedlaethol yn Llandeilo yn 1996 gan Simon Hedger. Mae'r cerfiad yn rhyw 10 troedfedd o uchder ac yn pwyso tunnelli a hanner. Wedi'r Eisteddfod aed â'r cerfiad i swyddfeydd y Cyngor Sir yn Llandeilo lle y mae i'w weld heddiw.
- **Swyddfeydd y Cyngor Sir.** Barcud Coch ar do'r adeilad.
- **Mynwent St Teilo.** Tylluan wedi'i cherfio o foncyff coeden sydd wedi cwmpo yn y fynwent yn 2003 gan Simon Hedger (ef hefyd gerfiodd ffigwr yr Arglwydd Rhys, sydd bellach yn swyddfeydd y cyngor).
- **Maes parcio canolog y dref.** Bwrdd gwybodaeth yng nghornel gogledd orllewin y maes parcio. Mae yna fap amlinellol yn dangos rhai o leoliadau allweddol y dref.

4. DEHONGLI A HYRWYDDO TREFTADAETH

4.1 *Cynllun Dehongli Treftadaeth Tref Llandeilo*

O ystyried pwysigrwydd hanesyddol Llandeilo, mae'n amlwg fod yna gyfleoedd sylweddol i wneud defnydd o themâu hanesyddol wrth hyrwyddo'r dref a'r ardal.

Dylid cymryd gofal i ddatblygu cynllun treftadaeth sy'n cydweddu gydag unrhyw strategaethau sy'n cael eu datblygu gan fudiadau eraill ar gyfer y tir o amgylch y dref (7.4 isod yn rhoi rhyw syniad o'r amrediad ehangach o fentrau sydd wedi'u crybwyll ar gyfer yr ardal dros y blynyddoedd diwethaf). Tebyg i reoli a datblygu llwybrau troed, mae'r angen am gydweithio rhwng y partïon sydd â diddordeb yn hanfodol.

Mae Adran 3 o'r adroddiad hwn yn dangos fod perchnogaeth, rheolaeth a hyrwyddo rhannau mawr o ardal cymuned Llandeilo yn gyfrifoldeb ar nifer o asiantaethau a mudiadau, a thu allan i orchwyl gwaith uniongyrchol Cyngor Tref Llandeilo Fawr. Felly argymhellir y dylai Cyngor Tref Llandeilo Fawr ddatblygu **Cynllun Dehongli Treftadaeth Tref Llandeilo** gan ganolbwyntio ar **dref Llandeilo**.

4.2 *Creu Delwedd "House Style" i Llandeilo*

Mae yna angen mawr i ddatblygu strategaeth dreftadaeth ehangach ar y cyd a thrwy ymgynghori gyda phob grwp a mudiad sydd â diddordeb, gan gynnwys grwpiau cymunedol, sydd â diddordeb mewn hyrwyddo treftadaeth Llandeilo. Mae hon yn elfen hanfodol o unrhyw strategaeth ddehongli neu hyrwyddo.

Felly argymhellir bod Cyngor Tref Llandeilo yn ceisio hwyluso trafodaeth ymysg y cyrff a enwir uchod gyda'r bwriad o gydlynu eu hymdrechion ym maes hyrwyddo a dehongli er mwyn cynhyrchu delwedd "house style" neilltuol i'r dref. Nid yw delwedd fel hon ar gael ar hyn o bryd. Mae'n amser da felly i greu arddull neu ddelwedd hyrwyddo, yn seiliedig ar y cyfoeth o thema treftadaeth y mae'r dref a'r ardal yn meddu arnynt. Byddai hyn yn galluogi amrywiaeth o grwpiau diddordeb, yn cynnwys busnesau a chymdeithasau lleol, yn ogystal â chyrff mwy, i ddefnyddio delwedd neilltuol i'w rhannu rhwng pawb a hynny yn y pendraw er lles y gymuned leol ac ymwelwyr fel ei gilydd.

4.3 *Hyrwyddo Treftadaeth*

Mae'r angen am **Gynllun Dehongli Treftadaeth Tref Llandeilo** yn sylfaenol o ran creu amrediad o ddeunyddiau hyrwyddo.

Argymhellir ;

- creu **Taflen Dreftadaeth Tref Llandeilo** i hyrwyddo treftadaeth y dref yn lleol a thu hwnt.

- creu **Llawlyfr Treftadaeth Tref Llandeilo** i ddehongli treftadaeth y dref i ymwelwyr. Pwrpas y llawlyfr oedd darparu canllaw hanesyddol i ymwelwyr â'r dref, yn ogystal â hyrwyddo byrddau dehongli neu gelf cyhoeddus.
- Gosod deunydd hyrwyddo a dehongli ar **wefan** Cyngor Tref Llandeilo Fawr er mwyn cael cymaint â phosib o sylw i dreftadaeth Llandeilo yn fyd-eang.

Dylai pob deunydd hyrwyddo fod yn ddwyieithog, Cymraeg a Saesneg, a dylid rhoi sylw at ddefnyddio testun amlieithog, yn arbennig deunydd sy'n cael ei osod ar y wefan.

4.4 Dehongli Treftadaeth

Lle mae dehongli treftadaeth yn cynnwys gosod byrddau neu gelf cyhoeddus yn y gymuned, mae'n hanfodol bwysig dewis lleoliadau addas, mewn perthynas â pherthnasedd, amlygrwydd a'u bod o fewn golwg hawdd.

Gellir gosod y byrddau dehongli yn y mannau cyhoeddus a ddangosir ar Fap 4 a restrir hwy isod. Dylai byrddau fel hyn barchu'r thema gyffredinol sef **Bywyd yn Llandeilo**, gan dynnu ar agweddau o hanes cymdeithasol, diwylliannol a masnachol y dref, ynghyd ag elfennau o'r prif themâu a restrir yn 3.1 uchod.

Gellir defnyddio celf cyhoeddus, ar ffurf cerfluniau neu mosäig mewn lleoliadau allweddol o fewn i'r dref gan fod yn elfen bwysig mewn cynllun dehongli treftadaeth, gan dynnu ar gyfoeth o themâu hanesyddol sydd gan y dref i'w cynnig.

Serch hynny, dylid cymryd gofal mawr wrth ddewis y lleoliadau ar gyfer unrhyw fyrdau neu gelf cyhoeddus er mwyn gwneud yn siwr nad ydynt yn amharu ar, neu'n tynnu oddi wrth gymeriad hanesyddol y dref.

Mae'n bwysig nodi fod pob un o'r ardaloedd a restrir yma yn agored i'r anabl, er bod angen gwneud arolwg manwl o'r materion a chyfleusterau mynediad i'r anabl.

Parc Penlan

Dyma leoliad addas ar gyfer gosod byrddau dehongli fyddai'n cynnwys agweddau cyffredinol ar hanes y dref, hanes y parc a'r dirwedd weladwy. Mae yna ddigon o le yn y man y tu fewn i'r fynedfa i'r parc i osod cerfluniau neu fathau eraill o gelf cyhoeddus, megis mosäig neu furlun ar hyd wal ochr chwith i'r ffordd sy'n mynd i mewn i'r parc.

Y Neuadd Farchnad (Tu allan)

Nid yw defnydd o'r adeilad yn y dyfodol yn sicr a bydd yn effeithio'r hyn sydd yn bosibl o ran deunyddiau dehongli allanol. Mae yna botensial i osod bwrdd dehongli yng nghornel Heol Newydd a Stryd Caerfyrddin, ond byddai defnyddio'r man hwn yn golygu diwedd y parcio answyddogol ar y palmant. Byddai'r dehongli yn cynnwys pynciau megis hanes y Neuadd Farchnad, yr Ysgol Genedlaethol gyferbyn a defnydd o'r man cyhoeddus fel lle cynnal marchnad.

Stryd y Brenin

Mae yna ddigonedd o le i osod byrddau dehongli ar hyd ochr y fynwent yn y man agored hwn. Dyma safle delfrydol i ddehongli pynciau megis marchnadoedd a ffeiriau canoloesol a oedd yn cael eu cynnal yma, bwrdeistref eglwysig Llandeilo, a Twm o'r Nant.

Parc y Fynwent

Dyma le addas i osod bwrdd dehongli neu gelf cyhoeddus sy'n canolbwyntio ar hanes St Teilo, yr eglwys a'r fynwent.

Prif Faes Parcio

Mae yna ddigonedd o le ar gyfer byrddau dehongli o amgylch y maes parcio, yn ogystal â chelf neu gerflun cyhoeddus, yn delio gyda phrif themâu treftadaeth Llandeilo a restrir yn 3.1 uchod. Tynnir sylw yn arbennig at yr angen am fwrdd gwybodaeth cyffredinol, gan gynnwys map o'r dref, ger y Ganolfan Croeso a'r fynedfa i Stryd Rhosmaen. Mae'r muriau o dan y cysgod sy'n arwain o'r maes parcio i Stryd Rhosmaen hefyd yn lleoliadau posib ar gyfer gosod byrddau neu furluniau.

Stryd Ebeneser

Fe fyddai fan yma yn lle addas i osod bwrdd dehongli yn esbonio nodweddion y gellir eu gweld megis Bryngaer Garn Goch, y carneddau claddu cynhanesyddol ar Trichrug a Choedwig Tregib.

4.5 Teithiau Treftadaeth

Yn ogystal â gwneud defnydd o'r mannau agored hynny a restrir yn 4.3, mae yna gyfleoedd pellach ar gyfer hyrwyddo teithiau treftadaeth o fewn ardal y gymuned, gan wneud defnydd o lwybrau troed lleol, traciau a ffyrdd.

Fel a amlygir yn 3.4 uchod, mae'r rhwydwaith o lwybrau troed sy'n bodoli y tu allan i'r dref ei hunan yn eiddo i neu'n cael eu rheoli gan nifer o fudiadau a thirfeddianwyr preifat. Felly oherwydd hyn, bydd unrhyw ddatblygu teithiau yn y dyfodol yn golygu gwaith cydlynw rhwng yr amrywiol fudiadau a Chyngor Tref Llandeilo Fawr i wneud yn siwr yn y dyfodol bod y rhwydwaith o lwybrau troed yn cael ei reoli, cyn belled â phosibl, gydag amcanion strategol cyffredin.

Argymhellir bod y Cyngor Tref yn canolbwyntio ei sylw ar wneud yn siwr fod y dref eu hunan yn cael ei hintegreiddio i mewn i strategaeth o'r fath. Mae'r cysylltiadau rhwng y rhwydwaith ffyrdd a mannau cyhoeddus yn y dref, gyda'r llwybrau troed y tu allan i'r dref yn elfen hanfodol o unrhyw strategaeth dreftadaeth ar gyfer Llandeilo.

Efallai yn wir y dylid osgoi'r diffiniad penodol "teithiau treftadaeth" o blaid agwedd o annog ymwelwyr i archwilio agweddau treftadaeth y dref yn hollol rydd (gweler 4.6).

4.6 Treftadaeth yn y Gymuned

Credir ei bod bwysig dod â threftadaeth i mewn i wead y gymuned ac nid ei gyfyngu'n llwyr i leoliadau set. Argymhellir felly bod deunydd treftadaeth a

dehongli, yn ychwanegol at y daflen dreftadaeth a byrddau dehongli a sonnir amdanynt uchod, yn cael eu harddangos mewn mannau eraill o fewn i'r dref.

Enghraifft o hyn fyddai defnyddio printiau ffotograffau DC Harries' i'w rhoi mewn siopau, tafarndai a chaffis yn dangos fel oedd Llandeilo unwaith yn edrych. Enghraifft arall efallai byddai defnyddio placiau yn dynodi adeiladau hanesyddol, neu adeiladau sy'n gysylltiedig gyda digwyddiadau hanesyddol neu bobl adnabyddus.

4.7 Cymdeithas Dreftadaeth

Argymhellir bod y Cyngor Tref yn hwyluso sefydlu Cymdeithas Dreftadaeth yn Llandeilo. Mae'n amlwg fod yna angen grwp o'r fath yn y gymuned i gwrdd â'r diddordeb mawr mewn hanes a threftadaeth, ond hefyd i gynorthwyo i ganoli brwdfrydedd ar ddatblygu prosiectau treftadaeth yn y gymuned yn y dyfodol.

4.8 Canolfan Dreftadaeth

Yng Ngwerthusiad Cymunedol o Landeilo yn 1998 amlygwyd bod nifer fawr o drigolion lleol o'r farn y byddai amgueddfa neu ganolfan dreftadaeth yn fodd pwysig o hyrwyddo treftadaeth yn lleol (wnaeth 43% o'r rhai wnaeth ymateb i'r arolwg fynegi'r farn hon). Mae tystiolaeth storiol yn awgrymu bod y farn hon yn gryf ymysg y gymuned o hyd, ac yn wir codwyd y mater yn ystod yr ymgynghoriad cymunedol a cyflawnwyd yn ystod y prosiect hwn (gweler 5.3 isod).

Efallai bod sefydlu cyfleuster o'r fath yn ymddangos fel dewis deniadol, ac fe allai yn wir gyfrannu'n fawr at broffil treftadaeth y dref. Serch hynny mae yna lawer o faterion yn ymwneud â sefydlu a chynnal a chadw amgueddfa neu ganolfan dreftadaeth sy'n gallu achosi problemau. Mae materion megis lleoliad cyfleuster o'r fath, cynnal a chadw'r adeiladau a'r casgliadau, staffio, ariannu a rheoli yn golygu bod hyd yn oed canolfan dreftadaeth fechan ychydig yn frawychus. Serch hynny, bod datblygu strategaeth dreftadaeth, a hefyd sefydlu cymdeithas dreftadaeth lleol efallai yn y pendraw yn creu syniadau, gweithgareddau ac egni a fyddai efallai'n golygu y byddai cyfleuster o'r fath yn bosibl yn y dyfodol.

Yn y cyfamser, mae'n bwysig edrych ar dref Llandeilo ei hunan fel canolfan dreftadaeth, sy'n haeddu cael ei dehongli a'i hyrwyddo, gan wneud y defnydd gorau posibl o dreftadaeth gyfoethog y mae'r gymuned yn meddu arni.

5. ARCHAEOLEG A HANES

5.1 Cynhanesyddol

Ychydig iawn sydd wedi'i gofnodi'n archaeolegol o fewn ffiniau tref Llandeilo Fawr sy'n perthyn i'r cyfnodau cynhanesyddol. Mae'r ychydig o dystiolaeth sydd wedi'i gofnodi yn dynodi bod cymunedau dynol wedi gwneud defnydd o'r tir o amgylch y dref fodern ers cyfnod y ffermwyr cyntaf o leiaf, yn ystod y cyfnod Neolithig (5000CC-2500CC). Darganfuwyd bwyell o garreg caboledig (CSH862), wedi'i gwneud o ryolit, o ddyddiad Neolithig yn fwy na thebyg yng Nghastell Dinefwr yn 1876, a roddwyd yn ddiweddarach i Amgueddfa Genedlaethol Cymru gan Arglwydd Dinefwr. Darganfuwyd ail fwyell (CSH908) a gredir sy'n dyddio o'r cyfnod Neolithig ac wedi'i gwneud o gornfaen caboledig yn 1913, mewn cae yng ngwaelod y dref sy'n cael ei adnabod fel Cae Crug Mawr, ar ymyl gorlifdir y Tywi.

Mae yna ryw faint o dystiolaeth o weithgarwch dynol o amgylch Llandeilo yn ystod yr Oes Efydd (2500CC-700CC) yn ffurf y twmpath sy'n rhoi'r enw i Gae Crug Mawr a sonnir amdano uchod, credir mai crug crwn neu domen gladdu (CSH903) ydyw. Mae dystiolaeth archaeolegol o weithgareddau pobl o'r Oes Efydd yng Nghymru yn cael ei dominyddu gan dystiolaeth o'u safleoedd claddu, yn ffurf y carneddau a chrugiau ar ben y brynau, lle oedd gweddillion corfflosgiad yn cael eu cadw fel arfer mewn yrnau corfflosgi. Mae yna lawer o safleoedd claddu fel hyn wedi'u cofnodi yn y rhan hon o Sir Gaerfyrddin, yn arbennig ar y tir uwch naill ochr i ddyffryn Tywi ar Fryniau Sir Gaerfyrddin. Nid yw crugiau ar lawr y dyffryn mor gyfarwydd ac felly mae Crug Mawr o gryn bwysigrwydd. Darganfuwyd pen morthwyl o bosib o'r Oes Efydd (CSH905), wedi'i wneud o garreg cwartsit mewn pwll islaw Castell Dinefwr yn 1918 sydd bellach yn cael ei gadw yn Amgueddfa Caerfyrddin.

Efallai ei bod yn syndod nad yw'r Oes Haearn (700CC–AD70) wedi'i chofnodi hyd yn hyn yng nghofnod archaeolegol Llandeilo, er bod yr olygfa i gyfeiriad y gogledd o'r dref yn cael ei dominyddu gan y fryngaer drawiadol o'r Oes Haearn, sef Garn Goch, sy'n brawf pendant fod yna boblogaeth wedi hen sefydlu ei hunan yn yr ardal erbyn yr Oes Haearn. Fe'i awgrymwyd fod castell canoloesol Dinefwr ei hunan wedi'i leoli ar safle bryngaer o'r Oes Haearn (CSH880), ond ar hyn o bryd nid oes yna dystiolaeth archaeolegol ar gyfer safle o'r fath. Serch hynny, mae gwaith diweddar gan Archaeoleg Cambria y tu mewn i Barc Dinefwr wedi darganfod safle bryngaer posibl. Mae ymchwiliadau archaeolegol yn dal i fynd ymlaen mewn cysylltiad â hyn a disgwylir cadarnhad terfynol o leoliad a natur y safle yn fuan. Mae'r cyfnod yn nodedig fel oes o lwythi a rhyfelwyr Celtaidd pan oedd rhyfela yn ffordd o fyw, ac roedd y bryngaerau hyn yn gadarnleoedd amddiffynnol pwysig. Serch hynny, mae'n bwysig cofio mai'r boblogaeth amaethyddol oedd yn cynnal y penaethiaid a'r rhyfelwyr gan wneud defnydd helaeth o adnoddau naturiol yr ardal, gyda rhan fwyaf o'r boblogaeth yn fwy na thebyg yn byw ar ffermydd gwasgaredig.

5.2 Rhufeinig

Mae darganfyddiadau diweddar wedi chwyldroi ein dealltwriaeth o Landeilo yn ystod y cyfnod Rhufeinig. Yn 2003 pan gynhaliwyd arolwg geoffisegol ym Mharc Dinefwr gwelwyd mai dyma oedd safle caer Rufeinig a thref *vicus*, o'r diwedd cadarnhawyd yr hyn yr oedd rhai wedi ei amau, sef bod gan Landeilo orffennol Rhufeinig. Mae lleoliad Llandeilo eisoes yn cael ei ddynodi fel tipyn o ffefryn fel lleoliad ar gyfer caer neu gaer fechan. Mae hanner ffordd rhwng y caerau Rhufeinig yng Nghaerfyrddin a Llanymddyfri ac o fewn gorymdaith diwrnod i bob un, ond hefyd yn agos at y ffordd Rufeinig ar hyd dyffryn Tywi ac wrth fan croesi dros y Tywi.

Mae yna lawer o ddarganfyddiadau archaeolegol yn y gorffennol a oedd yn awgrymu fod yna bresenoldeb Rhufeinig cryf yn yr ardal. Mae'r rhain yn cynnwys celciau arian bath (CSH869 a CSH886) a hefyd darganfyddiad o un geiniog (CSH875), carreg filltir o'r 3edd ganrif gydag arysgrif i'r Ymerawdwr Tacitus arni (CSH872) a rhai nodwyddau efydd Rhufeinig a ddarganfuwyd tua 1875 (CSH910). Darganfuwyd celc arian bath CSH869 yn agos iawn at eglwys Llandyfeisant, ac mae yna draddodiad di-sail fod yr eglwys ei hunan wedi'i hadeiladu ar seiliau adeilad Rufeinig, fila neu deml o bosib (CSH7367). Ychydig iawn o dystiolaeth sydd yna o adeilad o'r fath, heblaw am ddarganfyddiadau o deils mosäig ddiwedd yr 20fed ganrif, sydd efallai'n dyddio o gyfnod y Rhufeiniaid, a hynny ym mynwent yr eglwys. Yn ddiweddar hefyd mae darnau o grochenwaith oedd yn gyfarwydd yn ystod y cyfnod Rhufeinig wedi'u darganfod yng ngwely nant ym Mharc Dinefwr (CSH32105), crochenwaith sy'n cael ei alw'n lestri llathredig du. Yn ystod y cyfnod pan oedd ffordd osgoi Llandeilo yn cael ei adeiladu ar ddechrau'r 1990'au (CSH47646) codwyd ychydig ddarnau o grochenwaith oedd yn nodweddiadol o'r oes Rufeinig, sef llestri Samian, a oedd yn cael eu cynhyrchu yn Gâl yn ystod cyfnod y Rhufeiniaid. Ers 2000, mae nifer rhagor o ddarganfyddiadau Rhufeinig wedi'u canfod yn ardal Home Farm a Cae William, gan gynnwys darnau efydd, arian o'r ganrif 1af AD a dolen amffora (CSH 47647-50) sy'n rhoi rhyw syniad i ni o botensial archaeolegol yr ardal.

Yn dilyn arolwg geoffisegol yn 2003 a ymgwymerwyd gan yr Ymddiriedolaeth Genedlaethol cyflwynwyd canlyniadau hynod pan ddarganfuwyd y gaer ei hunan. Roedd amlinelliad o ddwy gaer fawr i'w gweld yn glir ar y sgan geoffisegol, un yn gorwedd yn rhannol dros y llall (CSH47637). Credir bod y gaer hynaf (CSH476360) yn dyddio o gyfnod pan gafodd Cymru ei choncuro gan y Rhufeiniaid, tua AD70 – AD74. Efallai y byddai'r gaer hon wedi'i gadael am gyfnod wedi'r goncwest, ond adeiladwyd ail gaer llai o faint ar yr un safle yn fuan wedyn, efallai er mwyn cadw'r heddwch a chynorthwyo i gadw'r ardal dan reolaeth y Rhufeiniaid.

Mae'r sgan hefyd yn dangos ffyrdd Rhufeinig yn rhedeg i gyfeiriad y gogledd ddwyrain (CSH47638) ac i'r dwyrain (CSH47639) o'r fynedfa i'r gaer, a oedd yn fwy na thebyg yn cysylltu gyda ffordd dyffryn Tywi i Lanymddyfri ac o bosib i fan croesi islaw'r dref fodern. Gellir gweld ffordd arall yn mynd i gyfeiriad y de ddwyrain (CSH47640), o bosib tuag at Landyfeisant ac efallai tuag at fan croesi'r afon islaw'r bont fodern. Mae'n amlwg fod yna bedwaredd ffordd yn mynd i gyfeiriad y gogledd orllewin (CSH47641), yn fwy na thebyg fel cyswllt gyda ffordd dyffryn Tywi i Gaerfyrddin. Gellir gweld adeilad ar hyd y ffordd hon ar yr arolwg geoffisegol, efallai ein bod yn edrych ar faddondy Rhufeinig (CSH47643). Lleolir mewn cae o'r enw Cae Bric, lle darganfuwyd crochenwaith Llestri Samian yn yr 1990'au. Efallai'r

ddelwedd sy'n cyffroi fwyaf ar y sgan yw'r amlinelliad o'r hyn y credir i fod yn dref *vicus* fechan y tu allan i giât gogledd ddwyreiniol yr ail gaer. Efallai yn wir mai dyma'r dref gyntaf i dyfu yn Llandeilo ac er nad ydym yn gwybod ei henw na ar hyn o bryd, rhyw lawer am ei nodweddion, mae'r ffaith fod yna dref yno yn caniatáu i ni ddyfalu fod gan dref Llandeilo 2000 o flynyddoedd o hanes! Os na ddeilliodd ddim arall o hyn, wnaeth sefydlu Llandeilo fel canolfan filwrol Rufeinig ac yna awdurdod gwleidyddol a sifil a wnaeth efallai arwain yn y pendraw at ddechreuadau cymuned Gristnogol gynnar, a oedd efallai yn sail i'r bennod wych nesaf yn hanes yr ardal, pan ddechreuodd yr anheddiad fel ag yr ydym ni yn ei hadnabod nawr fel Llandeilo Fawr ddechrau ffurfio yn ystod y canrifoedd yn dilyn diwedd teyrnasiad y Rhufeiniaid.

5.3 Oesoedd Canol Cynnar

Ers amser maith mae'r canol oesoedd cynnar wedi'i adnabod fel yr Oesoedd Tywyll, o gofio colli'r dylanwad rhufeinig yn ystod y 5ed ganrif AD. Yng Nghymru hefyd mae'r term "Oes y Seintiau" hefyd weithiau'n cael ei ddefnyddio, gan adlewyrchu twf yr Eglwys Gristnogol – sydd heb amheuaeth yn derm mwy priodol i'w ddefnyddio pan yn trafod hanes Llandeilo Fawr.

Mae'r enw Llandeilo Fawr yn dynodi pwysigrwydd yr eglwys a'i anheddiad mynachaid cynnar, sy'n cael ei adnabod fel cymuned *clas* (CSH912), sydd yn ôl traddodiad wedi'i sefydlu gan Sant Teilo mor gynnar â'r 6ed ganrif AD. Eglwys neu gapel fyddai canolbwynt y *clasau*, o fewn amgaead *llan* ac mae llawer o'r safleoedd eglwysig cynnar hyn wedi parhau mewn defnydd hyd heddiw fel safleoedd eglwysi a chapeli plwyf. Erbyn yr 8fed ganrif roedd Llandeilo Fawr y ganolfan i'r esgobaeth ac yn fwy na thebyg yn fam eglwys i ardal fawr sef yr hyn sydd bellach yn ogledd ddwyrain Sir Gaerfyrddin. Byddai'r eglwys wedi bod yn dirfeddiannwr pwysig ac yn sicr wnaeth y traddodiad hwn barhau tan yn ddiweddarach yn y canol oesoedd.

Yn bendant roedd Teilo yn un o ffigurau mawr yr eglwys gynnar yng Nghymru ac mae'n cael ei ystyried ar y cyd gyda seintiau megis Dewi a Phadarn a lledaenodd ei ddefosiwn ar draws rhan fwyaf o dde orllewin Cymru. Dyma'r rheswm pam y gellir dod o hyd i gymaint o eglwysi hyd yn oed heddiw sydd wedi'u cysegru i Teilo. Er bod y traddodiad yn un cryf ac yn hynod bwysig o ran esbonio datblygiad ffisegol yr ardal, ychydig iawn o dystiolaeth ffisegol sydd ar gael o'r eglwys gynnar a'r saint y credir wnaeth ei sefydlu.

Y nodwedd fwyaf amlwg yn fwy na thebyg sydd wedi goroesi yw ffurf y fynwent ei hunan (PRN912), sy'n parhau i fod yn hirgrwn o ran siâp, ac yn nodweddiadol o amgaeadau'r *llan* mewn safleoedd eglwysig canoloesol yng Ngorllewin Cymru (er iddi ei rhannu'n ddwy gan ffordd newydd yng nghanol y 19eg ganrif). Mae dwy garreg o'r canoloesoedd cynnar sydd wedi'u hardystio (carreg pen croes CSH890 a rhan o carreg croesfaen CSH891) bellach yn cael eu cadw yn eglwys y plwyf, ond credir mai yn y fynwent yr oeddynt yn sefyll yn wreiddiol. Efallai bod y rhain yn cynnig cyswllt ffisegol uniongyrchol gyda'r gymuned oedd yn addoli yn Llandeilo Fawr yn y 9fed ganrif AD. Mae yna drydedd carreg Gristnogol (CSH889), a gofnodwyd gan Edward Llwyd yn 1697, gydag ardyst Lladin arno a chredir ei bod yn dyddio o'r 6ed ganrif. Yn anffodus mae'r carreg hon wedi'i cholli, ond cofnodwyd yr ardystiad hwn IACET CVRCAGNVS –VRIVI FILIVS arni gan Llwyd, neu "Yma gorwedda Curcagnus, mab-urivus". Credir mai enw Gaeleg Gwyddelig yw Curcagnus, ac felly mae'r carreg yn atgof cryf fod yna deyrnasoedd Gwyddelig wedi tyfu ar draws de orllewin Cymru hyd yn oed cyn belled i'r dwyrain â Sir Frycheiniog yn ystod y canrifoedd wedi i'r Rhufeiniaid adael Cymru.

Mae pwysigrwydd Llandeilo Fawr fel canolfan eglwysig erbyn y 7fed – 8fed ganrif AD yn amlwg, ac i'r cyfnod hwnnw y mae un o'i drysorau diwylliannol mwyaf yn perthyn. Er nad yw Llyfr Efengyl Llandeilo (sydd bellach yn cael ei adnabod fel Llyfr Efengyl Lichfield) yn cael ei gadw yn Llandeilo, roedd yn eiddo i gymuned eglwysig Llandeilo Fawr yn ystod yr 8fed – 10fed ganrif. Serch hynny collodd Llandeilo y llyfr efengyl addurnol hwn sydd mewn cyflwr rhyfeddol o dda, o bosib aethpwyd â'r llyfr oddi yno yn ystod ymosodiad gan y Saeson, tua 1000 o

flynyddoedd yn ôl, a byth ers hynny mae wedi'i gadw yn Eglwys Gadeiriol Lichfield, Swydd Stafford. Un agwedd o'r Lyfr Efengyl hynod ddiddorol hwn yw ei fod yn cynnwys nifer o nodiadau ar ymylon y tudalennau. Mae'r nodiadau hyn, neu *marginalia*, yn cynnwys manylion yn ymwneud â gweithredoedd tir yn yr ardal, a ysgrifennwyd ar ddiwedd yr 8fed ganrif. Ceir cyfeiriadau at diroedd sydd mor bell i fwrdd ag ardaloedd Llanycrwys a Llandybie heddiw, gan gofnodi anghydfod dros ddarn o dir, ac enw un o'r tystion oedd Teilau (Teilo). Ni allwn ond dyfalu ynghylch ai Teilo y sant ei hunan oedd hwn, ond mae'r cofnod hwn o bwysigrwydd mawr gan mai dyma'r darn ysgrifenedig Cymraeg cynharaf sydd gennym.

Mae'n bosib fod yna anheddiad secwlar hefyd yn bodoli ger Llandeilo Fawr ar ddechrau'r canol oesoedd cynnar. Mae pobl wedi honni bod Castell Dinefwr (CSH882) yn sefyll ar safle amddiffynnol cynharach oedd yn uchel ei statws. Mae traddodiad Cymreig tua diwedd yr oesoedd canol, sydd wedi'i adleisio gan awduron megis Gerallt Gymro, wedi dynodi Dinefwr, sef prifddinas y Deheubarth, fel un o'r tair canolfan frenhinol fawreddog yng Nghymru, ar y cyd gyda Aberffraw yng Ngwynedd a Phengwern ym Mhowys, gydag olion yn ymestyn yn ôl mor bell â chyfnod cyn y Normaniaid. Y farn gyfoes serch hynny yw bod y traddodiad canoloesol hwn wedi deillio o ramant y beirdd yn hytrach na ffeithiau hanesyddol (R.R.Davies, 1991). Nid oes yna dystiolaeth archaeolegol yn bodoli i gadarnhau bod ardal Castell Dinefwr wedi'i anheddu cyn y Normaniaid.

Felly ni ellir datrys y cwestiwn yn llawn pun ai oedd gan Llandeilo Fawr safleoedd o bwysigrwydd eglwysig a secwlar yn y cyfnod canoloesol cynnar. Serch hynny, gwelir bod y rhaniad rhwng yr eglwys a'r awdurdod secwlar o bwysigrwydd mawr yn ystod y canrifoedd union cyn, ac yna'n dilyn y goncwest Normanaidd.

5.4 Yr Oesoedd Canol

Yn ystod yr oesoedd canol, cawn ein gwir gofnod manwl cyntaf o fywyd a chymdeithas yn ardal Llandeilo. Mae yna nifer o ffynonellau sy'n rhoi goleuni i ni i mewn i fywyd arglwyddi secwlar Dinefwr, a wnaeth dreulio bron i ddwy ganrif yn ymladd yn erbyn goresgynwyr Eingl-Normanaidd o ddechrau'r 12fed ganrif hyd nes iddynt gael eu goresgyn ar ddiwedd y 13eg ganrif. Mae teulu o Dywysogion ac Arglwyddi Dinefwr yn cynnwys rhai o ffigurau mawr ein hanes. Mae'r rhain yn cynnwys Rhys ap Gruffudd (Yr Arglwydd Rhys) a wnaeth atal camau'r Normaniaid yn ystod ail hanner y 12fed ganrif, ei fam Gwenllïan a syrthiodd ar faes y gad tra'n ymosod ar Gastell Cydweli. Yn ddiweddarach daeth Syr Rhys ap Thomas i amlygrwydd fel un o brif gefnogwyr Harri Tudur, ac mae traddodiad teuluol yn honni mai ef yn bersonol wnaeth ladd Richard III ym Mrwydr Bosworth. Roedd yn cael ei adnabod fel "Father Rhys" yn y llys Tuduraidd cynnar, ac roedd yn enwog am gynnal twrnamaint mawr olaf yr oesoedd canol, yn ei gastell yng Ngharew, Sir Benfro.

Erbyn yr oesoedd canol roedd Llandeilo Fawr a chwmwd Llandeilo (Maenordeilo), yng nghanol tiroedd cymuned mynachiaid canoloesol cynnar Llandeilo, wedi dod yn eiddo i Arglwydd Archesgob Tyddewi erbyn yr oesoedd canol. Roedd yr Arglwydd Rhys wedi rhoi eglwysi Llandeilo a Llandyfeisant i Abaty Premonstratensiaidd Talyllychau yn y 12fed ganrif, ond o'r 13eg ganrif roedd Talyllychau yn denant i Archesgob Tyddewi. Yn 1239 roedd Tyddewi wedi ennill ei gais am berchnogaeth o eglwys a thiroedd Llandeilo ac roedd yn rhaid i Abad Talyllychau dalu rhent blyneddol i'r Archesgob am ddefnydd o Landeilo.

Datgelir un wedd hynod ddiddorol i mewn i fywyd yr ardal yn ystod y 14eg ganrif yn Llyfr Du Tyddewi, sy'n rhestru dyletswyddau tenantiaid ystâdau Arglwydd Archesgob Tyddewi. Ymysg yr ystâdau hyn oedd Bwrdeistref Llandeilo, *Patria* neu Wlad Llandeilo a *Patria* Llandyfeisant.

Yr hyn sydd yn amlwg o'r ffynonellau hyn yw nad un anheddiad o dan awdurdod un rheolwr oedd Llandeilo. Yn hytrach roedd yna raniad amlwg rhwng tiroedd yr Arglwydd Archesgob, oedd yn cynnwys tref Llandeilo Fawr a'r tir gwledig oddi amgylch, a thiroedd Dinefwr, a oedd yn cynnwys tref bwrdeistref Dinefwr ac, erbyn y 14eg ganrif, ail dref fwrdeistrefol o'r enw'r Drenewydd. Mewn gwirionedd mae hanes canoloesol Llandeilo yn hanes o dair tref, nid un, ac mae pob un ohonynt yn haeddu sylw unigol.

5.4.1 Llandeilo Fawr yn yr Oesoedd Canol (CSH10557)

Rhoddodd Edward y 1af siarter fwrdeistrefol i Llandeilo Fawr yn 1280, ynghyd â'r hawl i gynnal ffeiriau blyneddol a marchnadoedd yn wythnosol. Roedd y dref yn eiddo i Arglwyddiaeth Tyddewi ac mae Llyfr Du Tyddewi a luniwyd yn 1326 yn ddisgrifiad o ystâdau'r Arglwydd Archesgob, ac mae'n rhoi cyfle i ni weld bywyd y dref yn yr oesoedd canol. Yr hyn y mae'n dweud wrthym yw bod bwrdeiswyr Llandeilo yn gorfod talu rhenti a dyletswyddau i'r Arglwydd Archesgob. Roedd y rhain yn cynnwys y ddyletswydd o gario nwyddau ac arwain anifeiliaid yr Arglwydd pan yn mynd trwy eu tiroedd, cyn belled â Llangadog a Llanegwad (a oedd hefyd yn drefi bwrdeistrefol). Roedd yn rhaid talu toll ar yr holl lafur a dyfwyd ar dir yr Arglwydd. Pan yn bragu cwrw, roedd yn rhaid rhoi 4 galwn ohono i'r Arglwydd Archesgob. Roedd yn ddyletswydd ar y bwrdeiswyr i wasanaethu ar y Llys Cantref a

hefyd i wneud defnydd o felin lafur yr Arglwydd. Hefyd roedd disgwyl iddynt warchod carcharorion a arestiwyd o fewn y fwrdeistref a'u hebrwng hwy i Lanegwad, oni bai eu bod yn cael eu crogi yn Llandeilo. Roedd yr Arglwydd Archesgob hefyd yn awyddus iawn i hybu bywyd masnachol y dref a chynhaliwyd ffair yn flynyddol, am dri diwrnod, er mwyn dathlu Gwledd Sant Barnabas (a ddaeth yn gyfarwydd yn ddiweddarach fel Ffair Barnaby). Diwrnod marchnad oedd hi bob dydd Sadwrn ac roedd y tollau o'r farchnad a'r ffair yn mynd i'r Arglwydd.

Mae yna fwy na digon o wybodaeth i ddangos bod Llandeilo yn y 14eg ganrif yn dref farchnad brysur, hyd yn oed os mai tref fechan ydoedd. Nid ydym yn gwybod lle oedd y bwrdeiswyr yn byw, ond credir bod yr anheddiad yn agos at eglwys y plwyf a'r fynwent. O bosib, yr ardal rhwng y bont fodern dros y Tywi a'r eglwys, sef Stryd y Bont oedd canolbwynt y dref yr adeg honno. Mae mapiau o ddechrau'r 19eg ganrif yn dangos fod yna lawer o blotiau gardd ac amgaeadau yn yr ardal honno, sydd efallai'n adleisio'r plotiai bwrdais o'r cyfnod canoloesol. Credir hefyd bod y ffair a'r farchnad yn cael eu cynnal yn ardal Stryd y Farchnad, i'r gogledd o'r fynwent, a oedd yn fan agored yn fwy na thebyg yn yr oesoedd canol. Mae un enw lle lleol yn adleisio'r cyswllt canoloesol rhwng Abaty Talylychau a Llandeilo. Llwybr yw Ysgubor yr Abad sy'n arwain tuag at yr afon ar ochr ddwyreiniol y dref ac yn y 19eg ganrif credir mai ysgubor oedd yr adfail gerllaw a oedd unwaith yn eiddo i Abaty Talylychau.

5.4.2 Dinefwr yn yr Oesoedd Canol (CSH10556)

Hyd yn hyn nid ydym yn gwybod union safle hen dref Dinefwr, er credir ei bod yn fwy na thebyg wedi'i lleoli yn agos at gastell Dinefwr. Efallai mai dyma leoliad yr anedde a enwir yn y ffynonellau o'r 13eg ganrif fel *Trefysgolheigion*, lle yr oedd clerod a chrefftwyr oedd yn gwasanaethu Tywysogion y Deheubarth yn byw. Yn 1298, cofnodir fod yna 26 bwrdais, gyda marchnad wythnosol (CSH50261) a dwy ffair flynyddol (CSH50259 a CSH50260) yn cael eu cynnal. Mae'n ymddangos bod Dinefwr wedi'i heffeithio'n wael gan yr ymosodiad ar y castell a bwrdeistref gan luoedd Owain Glyndwr yn haf 1403, gyda Glyndwr ei hunan ar flaen y gad. Yn dilyn hynny, mae Dinefwr yn diflannu o hanes yr ardal.

5.4.3 Y Drenewydd yn yr Oesoedd Canol (CSH9715)

Dechreuodd y Dref Newydd yn Ninefwr, a ddaeth i'w hadnabod fel y Drenewydd, gael ei ffurfio ar ddiwedd y 13eg ganrif, yn agos at hen dref Dinefwr. Yn 1302-03, mae'n ymddangos bod 35 bwrgais ar gael i'w rhentu. Mewnfudwyr Eingl-Normanaidd oedd llawer o'r trigolion, tra mai Cymry oedd poblogaeth yr hen Ddinefwr. Ni dderbyniodd y Drenewydd ei siarter bwrdeistrefol tan 1363, ond erbyn yr adeg honno roedd ganddi ddwy ffair flynyddol ei hunan (CSH50259 a CSH50262) a hefyd marchnad wythnosol (CSH50263). Yn debyg iawn i Ddinefwr, wnaeth lluoedd Glyndwr ymosod ac achosi difrod i'r Drenewydd yn 1403. Mae'n ymddangos bod y dref hon wedi lleihau erbyn dechrau'r 16eg ganrif. Rydym yn gwybod fod Rhys ap Gruffudd, Arglwydd Dinefwr, wedi adeiladu plasty newydd sylweddol i'w hunan yn y Drenewydd yn 1531. Ychydig flynyddoedd yn ddiweddarach, disgrifiodd John Leland y plasty yn y Drenewydd, gan nodi mai'r unig beth oedd ar ôl o'r dref oedd "a long street, now ruinous." Ar ddechrau'r 19eg ganrif aeth yr hanesydd Richard Fenton ar ymweliad â'r Drenewydd gan gofnodi bod darnau o'r hen dref wedi'u darganfod yn dilyn aredig darn o dir sydd bellach yn rhan o Barc

Dinefwr, ond bellach mae lleoliad tref bwrdeistrefol y Drenewydd wedi'i anghofio'n llwyr.

Heb amheuaeth roedd gan Llandeilo Fawr fantais sylweddol dros Ddinefwr a'r Drenewydd a hynny oherwydd ei leoliad ar lannau'r Tywi, oedd yn gyfleus ar gyfer croesi'r afon a'r llwybrau ar hyd y dyffryn. Mae'n bosib fod y fantais hon yn ddigonol i wneud yn siwr fod Llandeilo Fawr ei hunan yn parhau fel canolfan farchnad, a oedd efallai'n cael ei gwella gan y sefydlogrwydd oedd yn cael ei gynnig er budd Arglwyddiaeth Tyddewi wrth feithrin y fwrdeistref a'i ystâdau eraill. Mae'n ymddangos bod dirywiad Dinefwr a'r Drenewydd wedi digwydd yn rhannol oherwydd y ffaith eu bod wedi'u sefydlu mewn oes pan oedd Castell Dinefwr yn ganolfan reolaeth wleidyddol a milwrol. Wrth i'r canrifoedd fynd heibio ac wrth i werth strategol y castell leihau, mae'n ymddangos bod y ddwy fwrdeistref wedi colli eu pwysigrwydd.

5. Ôl-ganoloesol

Gyda'r anheddu a'r masnach wedi canoli o amgylch Llandeilo Fawr yn unig erbyn yr 16eg ganrif, mae hanes y cyfnod ôl-ganoloesol ychydig yn llai cymhleth, er bod yna lawer o fylchau yn ein gwybodaeth am ddatblygiad y dref a bywyd ei thrigolion, yn arbennig felly yn ystod y canrifoedd rhwng 1500 ac 1800.

Yn 1858 yn "Llandeilo Vawr and its Neighbourhood", rhoddodd William Davies ddisgrifiad o edrychiad y dref ganrif yn gynharach, yng nghanol yr 1700au, a hynny'n seiliedig ar hen ddarlun. Yn anffodus, nid oedd y darlun yn dangos rhannau gogleddol a dwyreiniol o'r dref ac felly dim ond disgrifiad rhannol y mae Davies yn ei roi o Llandeilo yn y 18fed ganrif;

"Bridge Street is represented as being composed of six or seven houses in a row, which are straw thatched. The bridge, which spans the Towy, has four narrow stone arches... The Old Church stands with its ancient tower on the spot now occupied by the present edifice, and near to it stands the Poor-house, with one or two little cottages in Church Street. The only house upon the North-East side is Mount Pleasant... Myrtle Hill seems to have rested on the same spot as it now stands upon. In Abbey Terrace, the Old Abbey lies in ruins... We believe that it was a kind of repository in connection with the celebrated Abbey of Talley, where tithes such as corn, poultry etc of this part of the country were deposited. The designation of the street was commonly 'Heol Sgubor Abart,' which meant Heol Ysgubor'r Abad, or Abbots-Barn Street..."

Diflas iawn oedd y disgrifiad o'r dref gan ymwelydd ar ddiwedd y 18fed ganrif. Yn 1791, cwynodd Mary Morgan ynglyn â chyflwr diflas tref Llanymddyfri, gan nodi fod Llandeilo "llawer iawn gwaeth!"

"I never saw a place that had a more deplorable appearance. The streets, if they may be called, are narrow, dirty, and half paved with stones with sharp ends upwards. The houses are built with a kind of stone; but it is so crumbling a nature, that they appear all to be falling into decay."

Serch hynny, roedd gan Ms Morgan eiriau mwy caredig i'w llefaru am bobl y dref, a oedd;

"...very decent in their manners, and in their outward semblance: they do not seem fit tenants for such wretched dwellings."

Rhaid aros tan ddechrau'r 19eg ganrif cyn i ni fedru defnyddio tystiolaeth dda oddi wrth fapiau, sy'n dangos y dref mewn manylder. Erbyn y cyfnod hwn, nid yw'r dref yn ymddangos ei bod wedi tyfu rhyw lawer y tu hwnt i'w chanolbwynt yn yr oesoedd canol, oedd yn canolbwyntio ar fynwent yr eglwys. Gellir gweld hyn yn glir mewn map sy'n dyddio o 1826 a luniwyd ar gyfer ystâd Derwydd, ac sydd yn dangos bod y dref yn cael ei chyfyngu i Stryd y Bont, George Hill, Stryd Caerfyrddin isaf, Stryd Rhosmaen uchaf a Stryd yr Eglwys. Mae map plwyf o'r degwm yn 1841 yn dangos darlun tebyg iawn o'r dref. Un ychwanegiad pwysig iawn i'r dref ar ddechrau'r 19eg ganrif, o ran adeiladau dinesig, oedd adeiladu'r Neuadd Sirol (CSH8730) yn Stryd Caerfyrddin yn 1802, a hynny i'w ddefnyddio fel marchnad yd, gyda llys uwchben a

hefyd swyddfeydd, celloedd ac arfdy yn y cefn. Un safle o ddiddordeb a ddangosir ar fap 1826 ac 1841 yw tollty bychain i ochr ogledd orllewin o'r dref. Dyma'r safle lle dinistriwyd Giât y Walk yn ddramatig iawn gan Ferched Beca yn 1843, a hynny wrth i ddiolliad o ddragwniaid (a anfonwyd i ddiogelu'r tollbyrth lleol) eistedd, heb fod yn ymwybodol o'r hyn oedd yn digwydd, yn eu llety yng Ngwesty'r Cawdor a Gwesty George.

Ond roedd Llandeilo ar drothwy dyddiau gwell. Roedd adeiladu'r Neuadd Farchnad Fwyd gan Ystâd Derwydd (CSH26654) yn 1838, a'r bont gerrig bresennol dros y Tywi yn 1848, yn lle'r strwythur o gerrig a choed a soniwyd amdano gan William Davies uchod, yn symbolau o'r penderfyniad oedd yno i fuddsoddi yn nyfodol y dref. Datblygiad allweddol arall oedd adeiladu'r Ysgol Genedlaethol (CSH8731) yn ystod yr 1850au, ar orchymyn Arglwydd Dinefwr, yn lle ysgol elusennol gynharach (CSH50254).

Yr hyn a roddodd yr hwb i'r broses hon o ehangu oedd dyfodiad y rheilffyrdd yn 1856. O ganlyniad i leoli gorsaf y rheilffordd yng ngogledd ddwyrain y dref, dechreuodd y dref ddenu datblygiad newydd o'r cyfeiriad hwnnw. Erbyn yr 1870'au, digwyddodd newidiadau arwyddocaol gyda datblygu Heol Newydd a Heol y Cilgant, gan ailddiffinio ffiniau gogleddol a dwyreiniol y dref. Pan ysgrifennodd William Samuel "Llandeilo Present and Past" yn 1868, mae'n disgrifio Heol Newydd fel "*the new road which leads by a short cut to the market place.*" Dangosir Heol Newydd fel ffordd sy'n cysylltu gyda Stryd Rhosmaen a phen uchaf Stryd Caerfyrddin mor gynnar â 1826 ym map ystâd Derwydd, er nid yw'n ymddangos fod yna unrhyw ddatblygu wedi digwydd ar hyd y ffyrdd yma cyn yr 1850'au neu 1860'au. Disgrifir Heol y Cilgant gan Samuel fel "*as yet unopened road*" gan ddynodi bod yn rhaid aros tan 1868 tan i ni weld unrhyw ddatblygu yno.

Mae argraffiad 1af o'r map Arolwg Ordnans 1:10560 map (Taflen Sir Gaerfyrddin XXXIII.SE), a luniwyd yn 1884-5, yn dangos erbyn yr 1880'au, nid yn unig fod Heol Newydd a Heol y Cilgant yno, ond hefyd roedd yna ehangu newydd wedi digwydd ar hyd yr hyn a oedd yn cael ei alw yn Teras y Rheilffordd (bellach rhan gogledd ddwyreiniol croesffordd Stryd Rhosmaen o Heol Newydd/Heol y Cilgant). Roedd y datblygiad newydd hwn yn cynnwys y Bragdy De Cymru enwog hwnnw (CSH9038). Hefyd y tu hwnt i ymyl y dref, mae'r map Arolwg Ordnans hefyd yn dangos melin lifo (CSH18850) a hefyd tanerdy yn ogystal â Gorsaf Rheilffordd. Ond hyd yn oed yn 1891, nid oes yna ddatblygiad ar hyd Stryd Caerfyrddin y tu hwnt i ben uchaf Heol Newydd, ac mae'r Hydd Gwyn rhywfaint ymhellach i ffwrdd o'r dref, mewn gwirionedd allan yn y wlad.

5.6 20fed Ganrif

Adolygwyd y map gan Arolwg Ordnans yn 1905, ac mae'r map newydd yn dangos bod Heol Alan, Heol Latimer a Stryd Tomos wedi ymddangos, yn ogystal ag adeilad newydd ar hyd Teras y Rheilffordd, Ffordd yr Orsaf, Heol y Cilgant a thu ôl i Heol Newydd (Teras Greenfield). Gellir dadlau mai yn ystod y cyfnod hwn y cyrhaeddodd Llandeilo ei hanterth fel tref farchnad, canolfan fasnachol ardal eang Sir Gaerfyrddin wledig. Erbyn dechrau'r 20fed ganrif, gwelwn fod yna nifer fawr o siopau yn gwasanaethu'r gymuned, gan gynnwys y Neuadd Farchnad Fwyd boblogaidd. Roedd yna nifer dda o dafarndai a banciau masnachol newydd wedi agor, roedd pob un o'r enwadau anghydfurfiol wedi adeiladu neu ailadeiladu capeli mawr a hefyd gorsaf yr heddlu, ysgol a swyddfa bost i wasanaethu trigolion y dref. Mae'n anghredadwy bron ac yn hynod ffodus fod y cam hwn yn natblygiad Llandeilo wedi'i gofnodi gan y ffotograffydd lleol DC Harries, a gellir gweld casglwyd gwerthfawr o'i ffotograffau yn Llyfrgell Genedlaethol Cymru, Aberystwyth.

Mae datblygiad Llandeilo yn yr 20fed ganrif o fewn cof ac atgofion llawer o drigolion presennol y dref. Mae llawer yn cofio pan oedd y dref yn ddigon cryf yn fasnachol i ddarparu ar gyfer anghenion ei phoblogaeth tan chwarter olaf y ganrif. Mae'n anorffod fod y cynnydd yn y niferoedd sy'n berchen ar gar a'r tuedd tuag at siopa mewn trefi a dinasoedd mwy megis Caerfyrddin ac Abertawe, wedi newid ffyniant masnachol Llandeilo, yn debyg i lawer iawn o drefi marchnad gwledig eraill.

Un o ddibenion Arolwg Treftadaeth Llandeilo oedd i gasglu a chofnodi gwybodaeth sy'n ymwneud â hanes y dref yn yr 20fed ganrif. Yn hyn o beth, ceir blas ar hanes bywyd yn Llandeilo yn yr adroddiad yma, sy'n rhoi cipolwg diddorol iawn i mewn i agweddau o hanes y dref. Mae cryn dipyn o wybodaeth ychwanegol i'w gael yn y Rhestr Safleoedd, Rhan 6 isod.

Much more detail has been included in the Site Gazetteer in part 6, below.

Serch hynny, mae'n briodol i gynnig ychydig o enghreifftiau o'r mathau o wybodaeth sydd eisoes wedi'i chyfrannu i'r prosiect gan bobl leol. Mae'r rhain wedi cynnig golwg hynod ddiddorol i mewn i hanes y dref, hanes efallai nad oedd rhyw lawer yn gwybod amdano.

Mae nifer sydd wedi cyfrannu wedi rhoi manylion am hen fusnesau a oedd unwaith yn bodoli yn y dref. Tai preifat yw llawer iawn o'r hen fusnesau hyn bellach, a dyma pam mai ychydig iawn o dystiolaeth ffisegol sydd ar ôl. Roedd yna sawl busnes er enghraifft yn Stryd yr Eglwys yn yr 1930au, yn cynnwys siop pethau trydan a phlwmo (CSH50296) a siop saer celfi a gweithdy (CSH 50300).

Yn fwy amlwg efallai oedd yr hen siopau yn Heol Newydd, a oedd yn cynnwys Sartor House (CSH 50269), a theiliwr oedd yn cyflenwi lifrai i ystâdau Dinefwr a Chawdor. Hefyd yn Heol Newydd oedd Cymdeithas Cydweithredol Rhydaman (CSH 50264), y siop gyntaf yn Llandeilo yn yr 1950au i fod â silffoedd a rhesi i gerdded o amgylch y siop. Gerllaw, lle mae ystafelloedd gwerthu Jones a Llywellyn nawr oedd Storfa Tafarn y Rheilffordd (CSH 50270), sef gwaith poteli Guinness. Wedi'r Ail Ryfel Byd ffatri winiwns picl oedd (CSH 50271) ac yn ddiweddarach "Gwili Farmers Co-operative" (CSH 50272).

Un elfen bwysig o hanes y dref yn yr 20fed ganrif, sydd heb ei gofnodi rhyw lawer iawn hyd yn hyn, yw cyfnod yr ail ryfel byd. Mae atgofion o arwydd wnaeth oroesi tan yr 1950'au, yn yr ale sy'n arwain at Athrofa Lenyddol presennol Llandeilo yn Stryd Rhosmaen, yn dwyn y geiriau "Public Air Raid Shelter" (CSH 50265) yn bendant yn haeddu rhagor o waith astudio. Felly hefyd, gwybodaeth a ddarperir ar hanes Ysbyty Filwrol Byddin Prydain (CSH 50282) a leolwyd yn Tŷ'r Drennewydd, yn bendant yn haeddu rhagor o sylw. Mae un cyn filwr, a anfonwyd i wasanaethu yn yr ardal er mwyn bod yn gyfrifol am ffatri chwilolau, yn cofio mai dim ond dryll oedd ar gael i amddiffyn yr ysbyty. Yn ddiweddarach yn ystod y rhyfel, daeth yn ysbyty Byddin America, gyda grŵp o hytiau Nissen ar y lawnt y tu allan i'r plas. Wedi 'D-day', gwerysll Carcharorion Rhyfel oedd yr hytiau (CSH 50283) ar gyfer swyddogion o'r Almaen. Roedd gan yr Americanaid wersyll hefyd (CSH 50281) yn hen Neuadd Eglwys Dinefwr, gyda chegin yn y cae a dymp petrol mawr yn y caeau lle mae Lôn Dinefwr nawr yn sefyll. Ymhellach i ffwrdd o'r dref, ger yr Hydd Gwyn, roedd gan y 'Womens Land Army' wersyll (CSH50284), a addaswyd fel tai dros dro i'r digartref ar ôl y rhyfel, ac felly hefyd yr hytiau Nissen y tu allan i Dŷ'r Drennewydd – sy'n cael ei gofio gan rai fel "Tin Town."

Efallai dylid cadw'r sylw olaf ar gyfer un o ddatblygiadau mwyaf diddorol y dref ar ddiwedd yr 20fed ganrif, datblygiad y gellir ei esgeuluso yn hawdd iawn mewn darn hanesyddol. Mae'r tir i'r gogledd a'r gorllewin o Heol Newydd wedi dod yn ganolbwynt ar gyfer datblygiadau preswyl newydd ers canol y ganrif. Yn nodweddiadol o brosiectau dinesig yr 1960'au, ar y cyd gyda'r tai cyngor newydd roedd yna fan hamdden i'r cyhoedd sydd dal yno heddiw, o'r enw parc Le Conquet (CSH50294). Mae'r parc yn cynnwys cae pêl-droed bach, lawnt fowlio a thŷ clwb, cyrtiau tennis a phwll padlo. Wrth ei ymyl mae gorsaf ambiwlans a gorsaf dân y dref, ac mae gorsaf yr heddlu ar draws y ffordd. Hefyd ar ymyl y parc y mae hen Neuadd yr Eglwys, a hefyd cwt y Cybiaid a Hyt Ambiwylans Sant Ioan. Gydai'i gilydd mae'r rhain yn cyfuno i roi calon dinesig newydd i Landeilo ar ddiwedd yr 20fed ganrif, sy'n wahanol iawn mewn cymeriad i ganolbwynt yr anheddu cynharach yn y dref hanesyddol hon, ond yn llawer iawn mwy sylwgar i anghenion y boblogaeth fodern.

6. Rhestr o Safleoedd

Mae'r adran hon yn cynnwys rhestr o safleoedd archaeolegol a hanesyddol a gofnodir yn y Cofnod o Safleoedd a Chofebau rhanbarthol. Cyn hwn ceir mynegai ar gyfer dau safle. Y cyntaf yn fynegai o safleoedd a drefnir yn ôl yr wyddor, yn ôl enw. Mynegai o safleoedd yw'r ail a drefnir yn ôl cyfnod archaeolegol a hefyd mapiau, yn dangos lleoliad y safleoedd.

Site Index by Name

Enw/Name	Math of safle/Type of Site	Rhif/Number
	FINDS	14760
	SAW MILL	18850
	METAL MINE?	28215
	FINDS	32105
A.E. HARRIES IRONMONGER	HARDWARE SHOP	50285
ABBEY TERRACE NO.4	DWELLING	26708
ABBEY TERRACE NOS.9 & 10;JW THOMAS AND SONS COUNTY PRESS	PRINTING WORKS	50586
AMMANFORD CO-OPERATIVE SOCIETY	SHOP	50264
ANGEL HOTEL	INN;HOTEL	27022
APOSTOLIC CHAPEL	CHAPEL	50574
AUCTION MART	LIVESTOCK MARKET	50570
BANK BUILDINGS NOS 13 & 14	DWELLING	26709
BANK TERRACE NO.1;THE OLD BANK	BANK (FINANCIAL)	26710
BANK TERRACE NO.2;BANK HOUSE	DWELLING	26711
BANK TERRACE NO.3	DWELLING	26712
BANK TERRACE NO.4	DWELLING	26713
BANK TERRACE NO.5;SIX BELLS	INN;DWELLING	26714
BANK TERRACE NO.9 (MYRTLE HILL)	INN;DWELLING	26715
BLACK OX BANK	BANK (FINANCIAL)	50571

Enw/Name	Math of safle/Type of Site	Rhif/Number
BRIDGE STREET NO.21	DWELLING	26717
BRIDGE STREET NO.23;WATERLOO VILLA;CANTON HOUSE	DWELLING	26718
BRIDGE STREET NO.8	CLOTHING WORKSHOP	50587
BRIDGE STREET NOS 24 & 25	SHOP	26719
BROCKINGTON & SCOTT	FOUNDRY	50258
CAE CRUG MAWR	ROUND BARROW?	903
CAE CRUG MAWR	FINDS	908
CAE CRUG MAWR;ALAN ROAD;LATIMER ROAD	FINDS	875
CAE WILIAM	SHOWGROUND	50278
CAE WILIAM	SPORTS GROUND	50279
CAE YSGUBOR ABAD	TITHE BARN?;CHAPEL?	907
CAFE ROYALE	SHOP	27008
CAPEL NEWYDD CONGREGATIONAL CHAPEL	CHAPEL	22374
CARMARTHEN STREET	EMERGENCY WATER SUPPLY	50290
CARMARTHEN STREET NO.22;CAMBRIAN HOUSE	SHOP	27002
CARMARTHEN STREET NO.26;BRISKEN HOUSE	DWELLING	25962
CARMARTHEN STREET NO.7;YE OLDE GIN SHOP	SHOP	50585
CARMARTHEN STREET NO.9;HILL HOUSE	DWELLING	24578

Site Index by Name

Enw/Name	Math of safle/Type of Site	Rhif/Number
CASTLE HOTEL	HOTEL	27025
CAWDOR ARMS HOTEL	HOTEL	6923
CENTRAL GARAGE	GARAGE	50579
CHARITY SCHOOL	SCHOOL	50254
CHURCH STREET NO.1;OWEN & ROGERS	SHOP	50296
CHURCH STREET NO.13	WORKSHOP	50297
CHURCH STREET NO.16	STABLE	50298
CHURCH STREET NO.24;MOUNT PLEASANT	DWELLING	27006
CHURCH STREET NO.3	SHOP	50300
CHURCH STREET NO.32;STEPNEY HOUSE	DWELLING	27005
CHURCH STREET NO.4	DWELLING	27004
COUNTY GARAGE	GARAGE	50581
CROWN	INN	50274
CRUG	QUARRY	50267
CRUG	WASTE DISPOSAL SITE	50268
CRUG;GRUG	COUNTRY HOUSE;FARMSTEAD	24988
CYNLAIS	HOUSE	50584

Site Index by Name

Enw/Name	Math of safle/Type of Site	Rhif/Number
DAVID MORRIS WINE AND SPIRIT MERCHANT	SHOP	50575
DAVIES MEMORIAL HALL;LLANDEILO CONGREGATIONAL CHAPEL	CHAPEL	22376
DINEFWR	TOWN	10556
DINEFWR	FAIR	50259
DINEFWR	FAIR	50260
DINEFWR	MARKET	50261
DINEFWR CASTLE;ST DAVID'S CHAPEL;CAPEL DEWI	CHAPEL	10549
DINEFWR PARK	PRISONER OF WAR CAMP	50283
DINEVOR	WATER MILL	12738
DINEVOR CASTLE	FINDS	862
DINEVOR CASTLE	FINDS	869
DINEVOR CASTLE;DINEFWR CASTLE	HILLFORT?	880
DINEVOR CASTLE;DINEFWR CASTLE	MOTTE	881
DINEVOR CASTLE;DINEFWR CASTLE;OLD TOWN	CASTLE	882
DINEVOR PARK	RABBIT WARREN	13237
DINEVOR PARK	PARK	25543
DYNEVOR CASTLE;NEWTON HOUSE;PLAS DINEFWR	MANSION	6916
DYNEVOR CHURCH HALL	CHURCH HALL	50280
DYNEVOR GARDENS;HOME FARM	KITCHEN GARDEN	50277
DYNEVOR LODGE	LODGE	25222

Enw/Name	Math of safle/Type of Site	Rhif/Number
DYNEVOR PARK	ICEHOUSE	24411
DYNEVOR RIFLE RANGE	RIFLE BUTTS	50582
EAST LODGE	LODGE	25223
EBENEZER BAPTIST CHAPEL	CHAPEL	22375
FARMERS ARMS	INN	50276
FFYNNON DEILO	HOLY WELL	11688
GEORGE HILL NO.1	DWELLING	25401
GEORGE HILL NO.5	DWELLING	25402
GEORGE HILL NO.6	DWELLING	25403
GEORGE HILL NO.7	DWELLING	25404
GEORGE HILL NO.8	DWELLING	25405
GEORGE HILL NO.9	DWELLING	25406
GEORGE HOTEL	HOTEL	50255
GEORGE STREET NO.1	VICARAGE	24857
GREEN HALL	DWELLING	6925
GWILI FARMERS CO-OPERATIVE	SHOP	50272
HALF MOON;BRIDGE STREET NO.12	INN	50273
HILL HOUSE	DWELLING	6921

Site Index by Name

Enw/Name	Math of safle/Type of Site	Rhif/Number
HOME FARM DINEFWR PARK	FORT	47636
HOME FARM DINEFWR PARK	FORT	47637
HOME FARM DINEFWR PARK	ROAD	47638
HOME FARM DINEFWR PARK	ROAD	47639
HOME FARM DINEFWR PARK	ROAD	47640
HOME FARM DINEFWR PARK	ROAD	47641
HOME FARM DINEFWR PARK	VICUS	47642
HOME FARM DINEFWR PARK	BATH HOUSE?	47643
HOME FARM DINEFWR PARK	ENCLOSURE	47644
HOME FARM DINEFWR PARK	ENCLOSURE	47645
HOME FARM DINEFWR PARK	FINDS	47646
HOME FARM DINEFWR PARK	FINDS	47647
HOME FARM DINEFWR PARK	FINDS	47648
HOME FARM DINEFWR PARK	FINDS	47649
HOME FARM DINEFWR PARK	FINDS	47650
JONES & LLEWELLYN	SHOP	50266
KING STREET NO.2	SHOP	27007
KING STREET NO.4	SHOP	27009
KING STREET NO.5;PEPPERCORN	SHOP	27010
KING STREET NO.6	SHOP	27011
KING STREET NO.7	SHOP	27012
KING'S HEAD	HOTEL	26716
KINGS LODGE	LODGE	18792
LANDEUAYSAN	SETTLEMENT	12780
LE CONQUET	RECREATION GROUND	50294

Enw/Name	Math of safle/Type of Site	Rhif/Number
LLANDEILO	FINDS	886
LLANDEILO	FINDS	910
LLANDEILO	FIELD SYSTEM;NATURAL FEATURE	8856
LLANDEILO	MARKET	10558
LLANDEILO	FULLING MILL	12947
LLANDEILO	FAIR	50256
LLANDEILO	ELECTRICITY GENERATING SITE	50302
LLANDEILO BRIDGE	BRIDGE	28216
LLANDEILO CATTLE FAIR	FAIR	50293
LLANDEILO FAWR	TOWN	10557
LLANDEILO FAWR PARISH CHURCH;CURCAGNUS STONE	INSCRIBED STONE	889
LLANDEILO FAWR PARISH CHURCH;ST TEILO'S	CHURCH	888
LLANDEILO FAWR PARISH CHURCH;ST TEILO'S	CROSS	890
LLANDEILO FAWR PARISH CHURCH;ST TEILO'S	CROSS	891
LLANDEILO FAWR PARISH CHURCH;ST TEILO'S	CHURCHYARD;MONASTERY;CLA S	912
LLANDEILO HORSE FAIR	FAIR	50292
LLANDEILO LAND ARMY CAMP	LAND ARMY CAMP	50284
LLANDEILO PLEASURE FAIR	FAIR	50291
LLANDEILO POLICE STATION	POLICE STATION	50299
LLANDEILO PUBLIC AIR RAID SHELTER	AIR RAID SHELTER	50265
LLANDEILO RAILWAY BRIDGE	BRIDGE	27039
LLANDEILO SHIRE HALL	SHIRE HALL	8730

Site Index by Name

Enw/Name	Math of safle/Type of Site	Rhif/Number
LLANDEILO U.S.ARMV CAMP	MILITARY CAMP	50281
LLANDEILO WESLEYAN METHODIST CHAPEL	CHAPEL	22377
LLANDYFEISANT CHURCH	FINDS	14396
LLANDYFEISANT PARISH CHURCH;ST TYFEI'S;LLANDEVAYSAN;ST MARY'S(?)	CHURCH	861
LLANDYFEISANT PARISH CHURCH;ST TYFEI'S;LLANDEVAYSAN;ST MARY'S(?)	CHURCHYARD	49272
LLWYN HELIG	COUNTRY HOUSE	6920
LLWYNHELIG	STABLE	27040
LONDON HOUSE GENTS OUTFITTERS	SHOP	50289
MIDLAND BANK	BANK (FINANCIAL)	25884
MIDLANDS BANK CHAMBERS	BANK (FINANCIAL)	27016
NATIONAL SCHOOL	HISTORICAL SITE	50573
NATIONAL WESTMINSTER	BANK (FINANCIAL)	27024
NEWTON	FAIR	50262
NEWTON	MARKET	50263
NEWTON FARM;DYNEVOR HOME FARM	FARMHOUSE	27036
NEWTON FARM;DYNEVOR HOME FARM	BARN	27037
NEWTON FARM;DYNEVOR HOME FARM	COW SHED	27038
NEWTON HOUSE	MILITARY HOSPITAL	50282
NEWTOWN	TOWN	9715

Site Index by Name

Enw/Name	Math of safle/Type of Site	Rhif/Number
OLD BREWERY THE;SOUTH WALES BREWERY	BREWERY	9038
OLD SCHOOL	SCHOOL	8731
PARK MILL	HOSIERY FACTORY	50578
PENLAN PARK	GATE	26651
PENLAN PARK	BANDSTAND	26653
PENLAN PARK	PUBLIC CONVENIENCE	50295
PENLAN PARK	PARK	50301
PENROCK	RING DITCH?	11092
PICKLING FACTORY	FACTORY	50271
PLAS DINEFWR	WALL;GATE	25344
PLAS DINEFWR	FOUNTAIN	25345
PLAS DINEFWR;DAIRY COTTAGE	COTTAGE	27033
PLAS DINEFWR;DYNEVOR CASTLE;NEWTON HOUSE	OFFICE	27031
PLAS DINEFWR;DYNEVOR CASTLE;NEWTON HOUSE	COACH HOUSE;STABLE	27032
PLAS DINEFWR;DYNEVOR CASTLE;NEWTON HOUSE	DOVECOTE	27034
PLAS DINEFWR;DYNEVOR CASTLE;NEWTON HOUSE	ABATTOIR	27035
PROVISION MARKET	MARKET	26654
PROVISION MARKET	FIRE STATION	50257
QUEEN BEE POLISH FACTORY	POLISH FACTORY	50286
RAILWAY TERRACE NO'S 3 & 4	SHOP	27013
RED COTTAGE 1	DWELLING	25726

Site Index by Name

Enw/Name	Math of safle/Type of Site	Rhif/Number
RED COTTAGE 2	DWELLING	25727
RHOSMAEN STREET	MILESTONE	27014
RHOSMAEN STREET	MILESTONE	27015
RHOSMAEN STREET	OUTBUILDING	27020
RHOSMAEN STREET	CHAPEL;READING ROOM;LIBRARY	27027
RHOSMAEN STREET NO 115	SHOP	27026
RHOSMAEN STREET NO 121	LOCAL GOVERNMENT OFFICE	27028
RHOSMAEN STREET NO 127	SHOP	27029
RHOSMAEN STREET NO 70	DWELLING	27019
RHOSMAEN STREET NO 72	SHOP	27017
RHOSMAEN STREET NO 72A	DWELLING	27018
RHOSMAEN STREET NO'S 64 (SNIFTERS) & 66	SHOP	27021
RHOSMAEN STREET NO.60;LONDON HOUSE	SHOP	27023
RHOSMAEN STREET;NEW ROAD	DWELLING	6917
ROSE AND CROWN	INN	50288
SALEM CALVANISTIC METHODIST CHAPEL	CHAPEL	18854
SALUTATION INN	INN	6919
SARTOR HOUSE	SHOP	50269
SCHOOL HOUSE	SCHOOL HOUSE	26650

Site Index by Name

Enw/Name	Math of safle/Type of Site	Rhif/Number
SIX BELLS SMITHY	BLACKSMITHS WORKSHOP	50583
ST PAUL WESLEYAN METHODIST CHURCH	CHURCH	18853
ST TEILO	CHURCHYARD	28212
ST TEILO;FFYNNON DEILO	WELL	27003
ST TYFEI'S CHURCHYARD	VILLA?	7367
TACITUS STONE	MILESTONE	872
THE BEAR	INN	50275
THE RAILWAY TAVERN STORES	SHOP	50270
THE TUCK SHOP	SHOP	27030
THE WALK GATE	TOLL GATE	50287
THOMAS STREET;ALAN ROAD	QUARRY	28214
UNKNOWN	QUARRY	18795
UNKNOWN	QUARRY	18796
UNKNOWN	QUARRY	18797
UNKNOWN	QUARRY	18798
UNKNOWN	FERRY CROSSING	20533
UNKNOWN	QUARRY	28241
UNKNOWN	TANNERY	50576
UNKNOWN	SAW MILL	50577
UNKNOWN	BLACKSMITHS WORKSHOP	50580
VICTORIA JUBILEE CIVIC HALL	PUBLIC HALL	50572
WALL IN ABBEY TERRACE	WALL	50253

Site Index by Name

Enw/Name	Math of safle/Type of Site	Rhif/Number
WHISTLE POOL	FINDS	905
YNYSTEILO	GRANGE	12735
YSGOL TEILO SANT	SCHOOL	18852

*Prehistoric sites in Llandeilo***Neolithic****FINDS**862
908DINEVOR CASTLE
CAE CRUG MAWR**Bronze Age?****FINDS**

905

WHISTLE POOL

RING DITCH?

11092

PENROCK

ROUND BARROW?

903

CAE CRUG MAWR

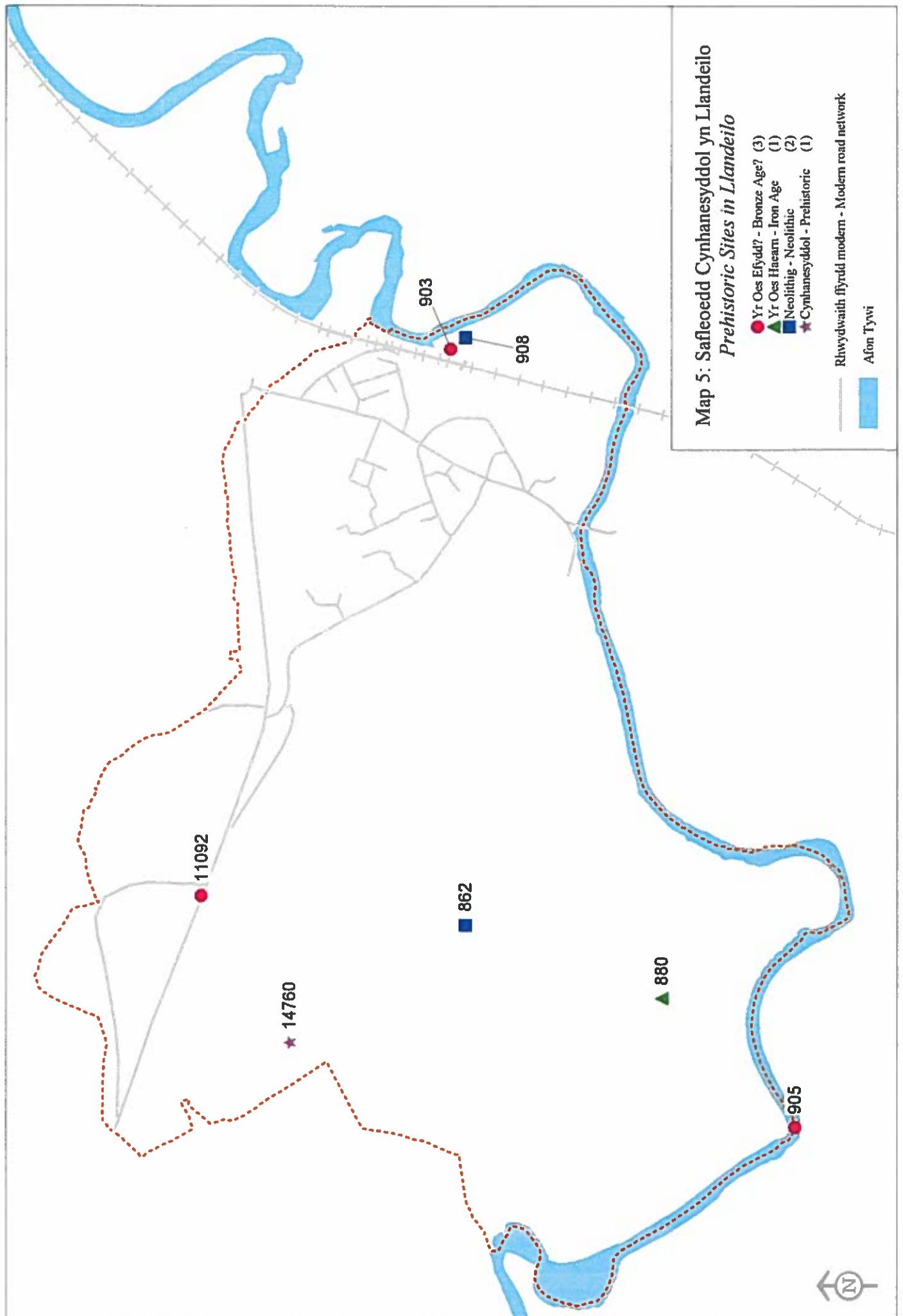
Prehistoric**FINDS**

14760

Iron Age**HILLFORT?**

880

DINEVOR CASTLE;DINEFWR CASTLE

*Roman sites in Llandeilo***Roman****BATH HOUSE?**

47643 HOME FARM DINEFWR PARK

FINDS

869 DINEVOR CASTLE
 875 CAE CRUG MAWR;ALAN ROAD;LATIMER ROAD
 886 LLANDEILO
 910 LLANDEILO
 32105
 47646 HOME FARM DINEFWR PARK
 47647 HOME FARM DINEFWR PARK
 47648 HOME FARM DINEFWR PARK
 47649 HOME FARM DINEFWR PARK
 47650 HOME FARM DINEFWR PARK

FORT

47636 HOME FARM DINEFWR PARK
 47637 HOME FARM DINEFWR PARK

MILESTONE

872 TACITUS STONE

ROAD

47638 HOME FARM DINEFWR PARK
 47639 HOME FARM DINEFWR PARK
 47640 HOME FARM DINEFWR PARK
 47641 HOME FARM DINEFWR PARK

VICUS

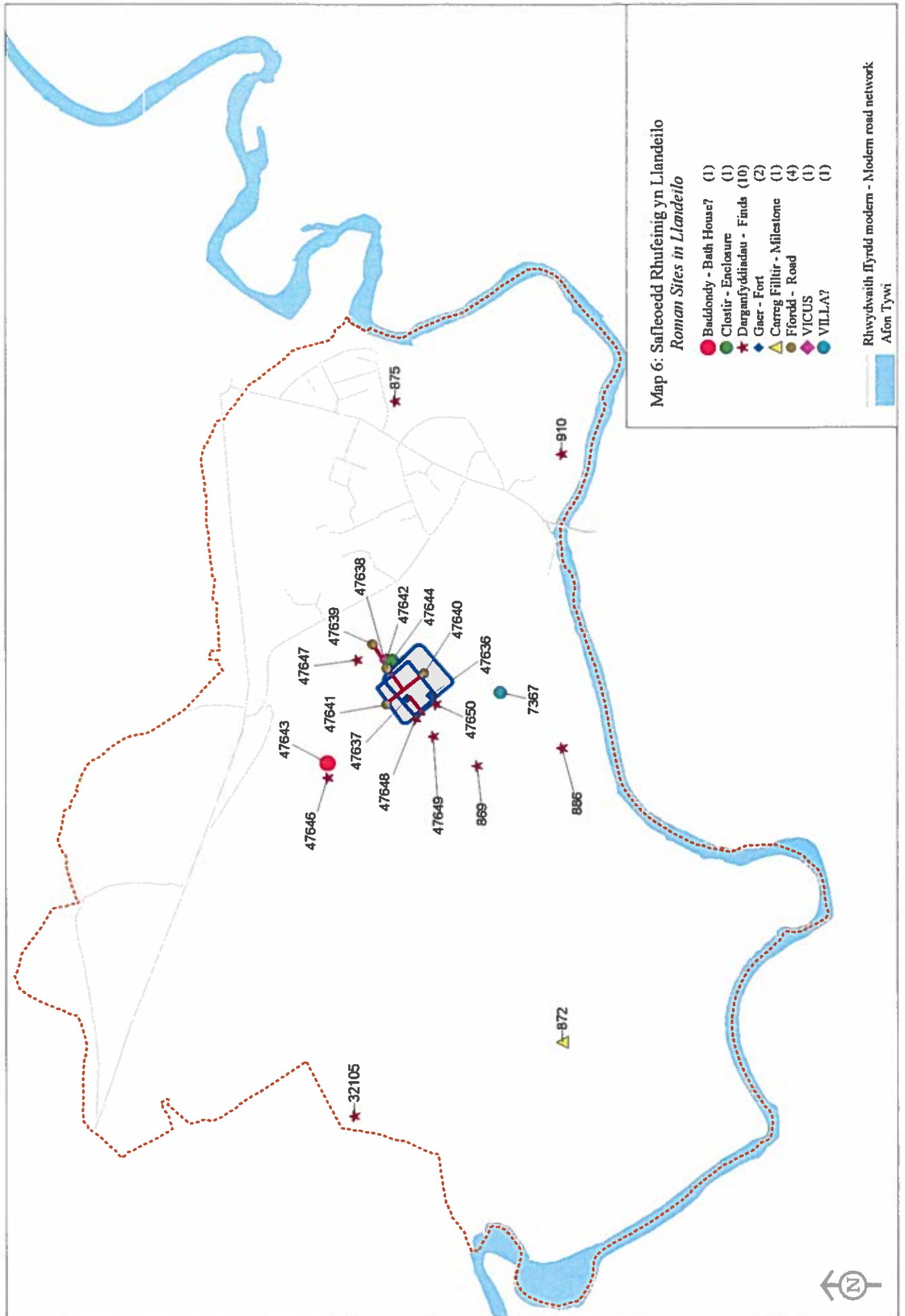
47642 HOME FARM DINEFWR PARK

VILLA?

7367 ST TYFEI'S CHURCHYARD

Roman?**ENCLOSURE**

47644 HOME FARM DINEFWR PARK

Early Medieval**CHURCHYARD**

49272	LLANDYFEISANT PARISH CHURCH;ST TYFEI'S;LLANDEVAYSAN;ST MARY'S(?)
-------	---

CHURCHYARD;MONASTERY;CLAS

912	LLANDEILO FAWR PARISH CHURCH;ST TEILO'S
-----	---

CROSS

890	LLANDEILO FAWR PARISH CHURCH;ST TEILO'S
891	LLANDEILO FAWR PARISH CHURCH;ST TEILO'S

INSCRIBED STONE

889	LLANDEILO FAWR PARISH CHURCH;CURCAGNUS STONE
-----	--

Medieval**CASTLE**

882	DINEVOR CASTLE;DINEFWR CASTLE;OLD TOWN
-----	--

CHAPEL

10549	DINEFWR CASTLE;ST DAVID'S CHAPEL;CAPEL DEWI
-------	---

FAIR

50256	LLANDEILO
50259	DINEFWR
50260	DINEFWR
50262	NEWTON

FINDS

14396	LLANDYFEISANT CHURCH
-------	----------------------

FULLING MILL

12947	LLANDEILO
-------	-----------

GRANGE

12735	YNYSTEILO
-------	-----------

HOLY WELL

11688	FFYNNON DEILO
-------	---------------

MARKET

10558	LLANDEILO
50261	DINEFWR
50263	NEWTON

MOTTE

881	DINEVOR CASTLE;DINEFWR CASTLE
-----	-------------------------------

SETTLEMENT

12780	LANDEUAYSAN
-------	-------------

TITHE BARN?;CHAPEL?

907	CAE YSGUBOR ABAD
-----	------------------

TOWN

9715	NEWTOWN
10556	DINEFWR

WATER MILL

12738	DINEVOR
-------	---------

Medieval;Post Med

CHURCH

861	LLANDYFEISANT PARISH CHURCH;ST TYFEI'S;LLANDEVAYSAN;ST MARY'S(?)
888	LLANDEILO FAWR PARISH CHURCH;ST TEILO'S

COUNTRY HOUSE;FARMSTEAD

24988	CRUG;GRUG
-------	-----------

TOWN

10557	LLANDEILO FAWR
-------	----------------

Medieval?;Post Med?

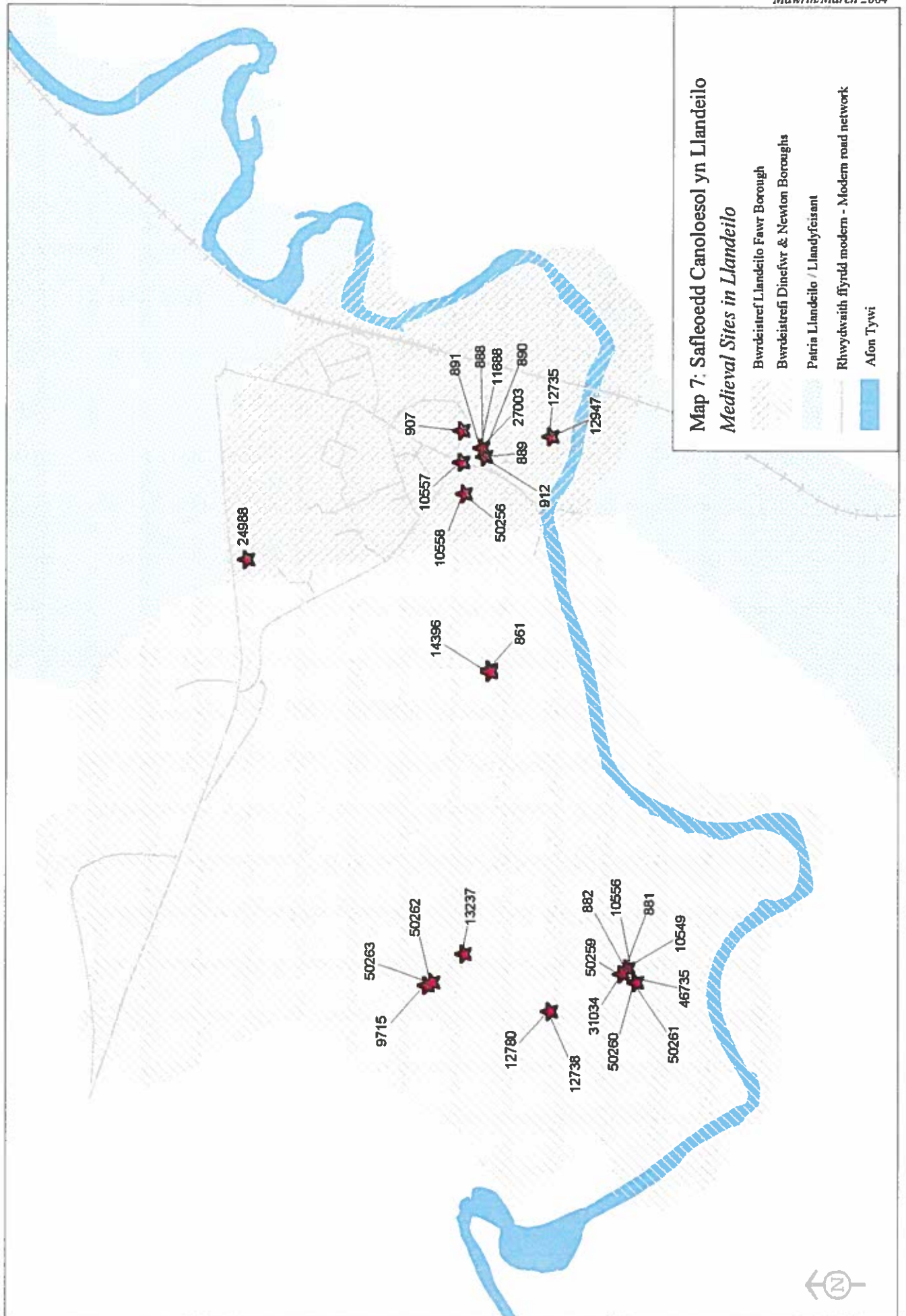
RABBIT WARREN

13237	DINEVOR PARK
-------	--------------

Post Med;Medieval?

WELL

27003	ST TEILO;FFYNNON DEILO
-------	------------------------

*Post Medieval Commercial and Industrial sites in Llandeilo***Post Med**

ABATTOIR	27035	PLAS DINEFWR;DYNEVOR CASTLE;NEWTON HOUSE
BANK (FINANCIAL)	26710	BANK TERRACE NO.1;THE OLD BANK
	27024	NATIONAL WESTMINSTER
	50571	BLACK OX BANK
BLACKSMITHS WORKSHOP	50580	UNKNOWN
	50583	SIX BELLS SMITHY
BREWERY	9038	OLD BREWERY THE;SOUTH WALES BREWERY
FAIR	50292	LLANDEILO HORSE FAIR
	50293	LLANDEILO CATTLE FAIR
HOSIERY FACTORY	50578	PARK MILL
HOTEL	50255	GEORGE HOTEL
INN	6919	SALUTATION INN
	50273	HALF MOON;BRIDGE STREET NO.12
	50274	CROWN
	50275	THE BEAR
	50276	FARMERS ARMS
	50288	ROSE AND CROWN
MARKET	26654	PROVISION MARKET
METAL MINE?	28215	
PRINTING WORKS	50586	ABBAY TERRACE NOS.9 & 10;JW THOMAS AND SONS COUNTY PRESS
QUARRY	18795	UNKNOWN
	18796	UNKNOWN
	18797	UNKNOWN
	18798	UNKNOWN
	28214	THOMAS STREET;ALAN ROAD
	28241	UNKNOWN
	50267	CRUG
SAW MILL	50577	UNKNOWN
SHOP	26719	BRIDGE STREET NOS 24 & 25
	27002	CARMARTHEN STREET NO.22;CAMBRIAN HOUSE
	27007	KING STREET NO.2
	27008	CAFE ROYALE

27009	KING STREET NO.4
27010	KING STREET NO.5;PEPPERCORN
27011	KING STREET NO.6
27012	KING STREET NO.7
27017	RHOSMAEN STREET NO 72
27021	RHOSMAEN STREET NO'S 64 (SNIFTERS) & 66
27023	RHOSMAEN STREET NO.60;LONDON HOUSE
27026	RHOSMAEN STREET NO 115
27029	RHOSMAEN STREET NO 127
27030	THE TUCK SHOP
50300	CHURCH STREET NO.3
50585	CARMARTHEN STREET NO.7;YE OLDE GIN SHOP

TANNERY

50576	UNKNOWN
-------	---------

Post Med?;Modern

CLOTHING WORKSHOP

50587	BRIDGE STREET NO.8
-------	--------------------

*Other Post Medieval sites in Llandeilo***Medieval;Post Med****CHURCH**

861	LLANDYFEISANT PARISH CHURCH;ST TYFEI'S;LLANDEVAYSAN;ST MARY'S(?)
888	LLANDEILO FAWR PARISH CHURCH;ST TEILO'S

COUNTRY HOUSE;FARMSTEAD

24988	CRUG;GRUG
-------	-----------

TOWN

10557	LLANDEILO FAWR
-------	----------------

Medieval?;Post Med?**RABBIT WARREN**

13237	DINEVOR PARK
-------	--------------

Post Med;Medieval?**WELL**

27003	ST TEILO;FFYNNON DEILO
-------	------------------------

Post Med**BANK (FINANCIAL)**

27016	MIDLANDS BANK CHAMBERS
-------	------------------------

BARN

27037	NEWTON FARM;DYNEVOR HOME FARM
-------	-------------------------------

BRIDGE

27039	LLANDEILO RAILWAY BRIDGE
28216	LLANDEILO BRIDGE

CHAPEL

18854	SALEM CALVANISTIC METHODIST CHAPEL
22375	EBENEZER BAPTIST CHAPEL
22376	DAVIES MEMORIAL HALL;LLANDEILO CONGREGATIONAL CHAPEL
22377	LLANDEILO WESLEYAN METHODIST CHAPEL

CHAPEL;READING ROOM;LIBRARY

27027	RHOSMAEN STREET
-------	-----------------

CHURCH

18853	ST PAUL WESLEYAN METHODIST CHURCH
-------	-----------------------------------

CHURCHYARD

28212	ST TEILO
-------	----------

COACH HOUSE;STABLE

27032	PLAS DINEFWR;DYNEVOR CASTLE;NEWTON HOUSE
-------	--

COTTAGE

27033	PLAS DINEFWR;DAIRY COTTAGE
-------	----------------------------

COUNTRY HOUSE

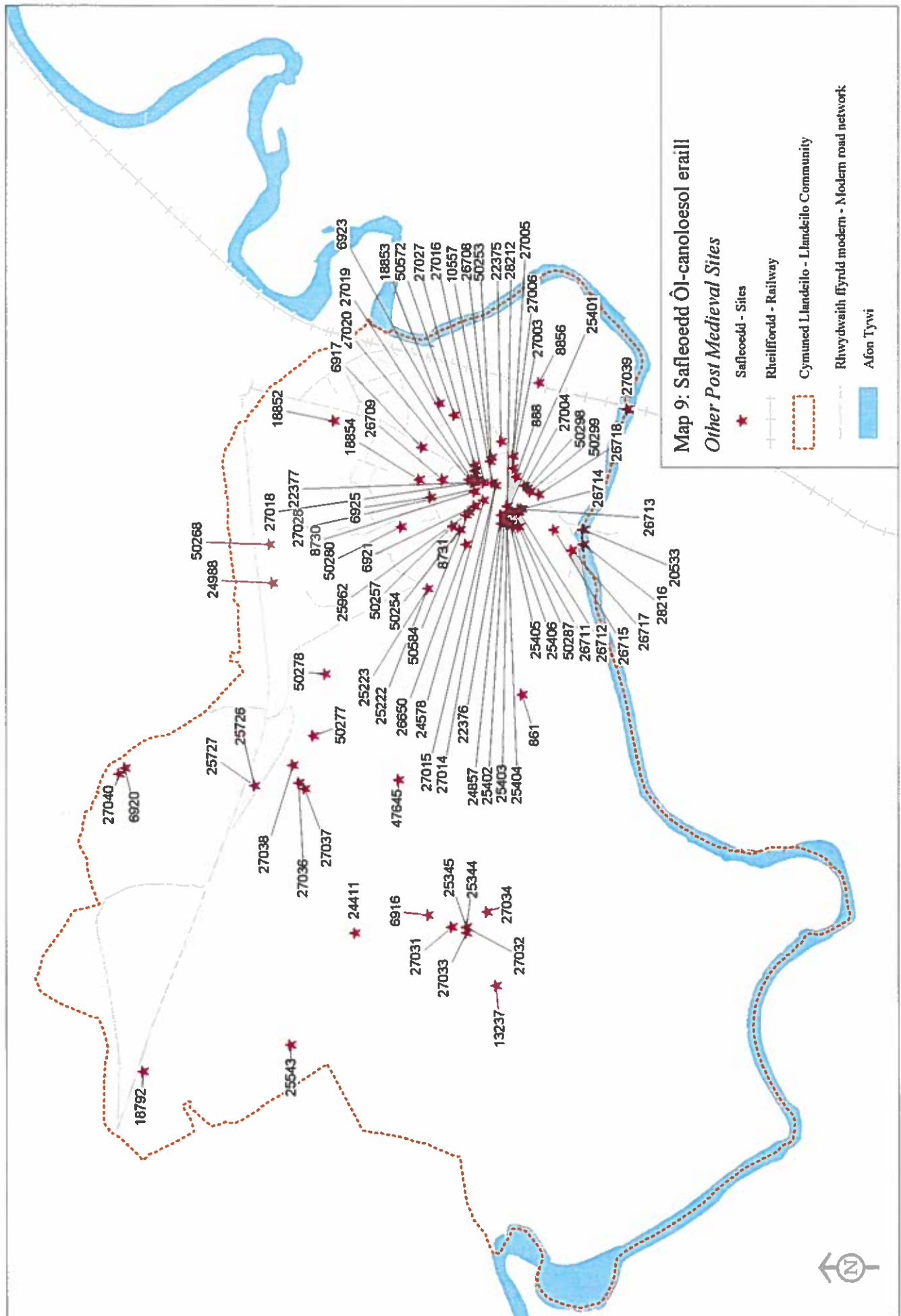
6920	LLWYN HELIG
------	-------------

COW SHED

	27038	NEWTON FARM;DYNEVOR HOME FARM
DOVECOTE		
	27034	PLAS DINEFWR;DYNEVOR CASTLE;NEWTON HOUSE
DWELLING		
	6917	RHOSMAEN STREET;NEW ROAD
	6921	HILL HOUSE
	6925	GREEN HALL
	24578	CARMARTHEN STREET NO.9;HILL HOUSE
	25401	GEORGE HILL NO.1
	25402	GEORGE HILL NO.5
	25403	GEORGE HILL NO.6
	25404	GEORGE HILL NO.7
	25405	GEORGE HILL NO.8
	25406	GEORGE HILL NO.9
	25726	RED COTTAGE 1
	25727	RED COTTAGE 2
	25962	CARMARTHEN STREET NO.26;BRISKEN HOUSE
	26708	ABBAY TERRACE NO.4
	26709	BANK BUILDINGS NOS 13 & 14
	26711	BANK TERRACE NO.2;BANK HOUSE
	26712	BANK TERRACE NO.3
	26713	BANK TERRACE NO.4
	26717	BRIDGE STREET NO.21
	26718	BRIDGE STREET NO.23;WATERLOO VILLA;CANTON HOUSE
	27004	CHURCH STREET NO.4
	27005	CHURCH STREET NO.32;STEPNEY HOUSE
	27006	CHURCH STREET NO.24;MOUNT PLEASANT
	27018	RHOSMAEN STREET NO 72A
	27019	RHOSMAEN STREET NO 70
FARMHOUSE		
	27036	NEWTON FARM;DYNEVOR HOME FARM
FERRY CROSSING		
	20533	UNKNOWN
FIELD SYSTEM;NATURAL FEATURE		
	8856	LLANDEILO
FOUNTAIN		
	25345	PLAS DINEFWR
HOTEL		
	6923	CAWDOR ARMS HOTEL
HOUSE		
	50584	CYNLAIS
ICEHOUSE		
	24411	DYNEVOR PARK
INN;DWELLING		
	26714	BANK TERRACE NO.5;SIX BELLS
	26715	BANK TERRACE NO.9 (MYRTLE HILL)
KITCHEN GARDEN		
	50277	DYNEVOR GARDENS;HOME FARM
LOCAL GOVERNMENT OFFICE		
	27028	RHOSMAEN STREET NO 121
LODGE		

	18792	KINGS LODGE
	25222	DYNEVOR LODGE
	25223	EAST LODGE
MANSION	6916	DYNEVOR CASTLE;NEWTON HOUSE;PLAS DINEFWR
MILESTONE	27014	RHOSMAEN STREET
	27015	RHOSMAEN STREET
OFFICE	27031	PLAS DINEFWR;DYNEVOR CASTLE;NEWTON HOUSE
OUTBUILDING	27020	RHOSMAEN STREET
PARK	25543	DINEVOR PARK
POLICE STATION	50299	LLANDEILO POLICE STATION
PUBLIC HALL	50572	VICTORIA JUBILEE CIVIC HALL
SCHOOL	8731	OLD SCHOOL
	18852	YSGOL TEILO SANT
	50254	CHARITY SCHOOL
SCHOOL HOUSE	26650	SCHOOL HOUSE
SHIRE HALL	8730	LLANDEILO SHIRE HALL
STABLE	27040	LLWYNHELIG
	50298	CHURCH STREET NO.16
TOLL GATE	50287	THE WALK GATE
VICARAGE	24857	GEORGE STREET NO.1
WALL	50253	WALL IN ABBEY TERRACE
WALL;GATE	25344	PLAS DINEFWR
Roman?;Post Med?		
ENCLOSURE	47645	HOME FARM DINEFWR PARK
Post Med?;Modern		
CHURCH HALL	50280	DYNEVOR CHURCH HALL
SHOWGROUND		

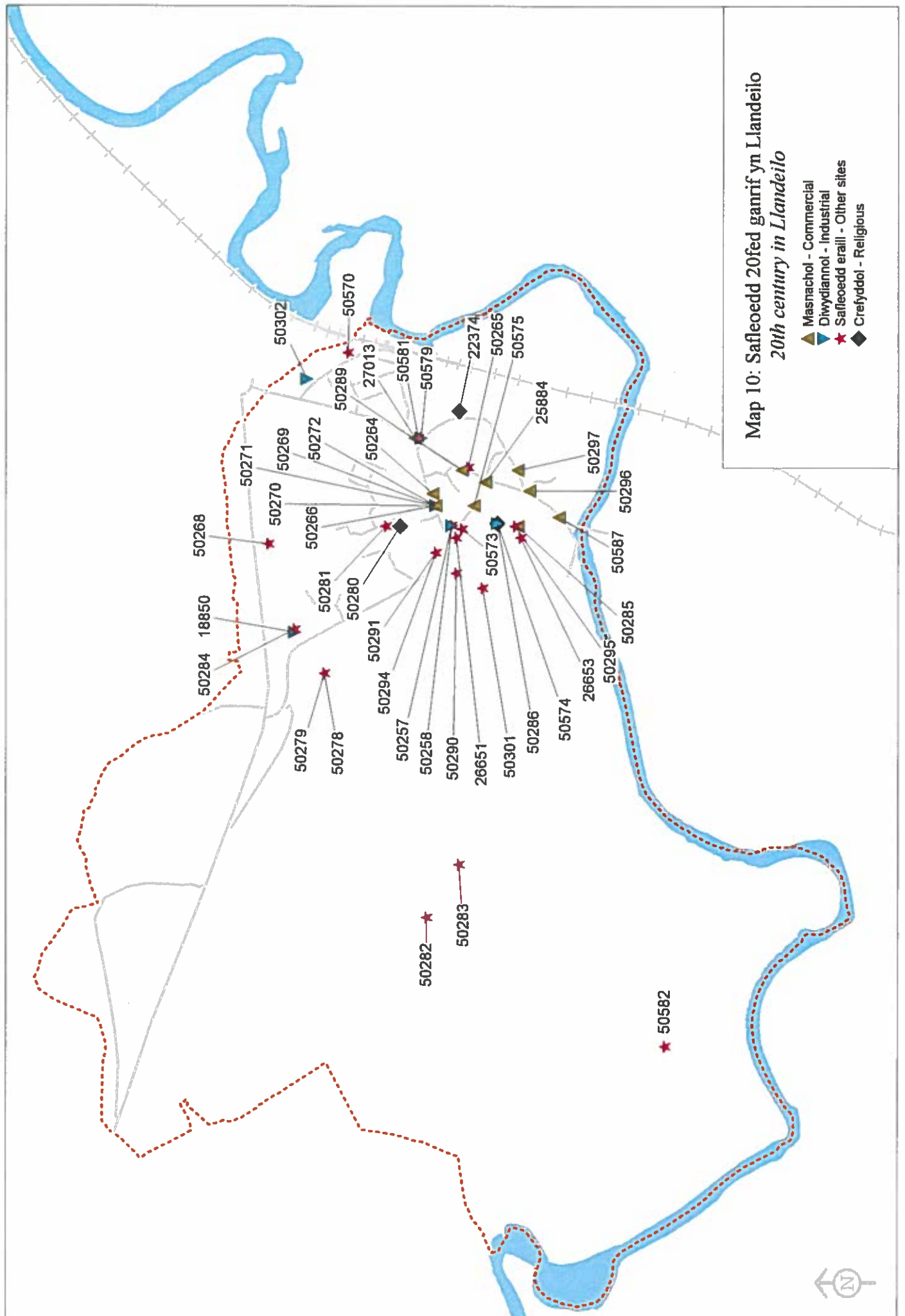
	50278	CAE WILIAM
WASTE DISPOSAL SITE		
	50268	CRUG
Post Med?;Modern?		
FIRE STATION		
	50257	PROVISION MARKET

Modern

AIR RAID SHELTER	50265	LLANDEILO PUBLIC AIR RAID SHELTER
BANDSTAND	26653	PENLAN PARK
BANK (FINANCIAL)	25884	MIDLAND BANK
CHAPEL	22374 50574	CAPEL NEWYDD CONGREGATIONAL CHAPEL APOSTOLIC CHAPEL
ELECTRICITY GENERATING SITE	50302	LLANDEILO
EMERGENCY WATER SUPPLY	50290	CARMARTHEN STREET
FACTORY	50271	PICKLING FACTORY
FAIR	50291	LLANDEILO PLEASURE FAIR
FOUNDRY	50258	BROCKINGTON & SCOTT
GARAGE	50579 50581	CENTRAL GARAGE COUNTY GARAGE
GATE	26651	PENLAN PARK
HARDWARE SHOP	50285	A.E. HARRIES IRONMONGER
HISTORICAL SITE	50573	NATIONAL SCHOOL
LAND ARMY CAMP	50284	LLANDEILO LAND ARMY CAMP
LIVESTOCK MARKET	50570	AUCTION MART
MILITARY CAMP	50281	LLANDEILO U.S.ARMY CAMP
MILITARY HOSPITAL	50282	NEWTON HOUSE
PARK	50301	PENLAN PARK
POLISH FACTORY	50286	QUEEN BEE POLISH FACTORY
PRISONER OF WAR CAMP		

	50283	DINEFWR PARK
PUBLIC CONVENIENCE		
	50295	PENLAN PARK
RECREATION GROUND		
	50294	LE CONQUET
RIFLE BUTTS		
	50582	DYNEVOR RIFLE RANGE
SAW MILL		
	18850	
SHOP		
	27013	RAILWAY TERRACE NO'S 3 & 4
	50264	AMMANFORD CO-OPERATIVE SOCIETY
	50266	JONES & LLEWELLYN
	50269	SARTOR HOUSE
	50270	THE RAILWAY TAVERN STORES
	50272	GWILI FARMERS CO-OPERATIVE
	50289	LONDON HOUSE GENTS OUTFITTERS
	50296	CHURCH STREET NO.1;OWEN & ROGERS
	50575	DAVID MORRIS WINE AND SPIRIT MERCHANT
SPORTS GROUND		
	50279	CAE WILIAM
WORKSHOP		
	50297	CHURCH STREET NO.13
Post Med?;Modern		
CHURCH HALL		
	50280	DYNEVOR CHURCH HALL
CLOTHING WORKSHOP		
	50587	BRIDGE STREET NO.8
SHOWGROUND		
	50278	CAE WILIAM
WASTE DISPOSAL SITE		
	50268	CRUG
Post Med?;Modern?		
FIRE STATION		
	50257	PROVISION MARKET

6.8 Rhestr Safleoedd Site Gazetteer

AROLWG HANES LLANDEILO FAWR
LLANDEILO FAWR HERITAGE AUDIT

Archaeoleg Cambria Archaeology
Mawrth/March 2004

Cyfeirnod Record Number	861	Cyfeirnod Grid Grid Reference	SN62192221
Math o safle Site Type	CHURCH	Cyfnod Period	Medieval;Post Med
Enw Name	LLANDYFEISANT PARISH CHURCH;ST TYFEI'S;LLANDEVAYSAN;ST MAR		

A medieval parish church, entirely rebuilt in the 19th century, on the same site, as a double-naved structure with a western bellcote. The church was ruinous by the late 20th century and was then leased by the Wildlife Trust who restored the building for use as an interpretation centre.

Cyfeirnod Record Number	862	Cyfeirnod Grid Grid Reference	SN614224
Math o safle Site Type	FINDS	Cyfnod Period	Neolithic
Enw Name	DINEVOR CASTLE		

A Neolithic polished stone axe of rhyolitic ash found at Dinevor Castle in 1876, but first recorded in 1963 when Lord Dinevor presented it to The national Museum of Wales.

Cyfeirnod Record Number	869	Cyfeirnod Grid Grid Reference	SN61942229
Math o safle Site Type	FINDS	Cyfnod Period	Roman
Enw Name	DINEVOR CASTLE		

A Roman coin hoard and pottery vessel said (by Lewis - Topographical Dictionary of Wales) to have been found in 1800 300 yards west of Llandyfeisant church. This is probably the same collection that was subsequently exhibited to the Cambrian Association in 1855 that included silver denarii some of Domitian (AD81-96). Now lost. (EGH 2003).

Cyfeirnod Record Number	872	Cyfeirnod Grid Grid Reference	SN6122
Math o safle Site Type	MILESTONE	Cyfnod Period	Roman
Enw Name	TACITUS STONE		

A milestone bearing an inscription to the Emperor Tacitus (AD275-276) recorded in 1697 apparently built into a farmhouse near Dinefwr and then subsequently built into a surrounding wall although the object is now lost. (EGH 2003).

Cyfeirnod Record Number	875	Cyfeirnod Grid Grid Reference	SN63182257
Math o safle Site Type	FINDS	Cyfnod Period	Roman
Enw Name	CAE CRUG MAWR;ALAN ROAD;LATIMER ROAD		

A single Roman coin (an as of Tiberius (AD10) found before 1920 at the junction of Alan and Latimer Roads. (EGH 2003).

AROLWG HANES LLANDEILO FAWR
LLANDEILO FAWR HERITAGE AUDIT

Archaeoleg Cambria Archaeology
Mawrth/March 2004

Cyfeirnod Record Number	880	Cyfeirnod Grid Grid Reference	SN61152173
Math o safle Site Type	HILLFORT?	Cyfnod Period	Iron Age
Enw Name	DINEVOR CASTLE;DINEFWR CASTLE		

A possible hillfort site based on the idea that the medieval outer defences of Dinefwr Castle may have been adapted from an earlier Iron Age fortification.

Cyfeirnod Record Number	881	Cyfeirnod Grid Grid Reference	SN61152173
Math o safle Site Type	MOTTE	Cyfnod Period	Medieval
Enw Name	DINEVOR CASTLE;DINEFWR CASTLE		

A motte and bailey castle may have been built prior to the construction of the stone castle of Dinefwr.

Cyfeirnod Record Number	882	Cyfeirnod Grid Grid Reference	SN61152173
Math o safle Site Type	CASTLE	Cyfnod Period	Medieval
Enw Name	DINEVOR CASTLE;DINEFWR CASTLE;OLD TOWN		

A castle is first mentioned at Dinefwr in 1151 when it is recorded as having been built by two brothers Maredudd and Rhys ap Gruffydd of the royal line of Deheubarth. Whether this refers to a wooden castle on a motte, PRN 881, or a stone castle is still not clear although the stone keep as we see it now may date from a rebuilding after Llywelyn forced Rhys Grug to dismantle the castle in the early 13th century. From 1276 onwards, the castle was largely kept in English hands. During the 13th and 14th centuries, the castle underwent several phases of repair. It resisted a siege by the forces of Owain Glyndwr in 1403. In Tudor times, it was modified by Sir Rhys ap Thomas, but he soon abandoned the castle in favour of a new mansion at Newton House. During the late 18th to early 19th century, the castle was deliberately converted into a romantic ruin and a summerhouse was built on top of the keep, providing splendid views over the Dynevor estate lands.

Cyfeirnod Record Number	886	Cyfeirnod Grid Grid Reference	SN6222
Math o safle Site Type	FINDS	Cyfnod Period	Roman
Enw Name	LLANDEILO		

A possible mid-late 3rd century Roman coin hoard. (EGH 2003)

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	888	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN62932223
Math o safle <i>Site Type</i>	CHURCH	Cyfnod <i>Period</i>	Medieval;Post Med
Enw <i>Name</i>	LLANDEILO FAWR PARISH CHURCH;ST TEILO'S		

Medieval parish church, large, comprising a west tower from circa 1600. The rest is later. The chancel/nave, without structural division, south transept, north aisle, north porch and vestry, are from 1848-51. The organ chamber over heating chamber, is from 1903. See churchyard PRN 912 for description of site and management recommendations. NDL 2003 The church retains 15% pre-19th century core fabric with the church (excluding the tower) being rebuilt 1848-51. An ecclesiastical establishment at Llandeilo Fawr is mentioned in the Lichfield Gospels. 12 Colour prints taken during works on perimeter wall. Two of which show location of burial DAT2001-50.7,8 RJ 2001

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	889	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN62932223
Math o safle <i>Site Type</i>	INSCRIBED STONE	Cyfnod <i>Period</i>	Early Medieval
Enw <i>Name</i>	LLANDEILO FAWR PARISH CHURCH;CURCAGNUS STONE		

Lost, Group I Early Christian Monument (Latin-inscribed stone) of 5th - early 6th century date. It was first recorded by Lhuyd in 1697, in Llandeilo Fawr churchyard, where it may have been +/- in situ. There is no subsequent record of the stone. NDL 2003, from N Edwards forthcoming

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	890	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN62932223
Math o safle <i>Site Type</i>	CROSS	Cyfnod <i>Period</i>	Early Medieval
Enw <i>Name</i>	LLANDEILO FAWR PARISH CHURCH;ST TEILO'S		

Important Group III EARLY CHRISTIAN MONUMENT (cross-head) of probable 9th century date, now lying loose in the nave at Llandeilo Fawr parish church PRN 888. It was found in circa 1850 when excavating the foundations for the new chancel at the church, where it may have been +/- in situ. It was move into the nave in 1917. NDL 2003, from N Edwards forthcoming

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	891	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN62932223
Math o safle <i>Site Type</i>	CROSS	Cyfnod <i>Period</i>	Early Medieval
Enw <i>Name</i>	LLANDEILO FAWR PARISH CHURCH;ST TEILO'S		

Important Group III EARLY CHRISTIAN MONUMENT (fragmentary cross-slab) of probable 9th century date, now lying loose on a window-sill in the nave at Llandeilo Fawr parish church PRN 888. It was found in circa 1893 when excavating just outside the N. entrance to the churchyard PRN 912. It was moved into the nave in 1917. NDL 2003, from N Edwards forthcoming

AROLWG HANES LLANDEILO FAWR
LLANDEILO FAWR HERITAGE AUDIT

Archaeoleg Cambria Archaeology
Mawrth/March 2004

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	903	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN63362245
Math o safle <i>Site Type</i>	ROUND BARROW?	Cyfnod <i>Period</i>	Bronze Age?
Enw <i>Name</i>	CAE CRUG MAWR		

A seemingly undisturbed mound located in a waterlogged pasture field which has not been ploughed in living memory. The field in which the mound stands is used for grazing cattle when the river floods, and there is some evidence of animal erosion. The substantial mound is more oval than round, measuring 17m SW-NE along its long axis by 15m, and standing some 0.8m in height. It is located on slightly higher land than the rest of the field and consequently has not been damaged by flooding.

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	905	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN60712128
Math o safle <i>Site Type</i>	FINDS	Cyfnod <i>Period</i>	Bronze Age?
Enw <i>Name</i>	WHISTLE POOL		

A circular quartzite hammerhead found at Whistle Pool in the Afon Tywi, immediately below Dinevor castle, and presented to Carmarthen Museum in 1918. The hammerhead is circa 12cm and has a bell-mouth shaft hole. It is thought that the hammerhead may have been brought in with ballast during construction of the railway.

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	907	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN63022231
Math o safle <i>Site Type</i>	TITHE BARN?;CHAPEL?	Cyfnod <i>Period</i>	Medieval
Enw <i>Name</i>	CAE YSGUBOR ABAD		

Site of a possible medieval chapelry to Llandeilo Fawr parish, in the centre of Llandeilo town. It is more likely to have been associated with Talley Abbey in a secular context, ie. 'Cae Ysgubor Abad' = 'Abbot's Barn Field'. It has now gone. NDL 2003

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	908	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN634224
Math o safle <i>Site Type</i>	FINDS	Cyfnod <i>Period</i>	Neolithic
Enw <i>Name</i>	CAE CRUG MAWR		

A polished chert hand-axe recovered from the floodplain below the town of Llandeilo in 1913. The axe, which was recovered from close to a possible Bronze Age barrow (PRN 903), measures circa 13cm x 6cm. It was described as having a 'perfect cutting edge' (OS card SN62 SW16).

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	910	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN6322
Math o safle <i>Site Type</i>	FINDS	Cyfnod <i>Period</i>	Roman
Enw <i>Name</i>	LLANDEILO		

Four Roman bronze needles found in Llandeilo and exhibited at the meeting of the Cambrian Archaeological Association in 1875. (EGH 2003).

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	912	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN62932223
Math o safle <i>Site Type</i>	CHURCHYARD;MONASTERY;CLAS	Cyfnod <i>Period</i>	Early Medieval
Enw <i>Name</i>	LLANDEILO FAWR PARISH CHURCH;ST TEILO'S		

Early medieval A site, ie. high-probability early medieval origins. Churchyard occupied by the medieval Llandeilo Fawr parish church PRN 888, which was mentioned in a 6th century entry in the 'Book of Llandaff'. It was possibly a monastic clas church from the first. It was a bishopric by the 8th century. It lay at the head of a large parochium and its has been suggested that during the 8th century it superseded Cynwyl Gaeo as the mother church of what became an immense territory occupying much of Cantref Mawr. By the 11th century it lost episcopal status, which may suggest a change of monastic site - to Talley Abbey? One Group I EARLY CHRISTIAN MONUMENT, and two Group III ECMs (PRNs 889-891), were first recorded from the church/churchyard, where they may all have been +/- in situ and prove the site's continuing importance. The large, suboval churchyard probably overlies the major Roman Road between Loughor and Llandovery, and lies 700m east of the Roman fort of Llandeilo (PRNs 47636 & 47637). There is a 'holy' well within the churchyard, 'Ffynnon Teilo' (PRNs 11688 & 27003), and the churchyard is nuclear to a possible pre-/post-Conquest Welsh 'bond' settlement, and the 13th century borough of Llandeilo. NDL 2003

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	6916	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN61442253
Math o safle <i>Site Type</i>	MANSION	Cyfnod <i>Period</i>	Post Med
Enw <i>Name</i>	DYNEVOR CASTLE;NEWTON HOUSE;PLAS DINEFWR		

Sir Rhys ap Thomas built the first mansion on this spot in the 16th century after abandoning trying to modernise Dinefwr Castle. The house was rebuilt in the mid 17th century by Sir Edward Rice and refaced in 1857. Today it is owned by the National Trust and is open to the public.

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	6917	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN63032255
Math o safle <i>Site Type</i>	DWELLING	Cyfnod <i>Period</i>	Post Med
Enw <i>Name</i>	RHOSMAEN STREET;NEW ROAD		

An early 19th century 3 storey house at the junction of New Road and Rhosmaen Street. When it was listed in 1991 many original architectural details survived. It was sympathetically renovated at the end of the twentieth century.

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	6919	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN62792247
Math o safle <i>Site Type</i>	INN	Cyfnod <i>Period</i>	Post Med
Enw <i>Name</i>	SALUTATION INN		

This two storey inn was built circa 1850 and is still in use as a public house in 2004.

AROLWG HANES LLANDEILO FAWR
LLANDEILO FAWR HERITAGE AUDIT

Archaeoleg Cambria Archaeology
Mawrth/March 2004

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	6920	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN61942356
Math o safle <i>Site Type</i>	COUNTRY HOUSE	Cyfnod <i>Period</i>	Post Med
Enw <i>Name</i>	LLWYN HELIG		

A listed, late Georgian country house to north of the town of Llandeilo. An extra wing was added in the mid 19th century. The stable block, PRN 27040, which is contemporary with the house is also listed.

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	6921	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN62832237
Math o safle <i>Site Type</i>	DWELLING	Cyfnod <i>Period</i>	Post Med
Enw <i>Name</i>	HILL HOUSE		

Same as PRN 24578

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	6923	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN62922236
Math o safle <i>Site Type</i>	HOTEL	Cyfnod <i>Period</i>	Post Med
Enw <i>Name</i>	CAWDOR ARMS HOTEL		

A three storey hotel built circa 1845 on the site of the Bear Inn.

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	6925	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN62862252
Math o safle <i>Site Type</i>	DWELLING	Cyfnod <i>Period</i>	Post Med
Enw <i>Name</i>	GREEN HALL		

A two storey house built circa 1850 as part of the development of New Road.

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	7367	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN62192221
Math o safle <i>Site Type</i>	VILLA?	Cyfnod <i>Period</i>	Roman
Enw <i>Name</i>	ST TYFEI'S CHURCHYARD		

The parish church of Llandyfeisant is allegedly built on the stone foundations of a Roman building - either a villa or a temple. No indication of this earlier building was identified during the rebuilding of the church in 1875. However, reported finds of tesserae during work in the churchyard have been made in the latter part of the 20th century. (EGH 2003).

AROLWG HANES LLANDEILO FAWR
LLANDEILO FAWR HERITAGE AUDIT

Archaeoleg Cambria Archaeology
Mawrth/March 2004

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	8730	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN62882237
Math o safle <i>Site Type</i>	SHIRE HALL	Cyfnod <i>Period</i>	Post Med
Enw <i>Name</i>	LLANDEILO SHIRE HALL		

Built in 1802, the building housed the Corn market downstairs and court rooms above. JH 1997 During 2001 maintenance work revealed the position of a window in outside wall on second floor. RJ 2002

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	8731	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN62752242
Math o safle <i>Site Type</i>	SCHOOL	Cyfnod <i>Period</i>	Post Med
Enw <i>Name</i>	OLD SCHOOL		

The school was built in the 1850's as a National School by Lord Dinefwr. It was built alongside the charity school, PRN 50254, believed to date from earlier in the 19th century.

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	8856	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN63252215
Math o safle <i>Site Type</i>	FIELD SYSTEM;NATURAL FEATURE	Cyfnod <i>Period</i>	Post Med
Enw <i>Name</i>	LLANDEILO		

This rectilinear cropmark on the floodplain below the town of Llandeilo was thought to be a possible Roman fort in 1979. It has subsequently been found to be part of a field system predating the railway as shown on the parish tithe map of 1838.

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	9038	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN630225
Math o safle <i>Site Type</i>	BREWERY	Cyfnod <i>Period</i>	Post Med
Enw <i>Name</i>	OLD BREWERY THE;SOUTH WALES BREWERY		

A brewery was established in the 1850's by a firm from Burton-on-Trent. Samuel writing in 1868 said it was known as Lewis's or The South Wales Brewery and was a modern building for its time. The buildings were demolished in 1979. It was a fine, 3-storeyed building according to local residents.

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	9715	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN61092243
Math o safle <i>Site Type</i>	TOWN	Cyfnod <i>Period</i>	Medieval
Enw <i>Name</i>	NEWTOWN		

Newtown was a settlement founded by 1301, believed to be in the vicinity of Newton House although this is unproven. John Leland viewed Newton in the mid-1530s and described it as being ruinous and having the air of a ghost town. Richard Fenton visited the area in 1804 and 1809 and he noted that "Trenwydd" had stood to the west of Newton House and that fragments of buildings were regularly dug up in that area.

AROLWG HANES LLANDEILO FAWR
LLANDEILO FAWR HERITAGE AUDIT

Archaeoleg Cambria Archaeology
Mawrth/March 2004

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	10549	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN61152173
Math o safle <i>Site Type</i>	CHAPEL	Cyfnod <i>Period</i>	Medieval
Enw <i>Name</i>	DINEFWR CASTLE;ST DAVID'S CHAPEL;CAPEL DEWI		

A chapel called 'St David of Dinefwr' is mentioned in the early 14th century confirmation charter of Rhys ap Gruffudd's gifts to Talley Abbey, of circa 1200 (Price 1879, 171; Yates 1973, 57). It is normally thought to relate to a chapel in Dinefwr Castle itself (PRN 882), rather than in the associated borough of Newton, which may be later. Dinefwr Castle may occupy an early medieval site, but there is no current evidence for early medieval origins for this chapel. NDL 2003

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	10556	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN611217
Math o safle <i>Site Type</i>	TOWN	Cyfnod <i>Period</i>	Medieval
Enw <i>Name</i>	DINEFWR		

The old town of Dinefwr believed to have been located in the immediate vicinity of Dinefwr Castle, possibly on its northern side. It is recorded that there were 11 burgages there in 1301 but the original settlement must have been larger as it had its own market and fair. It was superseded by Newtown, PRN 9715.

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	10557	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN62912231
Math o safle <i>Site Type</i>	TOWN	Cyfnod <i>Period</i>	Medieval;Post Med
Enw <i>Name</i>	LLANDEILO FAWR		

The town of Llandeilo Fawr was presumed to have grown around the church of St Teilo with the centre of development focussed in the area of the bridge over the Tywi. From late 18th century development grew along Rhosmaen and Carmarthen Street. From mid 19th century Llandeilo has expanded considerably to the north.

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	10558	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN628223
Math o safle <i>Site Type</i>	MARKET	Cyfnod <i>Period</i>	Medieval
Enw <i>Name</i>	LLANDEILO		

The medieval market of Llandeilo Fawr was held in the area of the present day Market Street. It was held every Saturday according to the Black Book of St Davids (1326).

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	11092	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN615233
Math o safle <i>Site Type</i>	RING DITCH?	Cyfnod <i>Period</i>	Bronze Age?
Enw <i>Name</i>	PENROCK		

A possible ring ditch originally identified from aerial photographs was partially excavated prior to the building of northern bypass around Llandeilo. It was subsequently destroyed by the bypass.

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	11688	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN62962224
Math o safle <i>Site Type</i>	HOLY WELL	Cyfnod <i>Period</i>	Medieval
Enw <i>Name</i>	FFYNNON DEILO		

Tyrfynnondeilo was mentioned in the will of Bishop Rudd of 1614. Its location is unknown.

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	12735	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN6322
Math o safle <i>Site Type</i>	GRANGE	Cyfnod <i>Period</i>	Medieval
Enw <i>Name</i>	YNYSTEILO		

A grange of Talley Abbey marked on William Rees map of 1932 showing Wales in the 14th century.

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	12738	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN610220
Math o safle <i>Site Type</i>	WATER MILL	Cyfnod <i>Period</i>	Medieval
Enw <i>Name</i>	DINEVOR		

A mill mentioned in 1302 as being part of the "new vill" or Newtown at Dinefwr.

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	12780	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN6122
Math o safle <i>Site Type</i>	SETTLEMENT	Cyfnod <i>Period</i>	Medieval
Enw <i>Name</i>	LANDEUAYSAN		

William Rees shows a church here on his Map of South Wales and the Borders in the 14th century, but does not indicate this to be a settlement. The record may therefore be erroneous.

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	12947	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN6322
Math o safle <i>Site Type</i>	FULLING MILL	Cyfnod <i>Period</i>	Medieval
Enw <i>Name</i>	LLANDEILO		

There was a fulling mill at Llandeilo listed as one of the properties of Rhys ap Gruffudd, executed for treason in December 1531. The mill was leased to Dafydd ap Morgan for 3s 4d.

AROLWG HANES LLANDEILO FAWR
LLANDEILO FAWR HERITAGE AUDIT

Archaeoleg Cambria Archaeology
Mawrth/March 2004

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	13237	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN612223
Math o safle <i>Site Type</i>	RABBIT WARREN	Cyfnod <i>Period</i>	Medieval?;Post Med?
Enw <i>Name</i>	DINEVOR PARK		

Five oblong mounds seen on aerial photographs in 1979 and thought to be pillow mounds or rabbit warrens.

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	14396	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN62182221
Math o safle <i>Site Type</i>	FINDS	Cyfnod <i>Period</i>	Medieval
Enw <i>Name</i>	LLANDYFEISANT CHURCH		

A silver long cross coin of Edward I found beneath the porch of Llandyfeisant church in 1875

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	14760	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN6123
Math o safle <i>Site Type</i>	FINDS	Cyfnod <i>Period</i>	Prehistoric
Enw <i>Name</i>			

Two flint flakes found during field walking. PC 1994

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	18792	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN60912350
Math o safle <i>Site Type</i>	LODGE	Cyfnod <i>Period</i>	Post Med
Enw <i>Name</i>	KINGS LODGE		

A "lodge" place-name on shown on the 1964 6" Ordnance Survey map. The name of this dwelling is of unknown significance.

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	18795	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN61502152
Math o safle <i>Site Type</i>	QUARRY	Cyfnod <i>Period</i>	Post Med
Enw <i>Name</i>	UNKNOWN		

A minor quarry working shown on the 1964 6" Ordnance Survey map.

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	18796	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN61322219
Math o safle <i>Site Type</i>	QUARRY	Cyfnod <i>Period</i>	Post Med
Enw <i>Name</i>	UNKNOWN		

A minor quarry working shown on the 1964 6" Ordnance Survey map.

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	18797	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN61452289
Math o safle <i>Site Type</i>	QUARRY	Cyfnod <i>Period</i>	Post Med
Enw <i>Name</i>	UNKNOWN		

A minor quarry working shown on the 1964 6" Ordnance Survey map.

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	18798	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN61502350
Math o safle <i>Site Type</i>	QUARRY	Cyfnod <i>Period</i>	Post Med
Enw <i>Name</i>	UNKNOWN		

A minor quarry working shown on the 1964 6" Ordnance Survey map.

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	18850	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN62402298
Math o safle <i>Site Type</i>	SAW MILL	Cyfnod <i>Period</i>	Modern
Enw <i>Name</i>			

A saw mill shown on the 1973 1:10000 Ordnance Survey map but not shown on the 1907 and 1939 edition Ordnance Survey maps.

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	18852	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN63122285
Math o safle <i>Site Type</i>	SCHOOL	Cyfnod <i>Period</i>	Post Med
Enw <i>Name</i>	YSGOL TEILO SANT		

The primary school in Llandeilo town, formerly the County School. The school was badly damaged by fire and was largely rebuilt as a result.

AROLWG HANES LLANDEILO FAWR
LLANDEILO FAWR HERITAGE AUDIT

Archaeoleg Cymbria Archaeology
Mawrth/March 2004

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	18853	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN63182249
Math o safle <i>Site Type</i>	CHURCH	Cyfnod <i>Period</i>	Post Med
Enw <i>Name</i>	ST PAUL WESLEYAN METHODIST CHURCH		

The first Wesleyan Methodist chapel in Llandeilo was located in Rhosmaen Street and built in 1810, rebuilt in 1849. The congregation moved to Latimer Road and a new, impressive chapel built in 1900, with sittings for 300 people, at a cost of 1,400. It had closed and been converted into private dwellings by the early 1990s.

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	18854	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN62922256
Math o safle <i>Site Type</i>	CHAPEL	Cyfnod <i>Period</i>	Post Med
Enw <i>Name</i>	SALEM CALVANISTIC METHODIST CHAPEL		

The Calvinistic Methodist cause at Llandeilo was founded by Nathan Morgan, a convert of Howel Harris, and met on the site of the Memorial Hall. The first chapel was built in 1788 in Rhosmaen Street and the building can still be seen to the rear of the Cawdor Arms Hotel. Salem was built in 1874 in New Road, in the Romanesque style, having sittings for 600 people. The manse was built in Crescent Road in 1925.

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	20533	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN62752200
Math o safle <i>Site Type</i>	FERRY CROSSING	Cyfnod <i>Period</i>	Post Med
Enw <i>Name</i>	UNKNOWN		

It is believed that there was a ferry crossing in medieval times, over the Tywi below Llandeilo, near the location of the present river bridge.

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	22374	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN63152242
Math o safle <i>Site Type</i>	CHAPEL	Cyfnod <i>Period</i>	Modern
Enw <i>Name</i>	CAPEL NEWYDD CONGREGATIONAL CHAPEL		

Capel Newydd was founded as a branch of Tabernacle, Ffairfach. The foundation stone was laid by Sir John Williams MD, Aberystwyth, on August 26th, 1901. The inaugural meetings were held in 1902. It is possible that the famous poet and communist activist Rev. TE Nicholas (Niclas y Glais) ministered here briefly in 1902. Capel Newydd has sittings for 600 people and cost 4,000 pounds to build.

Cyfeirnod Record Number	22375	Cyfeirnod Grid Grid Reference	SN63052228
Math o safle Site Type	CHAPEL	Cyfnod Period	Post Med
Enw Name	EBENEZER BAPTIST CHAPEL		

Ebenezer chapel stands in Crescent Road, Llandeilo. The first Baptist cause in the town was founded in 1815 but the chapel was not built until 1829, and rebuilt in 1879. A vestry was added in 1901. In 1921 a War Memorial Pipe Organ was installed and during the 1920's additional vestries, a heating system and electric lights were also installed. Ebenezer has sittings for 450 people.

Cyfeirnod Record Number	22376	Cyfeirnod Grid Grid Reference	SN62802228
Math o safle Site Type	CHAPEL	Cyfnod Period	Post Med
Enw Name	DAVIES MEMORIAL HALL;LLANDEILO CONGREGATIONAL CHAPEL		

Davies Memorial Hall was Llandeilo's English Congregational Church. It was built in 1822, with sittings for 200 people. It is still in use as a place of worship by the United Reform Church.

Cyfeirnod Record Number	22377	Cyfeirnod Grid Grid Reference	SN62912238
Math o safle Site Type	CHAPEL	Cyfnod Period	Post Med
Enw Name	LLANDEILO WESLEYAN METHODIST CHAPEL		

This was the first Wesleyan Methodist chapel in Llandeilo, built in 1810 and rebuilt in 1849. The congregation moved to Latimer Road to a new chapel, built in 1900.

Cyfeirnod Record Number	24411	Cyfeirnod Grid Grid Reference	SN61382278
Math o safle Site Type	ICEHOUSE	Cyfnod Period	Post Med
Enw Name	DYNEVOR PARK		

A well-preserved icehouse in Dinefwr Park, surveyed by Cambria Archaeology in 2003.

Cyfeirnod Record Number	24578	Cyfeirnod Grid Grid Reference	SN62852234
Math o safle Site Type	DWELLING	Cyfnod Period	Post Med
Enw Name	CARMARTHEN STREET NO.9;HILL HOUSE		

A two storey town house built in Carmarthen Street Llandeilo circa 1800.

AROLWG HANES LLANDEILO FAWR
LLANDEILO FAWR HERITAGE AUDIT

Archaeoleg Cambria Archaeology
Mawrth/March 2004

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	24857	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN62772228
Math o safle <i>Site Type</i>	VICARAGE	Cyfnod <i>Period</i>	Post Med
Enw <i>Name</i>	GEORGE STREET NO.1		

A large dwelling, used as a residential home in 2004. It was built as the George Hotel in the 18th century, PRN 50255, but a classical Victorian facade was added later. By 1868, it was used as a vicarage.

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	24988	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN62572306
Math o safle <i>Site Type</i>	COUNTRY HOUSE;FARMSTEAD	Cyfnod <i>Period</i>	Medieval;Post Med
Enw <i>Name</i>	CRUG;GRUG		

Reputed to be the home of the ancestors of Lord Dynevor. Sir Elidir Ddu of Crug (1300-1350) went on a crusade. In the mid 17th century Crug was acquired by the Bowen family. By the 19th century it was a small farm. F. Jones

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	25222	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN62552253
Math o safle <i>Site Type</i>	LODGE	Cyfnod <i>Period</i>	Post Med
Enw <i>Name</i>	DYNEVOR LODGE		

The record for a single storey lodge building that stood the entrance to Dinefwr Park. It was de-listed in 1986 and apparently demolished or incorporated into a new dwelling that now occupies the site, to the southeast of East Lodge, the 19th century lodge at the same entrance to the park.

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	25223	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN62552253
Math o safle <i>Site Type</i>	LODGE	Cyfnod <i>Period</i>	Post Med
Enw <i>Name</i>	EAST LODGE		

The East Lodge succeeded Dynevor Lodge at the east entrance to Dinefwr Park. It is now a private dwelling.

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	25344	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN614224
Math o safle <i>Site Type</i>	WALL;GATE	Cyfnod <i>Period</i>	Post Med
Enw <i>Name</i>	PLAS DINEFWR		

Low stone walls and gates to the Ha-ha at Plas Dinefwr, listed by Cadw in 1989.

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	25345	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN614224
Math o safle <i>Site Type</i>	FOUNTAIN	Cyfnod <i>Period</i>	Post Med
Enw <i>Name</i>	PLAS DINEFWR		

A Romanesque fountain in the centre of the terraced garden on the west side of Plas Dinefwr.

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	25401	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN62812226
Math o safle <i>Site Type</i>	DWELLING	Cyfnod <i>Period</i>	Post Med
Enw <i>Name</i>	GEORGE HILL NO.1		

A late 19th century dwelling listed by Cadw in 1990.

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	25402	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN62782227
Math o safle <i>Site Type</i>	DWELLING	Cyfnod <i>Period</i>	Post Med
Enw <i>Name</i>	GEORGE HILL NO.5		

Early 19th century, 2-storey dwelling, listed by Cadw in 1990.

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	25403	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN62772226
Math o safle <i>Site Type</i>	DWELLING	Cyfnod <i>Period</i>	Post Med
Enw <i>Name</i>	GEORGE HILL NO.6		

An early 19th century, 2-storey dwelling, listed by Cadw in 1990. Former Dinefwr estate workmen's cottage.

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	25404	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN62772226
Math o safle <i>Site Type</i>	DWELLING	Cyfnod <i>Period</i>	Post Med
Enw <i>Name</i>	GEORGE HILL NO.7		

Early 19th century, 2-storey dwelling, listed by Cadw in 1990. Former Dinefwr estate workmen's cottage.

AROLWG HANES LLANDEILO FAWR
LLANDEILO FAWR HERITAGE AUDIT

Archaeoleg Cambria Archaeology
Mawrth/March 2004

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	25405	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN62772225
Math o safle <i>Site Type</i>	DWELLING	Cyfnod <i>Period</i>	Post Med
Enw <i>Name</i>	GEORGE HILL NO.8		

A good example of a small, late 18th century vernacular house, listed by Cadw in 1990. Former Dinefwr estate workmen's cottage.

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	25406	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN62762224
Math o safle <i>Site Type</i>	DWELLING	Cyfnod <i>Period</i>	Post Med
Enw <i>Name</i>	GEORGE HILL NO.9		

A mid or late-19th century, single storey, former workshop, listed by Cadw in 1990.

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	25543	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN6123
Math o safle <i>Site Type</i>	PARK	Cyfnod <i>Period</i>	Post Med
Enw <i>Name</i>	DINEVOR PARK		

The historic parklands associated with Plas Dinefwr.

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	25726	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN61882312
Math o safle <i>Site Type</i>	DWELLING	Cyfnod <i>Period</i>	Post Med
Enw <i>Name</i>	RED COTTAGE 1		

Pair of ornamental estate cottages...mid C19. CADW 1991.

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	25727	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN61882312
Math o safle <i>Site Type</i>	DWELLING	Cyfnod <i>Period</i>	Post Med
Enw <i>Name</i>	RED COTTAGE 2		

Pair of ornamental estate cottages...Mid C19. CADW 1991.

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	25884	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN62912233
Math o safle <i>Site Type</i>	BANK (FINANCIAL)	Cyfnod <i>Period</i>	Modern
Enw <i>Name</i>	MIDLAND BANK		

Ca.1920.Style of Woolfall and Eccles. Classical style bank. CADW 1991.

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	25962	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN62802240
Math o safle <i>Site Type</i>	DWELLING	Cyfnod <i>Period</i>	Post med
Enw <i>Name</i>	CARMARTHEN STREET NO.26;BRISKEN HOUSE		

Ca.1800. 2 storey 3 window house. CADW 1991.

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	26650	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN627224
Math o safle <i>Site Type</i>	SCHOOL HOUSE	Cyfnod <i>Period</i>	Post med
Enw <i>Name</i>	SCHOOL HOUSE		

School house converted from former charity school, PRN 50254 when the National School, PRN 8731, was built in the 1850's.

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	26651	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN62722243
Math o safle <i>Site Type</i>	GATE	Cyfnod <i>Period</i>	Modern
Enw <i>Name</i>	PENLAN PARK		

1908. Art Nouveau ironwork gates. CADW 1991.

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	26653	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN62722221
Math o safle <i>Site Type</i>	BANDSTAND	Cyfnod <i>Period</i>	Modern
Enw <i>Name</i>	PENLAN PARK		

Early 20th century octagonal bandstand. CADW 1991.

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	26654	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN6276222446
Math o safle <i>Site Type</i>	MARKET	Cyfnod <i>Period</i>	Post med
Enw <i>Name</i>	PROVISION MARKET		

Built in 1838 at the expense of AJ Gulston of Derwydd as a covered market for local provisions. During the 2nd quarter of the 20th century it was rebuilt and the roof raised. It was later used as a fire station (PRN50257) and at the end of the 20th century was the location of a small foundry (PRN50258). An application was made in 2002 to convert the building into national pottery skills training centre. In 2004 it was disused.

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	26708	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN6298322318
Math o safle <i>Site Type</i>	DWELLING	Cyfnod <i>Period</i>	Post Med
Enw <i>Name</i>	ABBAY TERRACE NO.4		

c1830. 2 storey and basement 3 windows house. CADW 1991.

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	26709	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN62922248
Math o safle <i>Site Type</i>	DWELLING	Cyfnod <i>Period</i>	Post Med
Enw <i>Name</i>	BANK BUILDINGS NOS 13 & 14		

Late 18th century house, subdivided in later 19th century. CADW 1991.

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	26710	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN62812225
Math o safle <i>Site Type</i>	BANK (FINANCIAL)	Cyfnod <i>Period</i>	Post Med
Enw <i>Name</i>	BANK TERRACE NO.1;THE OLD BANK		

Interior retains an exceptionally well preserved banking hall and vaults probably dating from 1889. CADW 1991.

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	26711	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN62812224
Math o safle <i>Site Type</i>	DWELLING	Cyfnod <i>Period</i>	Post Med
Enw <i>Name</i>	BANK TERRACE NO.2;BANK HOUSE		

Tall 3-storey and basement late Georgian (circa 1790) townhouse built together with No.3 to left. CADW 1991.

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	26712	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN62812222
Math o safle <i>Site Type</i>	DWELLING	Cyfnod <i>Period</i>	Post Med
Enw <i>Name</i>	BANK TERRACE NO.3		

A three storey townhouse with basement built about 1800.

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	26713	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN62822222
Math o safle <i>Site Type</i>	DWELLING	Cyfnod <i>Period</i>	Post Med
Enw <i>Name</i>	BANK TERRACE NO.4		

A late 18th century, three storey townhouse with basement.

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	26714	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN62822221
Math o safle <i>Site Type</i>	INN;DWELLING	Cyfnod <i>Period</i>	Post Med
Enw <i>Name</i>	BANK TERRACE NO.5;SIX BELLS		

A mid 19th century remodelling of an 18th century inn called the Six Bells. The renowned interlude writer Thomas Edwards (Twm ar Nant) was landlord circa 1785. It was later sub-divided into 2 houses, but is currently reunited. CADW 1991.

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	26715	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN62752210
Math o safle <i>Site Type</i>	INN;DWELLING	Cyfnod <i>Period</i>	Post Med
Enw <i>Name</i>	BANK TERRACE NO.9 (MYRTLE HILL)		

A two storey house built about 1790.

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	26716	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN6285022184
Math o safle <i>Site Type</i>	HOTEL	Cyfnod <i>Period</i>	Post Med
Enw <i>Name</i>	KING'S HEAD		

An 18th century, two storey house with later alterations.

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	26717	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN62682204
Math o safle <i>Site Type</i>	DWELLING	Cyfnod <i>Period</i>	Post Med
Enw <i>Name</i>	BRIDGE STREET NO.21		

A Tudor style two storey villa built circa 1825.

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	26718	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN62872215
Math o safle <i>Site Type</i>	DWELLING	Cyfnod <i>Period</i>	Post Med
Enw <i>Name</i>	BRIDGE STREET NO.23;WATERLOO VILLA;CANTON HOUSE		

Canton House was attached to the Canton Stores which was a busy commercial premises during the early to mid 20th century. The stables behind Canton House were used to keep the carts, but Lord Dynevor also parked there when attending the parish church.

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	26719	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN62862216
Math o safle <i>Site Type</i>	SHOP	Cyfnod <i>Period</i>	Post Med
Enw <i>Name</i>	BRIDGE STREET NOS 24 & 25		

A late 19th century, three storey commercial building.

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	27002	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN62812238
Math o safle <i>Site Type</i>	SHOP	Cyfnod <i>Period</i>	Post Med
Enw <i>Name</i>	CARMARTHEN STREET NO.22;CAMBRIAN HOUSE		

A late 19th century remodelling of a late 18th century house.

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	27003	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN62962224
Math o safle <i>Site Type</i>	WELL	Cyfnod <i>Period</i>	Post Med;Medieval?
Enw <i>Name</i>	ST TEILO;FFYNNON DEILO		

A 19th century well utilising water diverted from the former Baptistry of St Teilo's within the churchyard. There is an associated rhyme. "In the puddings and the pies and leek broth you'll find The quintessence of mortals and swallow your kind." Cadw 1991.

AROLWG HANES LLANDEILO FAWR
LLANDEILO FAWR HERITAGE AUDIT

Archaeoleg Cambria Archaeology
Mawrth/March 2004

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	27004	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN62902220
Math o safle <i>Site Type</i>	DWELLING	Cyfnod <i>Period</i>	Post Med
Enw <i>Name</i>	CHURCH STREET NO.4		

An early 19th century, two storey house.

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	27005	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN63002224
Math o safle <i>Site Type</i>	DWELLING	Cyfnod <i>Period</i>	Post Med
Enw <i>Name</i>	CHURCH STREET NO.32;STEPNEY HOUSE		

An early 19th century, two storey house with basement.

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	27006	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN63002224
Math o safle <i>Site Type</i>	DWELLING	Cyfnod <i>Period</i>	Post Med
Enw <i>Name</i>	CHURCH STREET NO.24;MOUNT PLEASANT		

A two storey house, with a reset datestone showing the date 1770 with a fleur de lis border.

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	27007	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN62882231
Math o safle <i>Site Type</i>	SHOP	Cyfnod <i>Period</i>	Post Med
Enw <i>Name</i>	KING STREET NO.2		

Circa 1890's remodelling and raising of an earlier building.

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	27008	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN62872230
Math o safle <i>Site Type</i>	SHOP	Cyfnod <i>Period</i>	Post Med
Enw <i>Name</i>	CAFE ROYALE		

Late 19th century remodelling of an earlier building.

AROLWG HANES LLANDEILO FAWR
LLANDEILO FAWR HERITAGE AUDIT

Archaeoleg Cambria Archaeology
Mawrth/March 2004

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	27009	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN62862231
Math o safle <i>Site Type</i>	SHOP	Cyfnod <i>Period</i>	Post Med
Enw <i>Name</i>	KING STREET NO.4		

A mid 19th century, three storey house with shop below.

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	27010	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN6285122310
Math o safle <i>Site Type</i>	SHOP	Cyfnod <i>Period</i>	Post Med
Enw <i>Name</i>	KING STREET NO.5;PEPPERCORN		

Circa 1890's remodelling of early 18th century townhouse.

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	27011	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN62842229
Math o safle <i>Site Type</i>	SHOP	Cyfnod <i>Period</i>	Post Med
Enw <i>Name</i>	KING STREET NO.6		

An 18th century, two storey building including a shop with later alterations. In 2004 it is in use as a veterinary surgery.

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	27012	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN62822229
Math o safle <i>Site Type</i>	SHOP	Cyfnod <i>Period</i>	Post Med
Enw <i>Name</i>	KING STREET NO.7		

An 18th century, three storey townhouse remodelled in the 1890's. In 2004, it is in use as a shop selling home decorating materials.

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	27013	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN63062257
Math o safle <i>Site Type</i>	SHOP	Cyfnod <i>Period</i>	Modern
Enw <i>Name</i>	RAILWAY TERRACE NO'S 3 & 4		

A two storey, art nouveau style shop built circa 1910.

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	27014	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN62902230
Math o safle <i>Site Type</i>	MILESTONE	Cyfnod <i>Period</i>	Post Med
Enw <i>Name</i>	RHOSMAEN STREET		

A late 18th century, rectangular, stone milestone. The incised lettering reads " 12 Mile Llandovery 15 Carmarthen 201 London". The stone is now in the corner of the garden at the end of the graveyard.

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	27015	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN62902230
Math o safle <i>Site Type</i>	MILESTONE	Cyfnod <i>Period</i>	Post Med
Enw <i>Name</i>	RHOSMAEN STREET		

A round topped slate slab set into wall dating to circa 1848. The incised lettering reads "To Carmarthen by Golden Grove 11 Miles". The stone is now in the graveyard wall in Rhosmaen Street.

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	27016	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN62912234
Math o safle <i>Site Type</i>	BANK (FINANCIAL)	Cyfnod <i>Period</i>	Post Med
Enw <i>Name</i>	MIDLANDS BANK CHAMBERS		

A three storey building built circa 1850.

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	27017	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN62932237
Math o safle <i>Site Type</i>	SHOP	Cyfnod <i>Period</i>	Post Med
Enw <i>Name</i>	RHOSMAEN STREET NO 72		

A mid 19th century or earlier, two storey building with broad tunnel passage to the right.

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	27018	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN62912237
Math o safle <i>Site Type</i>	DWELLING	Cyfnod <i>Period</i>	Post Med
Enw <i>Name</i>	RHOSMAEN STREET NO 72A		

A mid 19th century or earlier, two storey house.

AROLWG HANES LLANDEILO FAWR
LLANDEILO FAWR HERITAGE AUDIT

Archaeoleg Cambria Archaeology
Mawrth/March 2004

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	27019	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN62922238
Math o safle <i>Site Type</i>	DWELLING	Cyfnod <i>Period</i>	Post Med
Enw <i>Name</i>	RHOSMAEN STREET NO 70		

A two storey house suggested to date form 1809.

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	27020	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN62922239
Math o safle <i>Site Type</i>	OUTBUILDING	Cyfnod <i>Period</i>	Post Med
Enw <i>Name</i>	RHOSMAEN STREET		

An outhouse dated to circa 1849. The building is single storey with one window.

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	27021	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN6292223
Math o safle <i>Site Type</i>	SHOP	Cyfnod <i>Period</i>	Post Med
Enw <i>Name</i>	RHOSMAEN STREET NO'S 64 (SNIFTERS) & 66		

A three storey retail premises built circa 1825.

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	27022	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN62952240
Math o safle <i>Site Type</i>	INN;HOTEL	Cyfnod <i>Period</i>	Post Med
Enw <i>Name</i>	ANGEL HOTEL		

An early 19th century building remodelled in the late 19th century. It is a two and a half storey building an in 2004 houses the Angel Hotel.

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	27023	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN62952241
Math o safle <i>Site Type</i>	SHOP	Cyfnod <i>Period</i>	Post Med
Enw <i>Name</i>	RHOSMAEN STREET NO.60;LONDON HOUSE		

A two storey, building built circa 1830.

AROLWG HANES LLANDEILO FAWR
LLANDEILO FAWR HERITAGE AUDIT

Archaeoleg Cambria Archaeology
Mawrth/March 2004

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	27024	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN62962245
Math o safle <i>Site Type</i>	BANK (FINANCIAL)	Cyfnod <i>Period</i>	Post Med
Enw <i>Name</i>	NATIONAL WESTMINSTER		

Fine Renaissance style bank. CADW 1991.

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	27025	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN62962240
Math o safle <i>Site Type</i>	HOTEL	Cyfnod <i>Period</i>	Post Med
Enw <i>Name</i>	CASTLE HOTEL		

A hotel built circa 1830 with later alterations. It is a two storey building with a former carriage entry to the left.

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	27026	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN62962239
Math o safle <i>Site Type</i>	SHOP	Cyfnod <i>Period</i>	Post Med
Enw <i>Name</i>	RHOSMAEN STREET NO 115		

A late 19th century three storey retail premises.

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	27027	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN62972237
Math o safle <i>Site Type</i>	CHAPEL;READING ROOM;LIBRARY	Cyfnod <i>Period</i>	Post Med
Enw <i>Name</i>	RHOSMAEN STREET		

1851 rebuilding of a Calvinistic Methodist Chapel of 1788. Later converted to use as a library and reading room. In 2004 it is in use as a snooker hall.

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	27028	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN62952237
Math o safle <i>Site Type</i>	LOCAL GOVERNMENT OFFICE	Cyfnod <i>Period</i>	Post Med
Enw <i>Name</i>	RHOSMAEN STREET NO 121		

A two storey building built circa 1870.

AROLWG HANES LLANDEILO FAWR
LLANDEILO FAWR HERITAGE AUDIT

Archaeoleg Cambria Archaeology
Mawrth/March 2004

Cyfeirnod	27029	Cyfeirnod Grid	SN6295022366
Record Number		Grid Reference	
Math o safle	SHOP	Cyfnod	Post Med
Site Type		Period	
Enw	RHOSMAEN STREET NO 127		
Name			

A mid 19th century, two storey shop with later alterations.

Cyfeirnod	27030	Cyfeirnod Grid	SN629223
Record Number		Grid Reference	
Math o safle	SHOP	Cyfnod	Post Med
Site Type		Period	
Enw	THE TUCK SHOP		
Name			

A mid 19th century, two storey shop (formerly one of a pair).

Cyfeirnod	27031	Cyfeirnod Grid	SN61402245
Record Number		Grid Reference	
Math o safle	OFFICE	Cyfnod	Post Med
Site Type		Period	
Enw	PLAS DINEFWR;DYNEVOR CASTLE;NEWTON HOUSE		
Name			

Quadrangle of former domestic offices attached to SW. corner of main house. North range probably converted from part of Elizabethan Manor House additions 1720 alterations and further additions 1857. CADW 1991.

Cyfeirnod	27032	Cyfeirnod Grid	SN61402240
Record Number		Grid Reference	
Math o safle	COACH HOUSE;STABLE	Cyfnod	Post Med
Site Type		Period	
Enw	PLAS DINEFWR;DYNEVOR CASTLE;NEWTON HOUSE		
Name			

U-Plan ranges of former stables and coach houses attached to former Courtyard and enclosed by a screen wall on east side. This yard was formed by George Rice (d 1779) in mid-Georgian style North range probably earlier. CADW 1991.

Cyfeirnod	27033	Cyfeirnod Grid	SN61382240
Record Number		Grid Reference	
Math o safle	COTTAGE	Cyfnod	Post Med
Site Type		Period	
Enw	PLAS DINEFWR;DAIRY COTTAGE		
Name			

Late 18th century early 19th century late additions. Picturesque gothic S. front elaborate Swiss style N. front. CADW 1991.

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	27034	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN61452233
Math o safle <i>Site Type</i>	DOVECOTE	Cyfnod <i>Period</i>	Post Med
Enw <i>Name</i>	PLAS DINEFWR;DYNEVOR CASTLE;NEWTON HOUSE		

A large, octagonal 18th century dovecote lined with nesting boxes made of brick and slate. In 2004, the roof was missing.

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	27035	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN613220
Math o safle <i>Site Type</i>	ABATTOIR	Cyfnod <i>Period</i>	Post Med
Enw <i>Name</i>	PLAS DINEFWR;DYNEVOR CASTLE;NEWTON HOUSE		

A single storey, rectangular building used as a deer abattoir. Rare or unique survivor of a scarce building type.

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	27036	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN61892297
Math o safle <i>Site Type</i>	FARMHOUSE	Cyfnod <i>Period</i>	Post Med
Enw <i>Name</i>	NEWTON FARM;DYNEVOR HOME FARM		

An early 18th century, two storey farmhouse with attic.

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	27037	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN61872295
Math o safle <i>Site Type</i>	BARN	Cyfnod <i>Period</i>	Post Med
Enw <i>Name</i>	NEWTON FARM;DYNEVOR HOME FARM		

Probably 18th century. Rubble-walled barn... with stone slate roof oversailing eaves. CADW 1991.

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	27038	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN61952299
Math o safle <i>Site Type</i>	COW SHED	Cyfnod <i>Period</i>	Post Med
Enw <i>Name</i>	NEWTON FARM;DYNEVOR HOME FARM		

Probably early mid 19th century later alterations. CADW 1991.

AROLWG HANES LLANDEILO FAWR
LLANDEILO FAWR HERITAGE AUDIT

Archaeoleg Cymru Archaeology
Mawrth/March 2004

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	27039	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN63162185
Math o safle <i>Site Type</i>	BRIDGE	Cyfnod <i>Period</i>	Post Med
Enw <i>Name</i>	LLANDEILO RAILWAY BRIDGE		

Ca 1898. Single track railway bridge.

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	27040	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN61922358
Math o safle <i>Site Type</i>	STABLE	Cyfnod <i>Period</i>	Post Med
Enw <i>Name</i>	LLWYNHELIG		

Ca 1800 contemporary with Llwynhelig house. CADW 1991.

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	28212	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN62832226
Math o safle <i>Site Type</i>	CHURCHYARD	Cyfnod <i>Period</i>	Post Med
Enw <i>Name</i>	ST TEILO		

Churchyard of St. Teilos Church bisected by the main road. JH 1994.

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	28214	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN632227
Math o safle <i>Site Type</i>	QUARRY	Cyfnod <i>Period</i>	Post Med
Enw <i>Name</i>	THOMAS STREET;ALAN ROAD		

Quarry shown on 1st and 2nd edition OS maps. Later built over by cattle market which has now been built over by a housing estate. JH 1994.

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	28215	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN63262288
Math o safle <i>Site Type</i>	METAL MINE?	Cyfnod <i>Period</i>	Post Med
Enw <i>Name</i>			

Metal mine located in NE of the town and probably shown as a quarry on the 1st and 2nd Ed. The addition pxii in GW Hall is confusing as it places the mine 200m south of this. JH 1994.

AROLWG HANES LLANDEILO FAWR
LLANDEILO FAWR HERITAGE AUDIT

Archaeoleg Cambria Archaeology
Mawrth/March 2004

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	28216	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN627220
Math o safle <i>Site Type</i>	BRIDGE	Cyfnod <i>Period</i>	Post Med
Enw <i>Name</i>	LLANDEILO BRIDGE		

Former Bridge over the Towy downstream of PRN 4890 the present day bridge. JH 1994.

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	28241	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN63032267
Math o safle <i>Site Type</i>	QUARRY	Cyfnod <i>Period</i>	Post Med
Enw <i>Name</i>	UNKNOWN		

A minor quarry working that was located at the edge of Llandeilo town in the 19th century. It has now been largely built over.

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	32105	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN60752271
Math o safle <i>Site Type</i>	FINDS	Cyfnod <i>Period</i>	Roman
Enw <i>Name</i>			

A water-worn sherd of black burnished pottery found in stream bed by Russell Ellis of the National Trust. JH based on pers comm KM & HJ Dec 1995. Further sherds identified in the same streambed by Ken Murphy (DAT) during survey for the National Trust in 2003. (EGH 2003)

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	47636	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN62182245
Math o safle <i>Site Type</i>	FORT	Cyfnod <i>Period</i>	Roman
Enw <i>Name</i>	HOME FARM DINEFWR PARK		

The earlier of two superimposed Roman forts identified during a geophysical survey by Stratascan in February and March 2003. The fort is at least 2.4 hectares in extent and maybe as much as 3.9 hectares in extent. (EGH 2003)

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	47637	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN62172253
Math o safle <i>Site Type</i>	FORT	Cyfnod <i>Period</i>	Roman
Enw <i>Name</i>	HOME FARM DINEFWR PARK		

The later of two superimposed Roman forts identified during a geophysical survey by Stratascan in 2003. The fort is 1.54 hectares in extent and has multivallate defences. Part of the internal layout of roads and buildings can be identified. (EGH 2003)

AROLWG HANES LLANDEILO FAWR
LLANDEILO FAWR HERITAGE AUDIT

Archaeoleg Cambria Archaeology
Mawrth/March 2004

Cyfeirnod Record Number	47638	Cyfeirnod Grid Grid Reference	SN62252260
Math o safle Site Type	ROAD	Cyfnod Period	Roman
Enw Name	HOME FARM DINEFWR PARK		

Roman road heading northeast out of the front entrance of the Roman fort at Dinefwr Park. Identified during a geophysical survey by Stratascan in 2003. There is also evidence of fragmentary flanking roadside ditches. The road continues to the northeast beyond the area surveyed and ultimately it would link up with the previously recorded sections of the Llandovery road identified to the northeast of Llandeilo.(EGH 2003).

Cyfeirnod Record Number	47639	Cyfeirnod Grid Grid Reference	SN62342268
Math o safle Site Type	ROAD	Cyfnod Period	Roman
Enw Name	HOME FARM DINEFWR PARK		

A road, with flanking ditches, which appears to fork away from the northeastern road approximately 90m from the entrance to the Roman fort at Dinefwr Park fort entrance. Identified during a geophysical Survey by Stratascan in 2003. This presumably extends beyond the area surveyed to the east. It is possible that this road continues around the northern side of Penlan Hill following the line of the modern day Carmarthen Road and Carmarthen Street and leads to a river crossing to the south of the modern town. (EGH 2003)

Cyfeirnod Record Number	47640	Cyfeirnod Grid Grid Reference	SN62202245
Math o safle Site Type	ROAD	Cyfnod Period	Roman
Enw Name	HOME FARM DINEFWR PARK		

A road leading from the southeastern entrance of the later Roman fort (PRN47632) at Dinefwr Park recorded during a geophysical survey by Stratascan in 2003. The road leads across the former southeastern area of the earlier fort (PRN47636). Evidence for roadside development is suggested by the geophysical survey and this presumably relates to external structures associated with the later fort rather than internal activity associated with the earlier fort. The road presumably extends beyond the southeastern limit of the survey and could continue to the south of Penlan Hill following the line of the current track leading to Llandyfeisant church. This would provide an alternate route to a possible river crossing. (EGH 2003)

Cyfeirnod Record Number	47641	Cyfeirnod Grid Grid Reference	SN62152260
Math o safle Site Type	ROAD	Cyfnod Period	Roman
Enw Name	HOME FARM DINEFWR PARK		

Roman road associated with Roman Fort at Dinefwr Park identified during Geophysical Survey by Stratascan in 2003. There are just hints of roadside ditches extending beyond the northwest entrance to the fort. A rectangular building (PRN 47643) lies directly on the line of this road. It seems likely that this road ultimately extends beyond the areas surveyed and links up with the observed sections of the Roman head heading westwards towards Carmarthen (Moridunum).(EGH 2003)

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	47642	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN62302260
Math o safle <i>Site Type</i>	VICUS	Cyfnod <i>Period</i>	Roman
Enw <i>Name</i>	HOME FARM DINEFWR PARK		

Probable roadside settlement to the northeast of the Roman Fort at Dinefwr Park. Detected during a geophysical Survey by Stratascan in 2003. Comprises activity either side of the road (PRN 47638) leading way from the northeastern entrance to the fort which is suggestive of a small settlement or vicus. The geophysical survey refers to an area of magnetic debris of probable archaeological significance and this is associated with a series of positive linear anomalies, possible ditches associated with structures (Stratascan 2003, Figure 18). The principal focus of this activity seems to be within a band 20 wide on either side of the road. However, information about the full extent of the suggested settlement is limited by the area covered by the geophysics. (EGH 2003)

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	47643	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN61952280
Math o safle <i>Site Type</i>	BATH HOUSE?	Cyfnod <i>Period</i>	Roman
Enw <i>Name</i>	HOME FARM DINEFWR PARK		

Possible Roman bath house to the northwest of the Roman Fort in Dinefwr Park. Identified during geophysical survey by Stratascan in 2003. Several positive linear anomalies appear to define one end of a rectangular structure at least 30m long and 18m wide. A curvilinear linear anomaly suggests the presence of an apsidal room attached to the northwestern side of the structure. These features are associated with a high level of magnetic debris of probable archaeological significance and a strong discrete positive anomaly suggestive of a ferrous object. The field name, 'brick field', has led to previous suggestions that a brick kiln might be expected in this area. However, the association of this structure with the line of the road leading from the fort (PRN 47641) and the previous finds of Romano-British pottery from this area (PRN 47646) suggests a building of Roman date. The size of this building and the proximity to a nearby stream suggests that it could even be a bathhouse despite the distance from the fort.(EGH 2003)

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	47644	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN62302258
Math o safle <i>Site Type</i>	ENCLOSURE	Cyfnod <i>Period</i>	Roman?
Enw <i>Name</i>	HOME FARM DINEFWR PARK		

A possible enclosure to the northeast of the Roman Fort at Dinefwr Park detected during the geophysical Survey by Stratascan in 2003. Comprises a linear anomaly suggesting part of a small rectilinear enclosure 23m wide to the south of the northeastern approach road (PRN 47638) to the later fort (PRN47636). The enclosure extends beyond the southern edge of the area surveyed. Although this enclosure could be contemporary with the occupation of the fort it could equally be a landscape feature associated with later park. (EGH 2003)

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	47645	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN61902263
Math o safle <i>Site Type</i>	ENCLOSURE	Cyfnod <i>Period</i>	Roman?;Post Med?
Enw <i>Name</i>	HOME FARM DINEFWR PARK		

A possible enclosure recorded during the geophysical survey by Stratascan in 2003 of the Roman Fort at Dinefwr park. It comprises a curvilinear anomaly located to the northwest of the fort. It is probably caused by a ditch surrounding a tree clump and dates to the 18th century landscaping. However, it also possible that it is part of a small enclosure and that it is contemporary with the occupation of the forts. (EGH 2003)

AROLWG HANES LLANDEILO FAWR
LLANDEILO FAWR HERITAGE AUDIT

Archaeoleg Cambria Archaeology
Mawrth/March 2004

Cyfeirnod Record Number	47646	Cyfeirnod Grid Grid Reference	SN619228
Math o safle Site Type	FINDS	Cyfnod Period	Roman
Enw Name	HOME FARM DINEFWR PARK		

Several fragments of Roman pottery including samian ware recovered from the northwest corner of "Brick Field". (EGH 2003)

Cyfeirnod Record Number	47647	Cyfeirnod Grid Grid Reference	SN623227
Math o safle Site Type	FINDS	Cyfnod Period	Roman
Enw Name	HOME FARM DINEFWR PARK		

Fragments of Roman pottery, including part of an amphorae handle, recovered from the spoil created by a recently excavated pond in the field to the south of the Cae William rugby ground (EGH 2003)

Cyfeirnod Record Number	47648	Cyfeirnod Grid Grid Reference	SN621225
Math o safle Site Type	FINDS	Cyfnod Period	Roman
Enw Name	HOME FARM DINEFWR PARK		

Four Roman coins found during metal detecting in 2000 in the fields to the south of Home Farm. The coins are silver denarii. One is of Augustus (31 BC - AD 14) and the other three are first century AD including one and possibly two of Vespasian (AD 69-79). The coins were found at the following grid references (SN618225, SN620226, SN621224 and SN623227). It is not known which description corresponds with which grid reference. (EGH 2003).

Cyfeirnod Record Number	47649	Cyfeirnod Grid Grid Reference	SN62042244
Math o safle Site Type	FINDS	Cyfnod Period	Roman
Enw Name	HOME FARM DINEFWR PARK		

Bronze fragments found during metal detecting in 2000 in the fields to the south of Home Farm.

Cyfeirnod Record Number	47650	Cyfeirnod Grid Grid Reference	SN62152243
Math o safle Site Type	FINDS	Cyfnod Period	Roman
Enw Name	HOME FARM DINEFWR PARK		

Bronze object, possibly a handle, found during metal detecting in 2000 in the fields to the south of Home Farm. (EGH 2003)

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	49272	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN62192221
Math o safle <i>Site Type</i>	CHURCHYARD	Cyfnod <i>Period</i>	Early Medieval
Enw <i>Name</i>	LLANDYFEISANT PARISH CHURCH;ST TYFEI'S;LLANDEVAYSAN;ST MAR		

Early medieval B site, ie. medium-probability early medieval origins. Churchyard occupied by the medieval Llandyfeisant parish church PRN 816. It lies just 600m east of Llandeilo Fawr church PRNs 888 & 912, but may have been an influential church in its own right during the early medieval period, with detached portions of the parish lying as far north as the boundary with Talley parish. The small, polygonal churchyard may originally have been circular and a stream runs through the churchyard. It lies just 90m south of the site of the Roman fort of Llandeilo (PRNs 47636 & 47637), and it is said that 'the walls of a Roman temple' (PRN 7367) were discovered while levelling the churchyard in the early 19th century - possible bath-house?. The tradition of status attached to the Roman site appears to have lingered, as the fort lies close to Dinefwr Castle (PRN 882), which may have developed from a pre-Conquest, royal llys site. The church is redundant. The churchyard may still be in Church-in-Wales ownership, but the church itself is owned by the Wildlife Trust for West Wales. The site is lies within the National Trust managed Dinefwr Park. NDL 2003

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	50253	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN6299622314
Math o safle <i>Site Type</i>	WALL	Cyfnod <i>Period</i>	Post Med
Enw <i>Name</i>	WALL IN ABBEY TERRACE		

This stretch of walling and archways between numbers 5 and 7, Abbey Terrace was built circa 1840. It is in the gothic style and up to 3.5m high topped by square crenellations.

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	50254	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN62752242
Math o safle <i>Site Type</i>	SCHOOL	Cyfnod <i>Period</i>	Post Med
Enw <i>Name</i>	CHARITY SCHOOL		

A charity school built at the request of Lord Dinefwr in the early 19th century at the top of Carmarthen Street in Llandeilo. In the 1850's, a national school, PRN 8731, was built alongside and the charity school became the school masters house, PRN 26650, as well as housing the Llandeilo Literary Institution for a time.

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	50255	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN62772228
Math o safle <i>Site Type</i>	HOTEL	Cyfnod <i>Period</i>	Post Med
Enw <i>Name</i>	GEORGE HOTEL		

The George Hotel was built in the 18th century. By the 1860s it was used as a Vicarage and had been provided with a classical Victorian facade. In 2004 it is used as a residential home. It is said that the cellars of the George Hotel were used to hold captured Rebecca rioters in the 1840's. Some of the rioters inscribed their names on a slate in a recess in the cellar and this slate is reportedly still at Abbeyfield House but not in its original position.

AROLWG HANES LLANDEILO FAWR
LLANDEILO FAWR HERITAGE AUDIT

Archaeoleg Cambria Archaeology
Mawrth/March 2004

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	50256	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN628223
Math o safle <i>Site Type</i>	FAIR	Cyfnod <i>Period</i>	Medieval
Enw <i>Name</i>	LLANDEILO		

The medieval fair was held annually at Llandeilo, over a three day period to mark the Feast of St Barnabas the Apostle (May 11th). It is presumed that the medieval market site was the focus of the fair also.

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	50257	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN6276222446
Math o safle <i>Site Type</i>	FIRE STATION	Cyfnod <i>Period</i>	Post Med?;Modern?
Enw <i>Name</i>	PROVISION MARKET		

Built in 1838 at the expense of AJ Gulston of Derwydd as a covered market for local provisions. It was later used as a fire station but no details are known as to when and for how long. In 2004 it was disused.

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	50258	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN6276222446
Math o safle <i>Site Type</i>	FOUNDRY	Cyfnod <i>Period</i>	Modern
Enw <i>Name</i>	BROCKINGTON & SCOTT		

Built in 1838 at the expense of AJ Gulston of Derwydd as a covered market for local provisions. It was later used as a fire station and by the late 20th century was used as a small foundry, which closed circa 2001.

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	50259	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN611217
Math o safle <i>Site Type</i>	FAIR	Cyfnod <i>Period</i>	Medieval
Enw <i>Name</i>	DINEFWR		

A medieval fair was held at the old town of Dinefwr from 1280, when the Chief Justiciar of South Wales, Bogo de Knovil, decreed that it should be held on the 7th of September annually - the Feast of the Nativity of the Virgin Mary. This fair was transferred to Newton by 1302-3, as old Dinefwr declined.

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	50260	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN611217
Math o safle <i>Site Type</i>	FAIR	Cyfnod <i>Period</i>	Medieval
Enw <i>Name</i>	DINEFWR		

This is a record for the second of two fairs established at Dinefwr in the late 13th century. The first was decreed in 1280, by the Chief Justiciar of South Wales, Bogo de Knovil, to be held annually on the 7th of September - the Feast of the Nativity of the Virgin Mary. The second fair was held 24th June, beginning in 1299. It was short-lived and when the September fair was transferred to Newton circa 1302-3, the June fair was discontinued.

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	50261	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN611217
Math o safle <i>Site Type</i>	MARKET	Cyfnod <i>Period</i>	Medieval
Enw <i>Name</i>	DINEFWR		

The medieval weekly market of Dinefwr was decreed by Bogo de Knovil in 1280 and held at Dinefwr castle.

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	50262	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN61102241
Math o safle <i>Site Type</i>	FAIR	Cyfnod <i>Period</i>	Medieval
Enw <i>Name</i>	NEWTON		

When Edward, The Black Prince, granted the first of Dinefwr's charters on 1 June 1363, making Newton a chartered borough, a new fair was proclaimed. To the September fair that had transferred from the old town of Dinefwr circa 1302-3, was added a second fair to be held on 18th October, and both were to last for three days each.

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	50263	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN61102241
Math o safle <i>Site Type</i>	MARKET	Cyfnod <i>Period</i>	Medieval
Enw <i>Name</i>	NEWTON		

The medieval weekly market of Newton was held every Wednesday and was confirmed by the borough charter of Newton granted by Edward, The Black Prince on 1 June 1363.

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	50264	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN62872251
Math o safle <i>Site Type</i>	SHOP	Cyfnod <i>Period</i>	Modern
Enw <i>Name</i>	AMMANFORD CO-OPERATIVE SOCIETY		

The Llandeilo branch of the Ammanford Cooperative Society was located at 19, New Road between 1951 and mid-1960s. In the late 1950s, it became the first shop in Llandeilo to have open aisles and shelves. There was living accommodation above the shop, where the shop manager and his family lived. It employed a manager, driver and three assistants in the late 1950s.

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	50265	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN62962239
Math o safle <i>Site Type</i>	AIR RAID SHELTER	Cyfnod <i>Period</i>	Modern
Enw <i>Name</i>	LLANDEILO PUBLIC AIR RAID SHELTER		

A local resident remembers that in the late 1950s, the words "Public Air Raid Shelter" were painted on the wall of the alley that gives access to the Literary Institute building in Rhosmaen Street. It is not known what form the shelter took.

AROLWG HANES LLANDEILO FAWR
LLANDEILO FAWR HERITAGE AUDIT

Archaeoleg Cambria Archaeology
Mawrth/March 2004

Cyfeirnod Record Number	50266	Cyfeirnod Grid Grid Reference	SN62832250
Math o safle Site Type	SHOP	Cyfnod Period	Modern
Enw Name	JONES & LLEWELLYN		

These premises, which have formerly housed the Railway Tavern Stores (PRN50270), a pickling factory (PRN50271) and the Gwili Farmers Cooperative Stores (PRN50273), has been an auction room during the last quarter of the 20th century, which remain open in 2004.

Cyfeirnod Record Number	50267	Cyfeirnod Grid Grid Reference	SN62702307
Math o safle Site Type	QUARRY	Cyfnod Period	Post Med
Enw Name	CRUG		

The site of an old quarry, shows to be disused on the 2nd edition 6" Ordnance Survey map.

Cyfeirnod Record Number	50268	Cyfeirnod Grid Grid Reference	SN62702307
Math o safle Site Type	WASTE DISPOSAL SITE	Cyfnod Period	Post Med?;Modern
Enw Name	CRUG		

A local resident supplied information that the old quarry near Crug was used as a landfill site for Llandeilo town until the 1930s.

Cyfeirnod Record Number	50269	Cyfeirnod Grid Grid Reference	SN62832250
Math o safle Site Type	SHOP	Cyfnod Period	Modern
Enw Name	SARTOR HOUSE		

In the first half of the 20th century, there was a tailor's shop in the building next-door to the sales room in New Road (downhill), kept by three brothers. They supplied livery to the Dynevor and Cawdor families.

Cyfeirnod Record Number	50270	Cyfeirnod Grid Grid Reference	SN62832250
Math o safle Site Type	SHOP	Cyfnod Period	Modern
Enw Name	THE RAILWAY TAVERN STORES		

Before the Second World War, these premises housed a grain store and a Guinness bottling plant. It was closed by about 1945.

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	50271	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN62832250
Math o safle <i>Site Type</i>	FACTORY	Cyfnod <i>Period</i>	Modern
Enw <i>Name</i>	PICKLING FACTORY		

There was a small pickling factory, pickling and bottling pickled onions, at these premises after 1945. It had closed by the late 1950s.

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	50272	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN62832250
Math o safle <i>Site Type</i>	SHOP	Cyfnod <i>Period</i>	Modern
Enw <i>Name</i>	GWILI FARMERS CO-OPERATIVE		

During the late 1950s, these premises housed the Gwili Farmers Cooperative stores. It is not known when it closed.

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	50273	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN62822213
Math o safle <i>Site Type</i>	INN	Cyfnod <i>Period</i>	Post Med
Enw <i>Name</i>	HALF MOON;BRIDGE STREET NO.12		

This building was used as an inn, called the Half Moon, in the late 19th and early 20th century. It is advertised in William Samuel's "Llandeilo Past and Present" in 1868. Local information says that it closed circa 1963-4.

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	50274	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN62782207
Math o safle <i>Site Type</i>	INN	Cyfnod <i>Period</i>	Post Med
Enw <i>Name</i>	CROWN		

An inn is shown at the lower end of Bridge Street on the 1891 Ordnance Survey map, named the Crown. It is not clear which of the present houses this was.

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	50275	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN62922236
Math o safle <i>Site Type</i>	INN	Cyfnod <i>Period</i>	Post Med
Enw <i>Name</i>	THE BEAR		

Ann inn called the Bear stood on the present site of the Cawdor Hotel, Rhosmaen Street. It was demolished to make way for the Cawdor during the 19th century.

AROLWG HANES LLANDEILO FAWR
LLANDEILO FAWR HERITAGE AUDIT

Archaeoleg Cambria Archaeology
Mawrth/March 2004

Cyfeirnod Record Number	50276	Cyfeirnod Grid Grid Reference	SN63102263
Math o safle Site Type	INN	Cyfnod Period	Post Med
Enw Name	FARMERS ARMS		

The Farmers Arms public house is located in the northern part of Rhosmaen Street (formerly Railway Terrace). It is shown on the 1st edition 6" Ordnance Survey map of 1891 and remains in use in 2004.

Cyfeirnod Record Number	50277	Cyfeirnod Grid Grid Reference	SN62052292
Math o safle Site Type	KITCHEN GARDEN	Cyfnod Period	Post Med
Enw Name	DYNEVOR GARDENS;HOME FARM		

19th and early 20th century Ordnance Survey maps appear to show a walled garden at Home Farm, Dinefwr Park. Local information describes this garden as having been well managed until the 1950s. Produce from the garden was sold at a market stall in the Old Provision Market.

Cyfeirnod Record Number	50278	Cyfeirnod Grid Grid Reference	SN62262288
Math o safle Site Type	SHOWGROUND	Cyfnod Period	Post Med?;Modern
Enw Name	CAE WILIAM		

Cae Wiliam, which is now Llandeilo's rugby pitch, was a showground where the annual Llandeilo show was held, until 1959.

Cyfeirnod Record Number	50279	Cyfeirnod Grid Grid Reference	SN62262288
Math o safle Site Type	SPORTS GROUND	Cyfnod Period	Modern
Enw Name	CAE WILIAM		

Cae Wiliam was purchased by Llandeilo rugby club in the 1960s. A stand and changing facilities and Community Room and Bar were built in 2002.

Cyfeirnod Record Number	50280	Cyfeirnod Grid Grid Reference	SN62762262
Math o safle Site Type	CHURCH HALL	Cyfnod Period	Post Med?;Modern
Enw Name	DYNEVOR CHURCH HALL		

This is the site of the early 20th century Dynevor Church Hall, which is shown as an incomplete building on the 1905 6" Ordnance Survey map. In 1940, the British Army used the building and in 1942 American soldiers (engineers) were billeted in the hall, their officers being billeted in the Black Ox and Nags Head. The building was owned by British Telecom in 2004.

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	50281	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN62762267
Math o safle <i>Site Type</i>	MILITARY CAMP	Cyfnod <i>Period</i>	Modern
Enw <i>Name</i>	LLANDEILO U.S.ARMY CAMP		

In 1942 a unit of American soldiers (engineers) was billeted at the Dynevor Church Hall (PRN50280). In the field adjacent to the hall, now built over by Dynevor Avenue, they had a field kitchen and a large petrol dump. In the field at the end of Diana Road was a purpose built ammunition store building. They also had a field laundry at the farmyard of Aberglasney. The Thanksgiving Dinner for the company was served in November 1943, the turkeys having been cooked overnight at the Crown Stores Bakery oven (now the Spar Shop in New Road).

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	50282	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN61432253
Math o safle <i>Site Type</i>	MILITARY HOSPITAL	Cyfnod <i>Period</i>	Modern
Enw <i>Name</i>	NEWTON HOUSE		

Newton House was used a military hospital by the RAMC and later the American army during the Second World War, until mid-1944. The house itself was used and about 15 accompanying Nissan huts were built in the parkland to the east of the mansion. These later became a Prisoner of War camp (PRN50283).

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	50283	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN61612242
Math o safle <i>Site Type</i>	PRISONER OF WAR CAMP	Cyfnod <i>Period</i>	Modern
Enw <i>Name</i>	DINEFWR PARK		

A group of about 15 Nissan Huts stood in the parkland in front of Newton House during the Second World War, originally provided as part of a military hospital. Towards the end of the war, these were used as a Prisoner of War camp for high-ranking German officers. After the war, the huts were used to house the homeless and the settlement was known as "Tin Town".

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	50284	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN62412298
Math o safle <i>Site Type</i>	LAND ARMY CAMP	Cyfnod <i>Period</i>	Modern
Enw <i>Name</i>	LLANDEILO LAND ARMY CAMP		

A camp was built here in 1940 for the Womens Land Army. After the Second World War it was used to house the homeless.

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	50285	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN62762222
Math o safle <i>Site Type</i>	HARDWARE SHOP	Cyfnod <i>Period</i>	Modern
Enw <i>Name</i>	A.E. HARRIES IRONMONGER		

A.E.Harries Ironmongers Shop was a red and yellow brick building that was attached to the northern side of Abbeyfield House, fronting George Street. It later became a polish shop and factory (PRN50286) but was demolished when Abbeyfield House was renovated in the early 1990s.

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	50286	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN62772229
Math o safle <i>Site Type</i>	POLISH FACTORY	Cyfnod <i>Period</i>	Modern
Enw <i>Name</i>	QUEEN BEE POLISH FACTORY		

The Queen Bee Polish Factory adjoined Abbeyfield House, George Street and was demolished when that building was renovated in the 1990s. It was a beeswax factory and had a shop fronting George Street, with the factory to the rear. The boilers and wax melting vats were still there until the late 1980s.

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	50287	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN62762222
Math o safle <i>Site Type</i>	TOLL GATE	Cyfnod <i>Period</i>	Post Med
Enw <i>Name</i>	THE WALK GATE		

This toll gate stood at the roadside leading from Llandeilo town centre towards the White Hart on Carmarthen Road. The 1st edition 6" Ordnance Survey map shows that it was located between the Walk and Lower Walk, at a position that now corresponds with the entrance to Lon Rhys. The Walk gatehouse was destroyed on August 9th 1843 by Rebecca rioters. The following account of the affect Rebecca had on Llandeilo is provided by William Samuel in his "Llandeilo Present and Past" published in 1868- "Our sires, and even ourselves, have vivid recollection of the time when the Cawdor Arms Hotel was the head-quarter of a troop of her Majesty's fourth regiment of light dragoons--kept ever on the qui vive by the "Flying Dutchman" the invisible Rebecca--nevertheless, here, there, and everywhere, like Sampson at Gaza carrying off the gates;before the trumpeter could rouse to horse, or indeed before he could be roused himself, the deed was done, and behold all around was still before the cavalry could come to the charge.....the dragoons thus constantly done had only to face about and go to bed to. The horse having failed recourse was had to the foot; and the present vicarage became the barracks of a portion of the 41st regiment for about one year. Llandilo thus for nearly two years was a military station, had for the time ten percent added to its population, the addition consisting, of course, of gentlemen of independent means so far as resources of the locality were concerned, therefore, the riots, as they were called, was a wind that brought much money to Llandilo."

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	50288	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN62952241
Math o safle <i>Site Type</i>	INN	Cyfnod <i>Period</i>	Post Med
Enw <i>Name</i>	ROSE AND CROWN		

London House in Rhosmaen Street, Llandeilo occupies the former site of the Rose and Crown public house, which was demolished to make way for the present building in 1927. An existing photograph shows the Rose and Crown to have been a thatched building in the cottage style.

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	50289	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN62952241
Math o safle <i>Site Type</i>	SHOP	Cyfnod <i>Period</i>	Modern
Enw <i>Name</i>	LONDON HOUSE GENTS OUTFITTERS		

London House was purpose built for the Gents Outfitters business on the site of the Rose and Crown public house in Rhosmaen Street, Llandeilo in 1927. The business served as a drapers, outfitters and undertakers and employed up to 34 people, including milliners and dressmakers.

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	50290	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN62602243
Math o safle <i>Site Type</i>	EMERGENCY WATER SUPPLY	Cyfnod <i>Period</i>	Modern
Enw <i>Name</i>	CARMARTHEN STREET		

An emergency water tank was once sited in the field to the rear of 11-13, Carmarthen Street, built to supply water to the new houses in Diana Road in the early 20th century. It had reverted to pasture by the 21st century.

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	50291	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN62672250
Math o safle <i>Site Type</i>	FAIR	Cyfnod <i>Period</i>	Modern
Enw <i>Name</i>	LLANDEILO PLEASURE FAIR		

A pleasure fair was held in Llandeilo in the 20th century. Originally, this is said to have been held in June and November outside the Provision Market in Carmarthen Street. Later it moved to the "recreation ground" now Le Conquet park.

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	50292	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN62842251
Math o safle <i>Site Type</i>	FAIR	Cyfnod <i>Period</i>	Post Med
Enw <i>Name</i>	LLANDEILO HORSE FAIR		

It is said that horse fairs were formerly held in New Road. These may have included those mentioned in the Llandeilo Almanac for 1868 included in William Samuel's "Llandeilo Present and Past."

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	50293	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN62842251
Math o safle <i>Site Type</i>	FAIR	Cyfnod <i>Period</i>	Post Med
Enw <i>Name</i>	LLANDEILO CATTLE FAIR		

It is said that cattle fairs were formerly held in King Street (the medieval market site). These may have included those mentioned in the Llandeilo Almanac for 1868 included in William Samuel's "Llandeilo Present and Past."

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	50294	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN62672250
Math o safle <i>Site Type</i>	RECREATION GROUND	Cyfnod <i>Period</i>	Modern
Enw <i>Name</i>	LE CONQUET		

This area includes a small football pitch, bowling green and clubhouse, tennis courts and paddling pool and is a public area created during the second half of the 20th century. It now takes the name of Llandeilo's twin-town, Le Conquet.

AROLWG HANES LLANDEILO FAWR
LLANDEILO FAWR HERITAGE AUDIT

Archaeoleg Cambria Archaeology
Mawrth/March 2004

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	50295	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN62762223
Math o safle <i>Site Type</i>	PUBLIC CONVENIENCE	Cyfnod <i>Period</i>	Modern
Enw <i>Name</i>	PENLAN PARK		

A public convenience stood at this point during the 20th century. The toilets were disused and derelict in 1987 and were subsequently demolished. At some point in time, a screen of trees was planted to hide the toilets. In 2004, these had grown very tall and some of the trees had been felled some 4/5 years previously.

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	50296	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN62882218
Math o safle <i>Site Type</i>	SHOP	Cyfnod <i>Period</i>	Modern
Enw <i>Name</i>	CHURCH STREET NO.1; OWEN & ROGERS		

In the 1930s, this house was a Plumbing and Electrical business, Owen & Rogers. It had a large shop window that displayed electrical goods. Batteries for radio sets were charged in cellar. There were 2 or 3 plumbers employed, with some apprentices, working from 8.00 to 5.30, Monday to Friday. Saturday hours were 8.00 until 1.00. All types of plumbing work was undertaken, and they also made lead linings for coffins and made lead ingots from reclaimed lead poured into half round cast iron guttering, the ingots being divided by half-round tin inserts.

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	50297	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN62952222
Math o safle <i>Site Type</i>	WORKSHOP	Cyfnod <i>Period</i>	Modern
Enw <i>Name</i>	CHURCH STREET NO.13		

During the mid-20th century, this was the workshop of D. Pritchard Davies, Plumber and Glazier, whose shop was at Ship House, Carmarthen Street, Llandeilo.

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	50298	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN62892219
Math o safle <i>Site Type</i>	STABLE	Cyfnod <i>Period</i>	Post Med
Enw <i>Name</i>	CHURCH STREET NO.16		

No. 16 Church Street was formerly a stable building, which was converted to a dwelling during the 1920s, but not occupied until the Second World War when evacuees from Swansea were housed there.

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	50299	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN62882218
Math o safle <i>Site Type</i>	POLICE STATION	Cyfnod <i>Period</i>	Post Med
Enw <i>Name</i>	LLANDEILO POLICE STATION		

This house was reportedly one the town police station. The 1891 Ordnance Survey map shows that the police station was indeed in this vicinity.

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	50300	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN62892219
Math o safle <i>Site Type</i>	SHOP	Cyfnod <i>Period</i>	Post Med
Enw <i>Name</i>	CHURCH STREET NO.3		

This house was a cabinet makers shop in the 1930s, managed by a Mr Rees, later a Mr Jones. The shop window to the right of the door displayed furniture. There was a workshop in a large wooden shed (now dismantled) at the rear of the property, where a qualified cabinet maker and his apprentices were employed.

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	50301	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN62552234
Math o safle <i>Site Type</i>	PARK	Cyfnod <i>Period</i>	Modern
Enw <i>Name</i>	PENLAN PARK		

Penlan Park is a public park donated to the people of Llandeilo by the 6th Lord Dynevor and opened on June 11, 1908 by The Hon Walter Rice.

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	50302	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN63262294
Math o safle <i>Site Type</i>	ELECTRICITY GENERATING SITE	Cyfnod <i>Period</i>	Modern
Enw <i>Name</i>	LLANDEILO		

In 1902, the Urban District Council built an electricity generating station in order to supply the town with electric lighting. Llandeilo was the first town in Carmarthenshire to be lit by this method.

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	50570	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN63352280
Math o safle <i>Site Type</i>	LIVESTOCK MARKET	Cyfnod <i>Period</i>	Modern
Enw <i>Name</i>	AUCTION MART		

Cattle market built for the Urban District Council in 1908 close to Llandeilo railway station. Prior to this the market had been held in the streets. The mart was designed by MR WD Jenkins of Llandeilo.

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	50571	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN62812224
Math o safle <i>Site Type</i>	BANK (FINANCIAL)	Cyfnod <i>Period</i>	Post Med
Enw <i>Name</i>	BLACK OX BANK		

This listed Georgian townhouse originally housed David Jones Bank of the Black Ox and later the London and Provincial Bank Ltd.

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	50572	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN63142244
Math o safle <i>Site Type</i>	PUBLIC HALL	Cyfnod <i>Period</i>	Post Med
Enw <i>Name</i>	VICTORIA JUBILEE CIVIC HALL		

A public hall built in 1887. It was used as a drill hall in the late 19th century and reportedly up to the time of the 2nd World war. In the early decades of the 20th century, there was a lending library and billiards room in the building. The lease was sold to Carmarthenshire County Council in the 1950s and it is still owned by the county council and in use as a public hall.

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	50573	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN62752241
Math o safle <i>Site Type</i>	HISTORICAL SITE	Cyfnod <i>Period</i>	Modern
Enw <i>Name</i>	NATIONAL SCHOOL		

A raised pavement in front of the National School at the top of Carmarthen Street was used occasionally as a makeshift platform for public meetings. Lloyd George once spoke from here during an election campaign. The Lord Lieutenant also took the salute during military parades from this point.

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	50574	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN62772229
Math o safle <i>Site Type</i>	CHAPEL	Cyfnod <i>Period</i>	Modern
Enw <i>Name</i>	APOSTOLIC CHAPEL		

During the 1970s the ground floor of the old Harries ironmongers was used as an apostolic chapel. It had fallen out of use by the late 1980s.

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	50575	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN62832237
Math o safle <i>Site Type</i>	SHOP	Cyfnod <i>Period</i>	Modern
Enw <i>Name</i>	DAVID MORRIS WINE AND SPIRIT MERCHANT		

A 19th century wine and spirit merchants shop was located here. By 1971 it was a haberdashers/milliners shop.

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	50576	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN63222302
Math o safle <i>Site Type</i>	TANNERY	Cyfnod <i>Period</i>	POst Med
Enw <i>Name</i>	UNKNOWN		

A tannery shown on the 1st and 2nd edition Ordnance Survey maps. Site now occupied by old Council depot in 2004.

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	50577	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN63312289
Math o safle <i>Site Type</i>	SAW MILL	Cyfnod <i>Period</i>	Post Med
Enw <i>Name</i>	UNKNOWN		

A saw mill marked on the 1st and 2nd edition Ordnance Survey maps.

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	50578	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN62752247
Math o safle <i>Site Type</i>	HOSIERY FACTORY	Cyfnod <i>Period</i>	Post Med
Enw <i>Name</i>	PARK MILL		

A stocking factory stood at the top of New Road in the late 19th century/early 20th century. It had closed by 1911 and later reportedly housed a cinema. Its location is uncertain. It appears to have originally had a female managing director who employed women from Wales, Lancashire and Scotland. A stocking factory is listed in 1894 as being owned by David Williams. The factory was advertised as Park Mill in 1908.

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	50579	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN63062255
Math o safle <i>Site Type</i>	GARAGE	Cyfnod <i>Period</i>	Modern
Enw <i>Name</i>	CENTRAL GARAGE		

Early 20th century motor repair garage now a supermarket.

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	50580	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN63092255
Math o safle <i>Site Type</i>	BLACKSMITHS WORKSHOP	Cyfnod <i>Period</i>	Post Med
Enw <i>Name</i>	UNKNOWN		

A smithy marked on the 1st and 2nd edition Ordnance Survey maps

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	50581	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN63062256
Math o safle <i>Site Type</i>	GARAGE	Cyfnod <i>Period</i>	Modern
Enw <i>Name</i>	COUNTY GARAGE		

An early 20th century garage adjoining to the north of Central Garage, PRN 50579. Now in use as a supermarket

AROLWG HANES LLANDEILO FAWR
LLANDEILO FAWR HERITAGE AUDIT

Archaeoleg Cumbria Archaeology
Mawrth/March 2004

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	50582	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN60992172
Math o safle <i>Site Type</i>	RIFLE BUTTS	Cyfnod <i>Period</i>	Modern
Enw <i>Name</i>	DYNEVOR RIFLE RANGE		

The rifle butts of the Dynevor rifle range shown on the 1907 Ordnance Survey map.

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	50583	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN62872215
Math o safle <i>Site Type</i>	BLACKSMITHS WORKSHOP	Cyfnod <i>Period</i>	Post Med
Enw <i>Name</i>	SIX BELLS SMITHY		

The site of a former smithy which closed in 1963. There is a tradition that the forerunner of this smithy used to produce weaponry.

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	50584	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN62812239
Math o safle <i>Site Type</i>	HOUSE	Cyfnod <i>Period</i>	Post Med
Enw <i>Name</i>	CYNLAIS		

A two storey town house in Carmarthen Street, Llandeilo. The building has a large cellar which appear to be medieval in form.

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	50585	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN62862234
Math o safle <i>Site Type</i>	SHOP	Cyfnod <i>Period</i>	Post Med
Enw <i>Name</i>	CARMARTHEN STREET NO.7;YE OLDE GIN SHOP		

According to a local informant, No. 7 Carmarthen Street was a mid 18th century gin shop called "Ye Olde Gin Shop"

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	50586	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN62932231
Math o safle <i>Site Type</i>	PRINTING WORKS	Cyfnod <i>Period</i>	Post Med
Enw <i>Name</i>	ABBEY TERRACE NOS.9 & 10;JW THOMAS AND SONS COUNTY PRESS		

The County Press printers in 9-10 Abbey Terrace.

AROLWG HANES LLANDEILO FAWR
LLANDEILO FAWR HERITAGE AUDIT

Archaeoleg Cambria Archaeology
Mawrth/March 2004

Cyfeirnod <i>Record Number</i>	50587	Cyfeirnod Grid <i>Grid Reference</i>	SN62792208
Math o safle <i>Site Type</i>	CLOTHING WORKSHOP	Cyfnod <i>Period</i>	Post Med?;Modern
Enw <i>Name</i>	BRIDGE STREET NO.8		

According to local information this was a tailors before being converted to a private dwelling in 1959.

7. ATODIADAU *(Yn eu hiaith gwreiddiol)*

7.1 Brîff yr Arolwg

Llandeilo Heritage Audit Project Proposal 12.08.2003

The following is the original specification for the audit prepared in August 2003 and explains the objectives and the methodology of the project.

Objectives

- 1. Provide detailed recommendations on the development of heritage trails and related interpretation to Llandeilo Fawr Town Council.**
2. To inform the development of a wider heritage strategy.
- 3 To enhance the regional Sites and Monuments Record as a sustainable community record.

Methodology

Step 1

Project Launch – informing why and how it is being undertaken, what roles the community can play in this initial phase of the development of a Llandeilo Heritage Strategy.

Client to provide meeting place, refreshments, advertising and chairing the meeting
Consultant to provide translation services*, staffing, promotional leaflet, exhibition,

Step 2

Draft community heritage audit based on the information available within the SMR – the heritage record adopted by the County council for planning purposes. The audit will contain methodological statement, brief chronological overview of the history of Llandeilo, gazetteer and maps of currently recorded archaeological and historical sites and identification of current footpaths and possible themes and interpretation.

Step 3

Presentation of the draft audit at a participatory event (for example a heritage open day. This will be an information gathering exercise that will inform the final version of the heritage audit. In order to maximise participation and raise awareness this event could be held in collaboration with external organisations such as National Trust, Carmarthenshire Record Office, local Museum services or the National Library.

Client to provide meeting place, refreshments and chair the meeting
Consultant to provide translation services*, staffing, promotional leaflet, exhibition and co-ordinating external participants.

Step 4

All the information from the draft audit and the information gathering process will be put together as a final heritage audit report. This will include recommendations for heritage trails, heritage interpretation and accompanying literature. These recommendations will form the basis for an application under theme 6 and may include other potential heritage related projects.

Step 5

Public meeting to present the final report and recommendations to the community.

Client to provide meeting place, refreshments and chair the meeting

Consultant to provide translation services*, staffing, promotional leaflet, exhibition,

Outputs

1. Production of final report
2. Enhancement of Sites and Monuments Record

*** All public meetings and consultations will be bilingual**

7.2 *Gwerthuso'r Arolwg*

Mae'r Arolwg wedi llwyddo cyflawni'r canlynol;

- Cynnal noson gymunedol ar Ionawr 21ain, 2004, gyda chyflwyniad gan Archaeoleg Cambria. Daeth nifer dda o bobl ynghyd ar gyfer y cyfarfod, gyda thua 50 yn bresennol. Dosberthwyd Taflenni Crynhoi Gwybodaeth i'r sawl oedd yn bresennol i gychwyn y roses o gasglu gwybodaeth ar gyfer adroddiad draft yr arolwg.
- Cynnal Diwrnod Treftadaeth Cynunedol ar Chwefror 21ain, 2004. Roedd nifer dda wedi mynychu y digwyddiad yma hefyd, gyda rhyw 200 o bobl yn dod i mewn yn ystod y dydd. Rhoddwyd dau gyflwyniad gan Cambria. Yn ogystal, cyflwynwyd Adroddiad Drafft Arolwg Hanes Llandeilo i Gyngor Tref Llandeilo Fawr a rhoi copiau ar gael i aelodau'r gymuned. Dosberthwyd rhagor o Taflenni Crynhoi Gwybodaeth. Defnyddiwyd yr achlysur gan Gyngor y Dref i lansio eu gwefan newydd yn swyddogol. Yn fuan wedyn, rhoddwyd copiau o'r adroddiad drafft ar y wefan ar ffurff PDF. Roedd Cyngor y Dref hefyd wedi trefnu arddangosfa o luniau gan y ffotograffydd DC Harries allan o'r casgliad o'i waith a gedwir gan Llyfrgell Genedlaethol Cymru.
- Fel canlyniad i'r cyfarfodydd cyhoeddus, rhoddwyd rhywfaint o ddeunydd ysgrifenedig a ffotograffeg gan aelodau o'r gymuned, sydd bellach yn cael ei gadw yn archifau Cambria yn Neuadd y Sir, Llandeilo. Rhoddwyd nifer fechan o eitemau eraill sydd hefyd yn nwylo Cambria. Mae'r bosibilrwydd o roi'r eitemau hyn i Archifdy Sir Gaerfyrddin ac Amgueddfa Sir Gaerfyrddin o dan ystyriaeth.
- Mae gwybodaeth a gyfrannwyd gan aelodau'r gymuned parthed digwyddiadau hanesyddol a lleoedd hanesyddol o fewn tref Llandeilo bellach wedi eu cynnwys yn y Cofnod Safleoedd a Henebion Rhanbarthol, ac hefyd yn Rhestr y Safleoedd yng nghefn yr adroddiad yma. (gw. Rhan 6). Mae'r cofnodion ar gyfer cymuned Llandeilo bellach yn cynnwys 223 safle o ddiddordeb, cynydd o 69 dros y cyfanswm blaenorol.
- Cynnal noson gymunedol terfynol, ar Mawrth 17ain, 2004, pryd y cyflwynwyd adroddiad terfynol yr arolwg. Mae'r adroddiad terfynol yn cynnwys y gwybodaeth perthnasol i hanes y dref a gasglwyd yn y cyfarfodydd cymunedol. Mae hefyd yn cynnwys cyfres o argymhellion manwl ar gyfer datblygu strategaeth treftadaeth i dref Llandeilo.
- Codi proffeil treftadaeth yn y gymuned ac annog pobl leol i gymryd rhan.
- Codi proffeil Cyngor Tref Llandeilo Fawr Town Council a'i weithgareddau.

7.3 *Sylwadau'r Cyhoedd*

Er nad oedd ond nifer fechan o drigolion oedd wedi cynnig sylwadau ar eu barn ar dreftadaeth y dref a'r ffordd y bydd yn cael ei rheoli yn y dyfodol, mae eu sylwadau yn werth eu cofnodi yma (yn eu hiaith wreiddiol).

SYLWADAU CYFFREDINOL

- The historic town appearance should be maintained. It is threatened by the increasing use of “incongruous doors and windows”
- The character of Llandeilo as an historic country market town, similarly, was mentioned, and the need to retain its character.
- The need to promote Llandeilo as a country town, with historic links to the great estates of Dinefwr and Gelli Aur.
- The promotion and management of Llandeilo as an historic town is needed
- The need for better signage and information relating to heritage sites.
- Heritage and the natural environment need to be combined.
- Llandeilo sits in a landscape that is rich in terms of the number of historic sites, such as Garn Goch hillfort.
- Future marketing should be aimed at special interest groups (e.g. geologists, ornithologists etc) to draw more visitors to the area. Seminars and conferences on heritage and other themes could be held at Llandeilo.

SYLWADAU MANWL

Bridge Street has “incongruous alterations”

Ugly railings in Ebeneser Street

Façade of Victoria Hall needs to be restored and protected

There is a need to link and promote Dinefwr Park, Castle Woods, Newton House, Dinefwr Castle and Llandyfeisant Church

Llandeilo Bridge is a distinctive feature

The Church and Churchyard are important features

Crescent Road/Ebeneser Street is an excellent viewpoint

New signage is needed for Castle Woods and Dinefwr Castle

The history of the development of the transport network and its effect on the town's development is important

The history of the rugby club and other sports and leisure facilities should not be forgotten

Schools/Education past and present

Religion past and present

The culture and language of the town should be included

Local industries

The commercial and civic life of the town are important themes

FFYRDD O DDEHONGLI TREFTADAETH

Internet

Wales Tourist Board, Tour Link (Carmarthen County Council)

Need a more substantial town guide book

Heritage Centre

More signage

Appoint a public relations officer for the town

7.4 Crynodeb o Gynlluniau Diweddar

Towards a Llandeilo Fawr Heritage Strategy: A Summary of Recent Initiatives

(A paper written in July 2003 by Gwilym Hughes, Director of Cambria Archaeology, and updated in 2004).

Summary of recent initiatives or concepts that are linked to the promotion and appreciation of the historic heritage of Llandeilo Fawr

Introduction

This document was initially prepared following a meeting held at the Shire Hall in Llandeilo on 1st July 2003 between representatives from Cambria Archaeology, Llandeilo Fawr Town Council, Llandeilo Fawr Chamber of Trade and the Llandeilo Community Association. The objective of the meeting was to discuss the establishment of a possible future strategy for the promotion and wider appreciation of the historic heritage of Llandeilo Fawr and the immediate surrounding area. As a first step it was agreed that a summary of relevant, recent initiatives and proposals should be prepared. This would allow the formulation of a considered and integrated strategy that established the clear links across these initiatives. This list has subsequently been updated in the context of the current community heritage audit and takes account of the progress made on several of the initiatives between July 2003 and March 2004.

The economic and social value of the town's heritage

In recent years there have been several studies designed to assist local and regional development and regeneration. Two specific studies were undertaken towards the end of the last decade that specifically focused on the town of Llandeilo. In 1997 Carmarthenshire County Council commissioned Roger Evans Associates to undertake a study with the aim of preparing a framework for the economic regeneration of Llandeilo. Their report, entitled 'Llandeilo Regeneration Study', was published in December 1997 and contained a series of proposals for 32 discrete projects. Many of these proposed projects were connected with promoting the heritage of the town and these are included in the list below. The second study, which was published in December 1998, was a Community Appraisal, undertaken by the Rural Surveys Research Unit of the University of Aberystwyth on behalf of Antur Cwm Taf/Tywi. This took the form of a questionnaire and was designed to identify local needs, problems, opportunities and aspirations. The questionnaire was sent to 906 households and, from these, 422 forms were returned. This was an impressive response that was considered by the authors of the report to be a 'sound statistical base from which to draw conclusions'. Many of the questions asked related to tourism, environment and conservation and local history. The responses to these questions are clearly relevant when assessing the community's attitude to the heritage and historic environment of the town.

Both of these surveys highlighted the potential economic value of the town's heritage. The Llandeilo Regeneration Study stressed that environmental improvements to the town are a key component of any economic regeneration strategy. In particular it observed that so called 'footloose companies' with 'locational freedom of choice' frequently gravitate to small, historic, rural Welsh towns because of the quality of life on offer. A significant part of this stems from the historic environment provided by these locations. This includes companies in fields such as Information Technology, medicine and the media. It is particularly noticeable that Llandeilo has attracted the regional headquarters of conservation-based organisations such as the National Trust, the Countryside Council for Wales and Cambria Archaeology (Dyfed Archaeological Trust). This is no accident. These companies have been drawn to Llandeilo because of its distinctive historical character. There is clearly a significant potential for attracting further companies, providing further employment opportunities, through the conservation and carefully managed promotion and enhancement of this historic character. Furthermore, the potential for Llandeilo to provide a base for regional tourism has not yet been fully realised despite the number of high quality attractions within the immediate surrounding area. Again the carefully managed promotion of the historic heritage of the town would encourage more visitors to prolong their stay and enjoy the many specialist shops, cafes and pubs.

There would be significant social benefits from a co-ordinated heritage strategy for the town. The historic heritage can foster and contribute to a stronger sense of community, a sense of time, a sense of place, a sense of identity and belonging. The historic environment has a huge potential in building a local pride of place. The challenge to any heritage strategy is to develop a sense of ownership that builds on what the community in Llandeilo value as an integral part of their historic heritage. The pride that can be developed will be infectious and will be visible both for inhabitants and visitors alike. It is critical that the views of the community are sought and listened to. The Llandeilo Community Appraisal provides a sound starting point.

However, it has to be stressed that the historic heritage of Llandeilo is also an extremely fragile resource. There is always a danger that an ill-considered, piecemeal approach to regeneration and enhancement can severely damage the very distinctiveness that gives Llandeilo its value. The danger faced by rural towns in England was given significant media coverage in 2003 following the publication of a report by the Campaign for the Protection of Rural England. The loss of local distinctiveness through bad design and poor planning is now a serious threat to the economic and social well-being of many communities. The small towns of rural Wales are clearly faced by similar dangers. Llandeilo is not immune to this and care needs to be taken when considering initiatives that may appear to be well-meaning but in fact severely compromise the distinctive, historic character of the town. Even in the development of any heritage enhancement strategy for Llandeilo care has to be taken that any 'improvements' or physical developments complement rather than detract from the existing historic fabric of the town.

Summary of recent initiatives

The following list partly draws on the recommendations of the Llandeilo Regeneration Study and partly on the conclusions of the Llandeilo Community

Appraisal. In addition to the recommendations of these two surveys there have been numerous individual and organisational initiatives linked to an aspect of the historical heritage of the town. Some have not progressed beyond the concept/discussion stage while others (such as the Cadw programme of restoration at Dinefwr Castle) are now nearing completion. *By drawing up a list of these initiatives and concepts this paper is not necessarily endorsing them all.* It is merely trying to draw attention to the number and variety of projects, many of which have been independently conceived or developed and are essentially 'stand alone' schemes. The list highlights the need for a coordinated programme that will draw related projects together into a more holistic vision for the enhancement of the town's heritage.

Town Trail – the development of a town trail, accompanied by a town map and interpretation material at strategic points around the town, has been suggested on numerous occasions and this was included as a proposal within the Regeneration Study. Such an initiative would encourage visitors to explore the hidden treasures of Llandeilo both within the historic core and on the periphery of the town. It would draw attention to the town's history, architecture and character. It has been suggested that the Town trail or trails should link with countryside walks and other walks of special interest in the immediate area such as Dinefwr Park, Castle Woods and the riverside.

Heritage Panels – this obviously closely links up with the Town Trail with the establishment of information panels that might highlight locations that deserve special attention or might be established at particularly important viewpoints.

Footpath improvements and enhancement – This forms part of a wider initiative by the County Council to provide improved access to public rights of way and to highlight points of interest through accompanying leaflets. There are several important footpaths and rights of way in the immediate vicinity of Llandeilo and these provide crucial access to heritage sites such as Dinefwr Park and the Swing Bridge. Others, such as the Glynceirch footpath, provide important links between sections of the town. They would also provide important links with the Town Trail and provide crucial access to the surrounding countryside. The

Local History Group – The establishment of a Local History Group or Heritage Society has significant potential. Nearly 40% of the households contacted during the Llandeilo Community Appraisal said that they would be interested in joining such a group if one was established.

Riverside strategy – the river was considered one of Llandeilo's greatest assets by the Regeneration Strategy but also one that was presently under-utilised. Access to the river's edge is poor and walks along it are discontinuous. And yet it provides significant opportunities to promote an appreciation of both the natural and historic heritage of Llandeilo – not least the 1848 stone span bridge and the Swing Bridge. The importance of developing this asset was also singled out in the Llandeilo Appraisal (Table 23). The provision of a footpath along the east bank of the river through the Tir Cymen scheme has provided a very valuable access point for the community to the riverside.

Carmarthen-Llandeilo Cycle Route – the reuse of the disused rail line between Llandeilo and Carmarthen as a cycle route has been investigated by a number of studies including the Regeneration Study. Any future development of this initiative has significant potential in highlighting the rich historic and cultural heritage between the two towns.

Heritage Centre – A centre for interpreting and presenting the heritage of Llandeilo, perhaps itself utilising a historic building. A centre could also provide exhibition space and provide a centre for the promotion of Welsh culture, language and music. Suggested buildings have included the Public reading Room and Literary Institute, the Shire Hall and the Old Market Hall.

Historical Archive Centre – the Llandeilo Community Appraisal highlighted a widespread feeling that it was important to record community history. Suggestions included audio-visual methods or the collection of documents and photographs. Such collections could perhaps be coordinated with other archival collections such as the Carmarthenshire County Records Office, the National Archives and the regional Sites and Monuments Record. The latter is already located in Llandeilo in the offices of Cambria Archaeology. The collections could be linked to an online index perhaps via a community website.

Statue to historical figure – The provision of a statue to an historical figure with close Llandeilo connections has been frequently mooted. Suggested locations have included King Street and suggested historical figures have included the Lord Rhys and Saint Teilo.

Website – three websites with Llandeilo themes currently exist. One is run by the Parish church and the other is a private website that hosts details of the Llandeilo Festival. The third website was recently launched by the Llandeilo Fawr Town Council. This website would be an ideal vehicle to publicise and promote the historic heritage of the town.

Colour strategy – this initiative has in the past been promoted by the Civic Trust and is in reaction to the arbitrary choice of colour used in some buildings and in an attempt to acknowledge that individual areas are characterised by their own unique colour palette. The recognition of the need to consolidate existing studies and to provide guidance was recognised by the Regeneration Study. The re-establishment of the Llandeilo and District Civic Trust Society once again provides an opportunity to re-invigorate this initiative.

Llandeilo in Bloom – This initiative was also originally led by the Civic Trust Society and has been maintained by a number of enthusiastic individuals through the provision of hanging baskets and other floral decoration at both public buildings and private businesses.

Business and shop frontages – this also derives from the recognition that well-designed shop-fronts, signs and forecourts help to improve and enhance the character of individual buildings and the street scene as a whole. The Regeneration Study suggested the preparation of a leaflet promoting guidance for businesses.

Street Furniture – the Regeneration Strategy observed that street furniture had a considerable visual impact on the streetscape and stressed the need to develop a strategy to reduce street ‘clutter’ and add unity to those items that remained, utilising local artists and craftspeople in the design of new items. This clearly links to the provision of heritage interpretation panels, seating and railings (for example in Crescent Road).

Public Art – Another proposal made by the Regeneration Strategy. Utilising the lively local arts community the proposal was to commission public art such as street banners that would integrate with other regeneration projects.

Festivals – This is one of the few proposals put forward by the Regeneration Strategy to have been developed. In fact not one but three annual festivals are currently active; the Llandeilo Festival, a pottery festival and the Llandeilo Music and Flower festival. The establishment of an antiques festival is also under serious consideration. It has been suggested that active lobbying could be undertaken to attract other national events such as the Urdd Eisteddfod to build upon the success of the National Eisteddfod held in 1996.

Crescent road railings and gardens – The Town Council is currently actively engaged in negotiations to purchase the gardens below Crescent Road to provide a community garden. The Town Council is also in the process of replacing the railings along the edge of the Crescent Road with more appropriate ‘heritage-style’ railings.

Station Road enhancement – The Town Council has recent put forward proposals for the enhancement of Station Road so developing one of the ‘gateways’ into the town. This is linked with the establishment of a bus park in the area of the railway station. Discussions are also underway between the Town Council and the railway companies to develop improved footpath access from the railway station to the riverbank at the Swing Bridge.

The ‘Book of St Chad’ (also known as the ‘Lichfield Gospels’ or the ‘Llandeilo Gospels’) – This manuscript was located St Teilo’s church for 200 years between AD800 and AD1000. It was then relocated to Lichfield Cathedral in uncertain circumstances. Its cultural significance is significantly enhanced by the presence of marginalia that are amongst the earliest known written Welsh. A proposal is currently being led by the Church of St Teilo to establish a visitor centre at the Church using a digital facsimile of the gospels as its centrepiece. A meeting of potential interested parties in this proposal was held in February 2004. Such a display could also incorporate the two Early Christian Monuments located in the church.

Dinefwr Park Conservation Plan – Following the purchase of Home Farm the National Trust are currently developing a conservation Plan for the Dinefwr Park estate with the support of the Heritage Lottery Fund. This is a designed landscape of international importance and clearly any heritage strategy for Llandeilo would need to link up with the National Trust’s proposals.

Llandeilo Roman Fort – As part of the conservation plan, the discovery was made earlier in 2003 of a complete, undisturbed Roman Fort on the Dinefwr Park estate. This is one of the most dramatic archaeological finds ever made in region. The

National Trust is currently exploring options for future work on this fort. These could include a major programme of public archaeology with community participation in excavation, survey and conservation.

Dinefwr Castle Restoration – Dinefwr Castle is one of the most important medieval castles in Wales and can rightfully claim to have been the seat of power for independent Wales for much of the 12th century. The programme of restoration of the Castle by Cadw (making it safe and open to the public) is now nearing completion. This castle is within walking distance of the town centre and surely should be considered Llandeilo's greatest historic asset.

Llandyfeisant Church restoration and visitor centre – The restoration of the redundant church at Llandyfeisant by the Wildlife Trust has run into structural problems. The completion of this project involving the reuse of the church as an interpretation centre has significant potential for the presentation of this part of Dinefwr Park and could form an important component of any Town Heritage Trail.

Castle Woods – The Wildlife Trust has made a significant contribution to the enjoyment of the woodlands on the south side of Dinefwr Park with the provision of footpaths and public access – linking the important heritage sites of Llandyfeisant Church and Dinefwr Castle with attractive nature trails.

The Abbey Gardens – this proposal was developed by the Regeneration Study and involved the establishment of a visitor attraction based on the privately owned gardens at the Abbey in the centre of Llandeilo.

Graveyard Enhancements – the graveyard surrounding the key landmark building of St Teilo's church sits at the heart of medieval Llandeilo and is the historic core of the town. The Regeneration Study proposed making this the 'green heart' of the town providing better maintenance, seating and generally more accessible.

Penlan Park – It has been argued that the bandstand at Penlan Park is an under utilised resource for small open-air concerts. It provides one of the most attractive open-air settings anywhere for such occasions with dramatic views across the town, Ffairfach and the Tywi Valley and with the beech plantations of the landscaped park forming an attractive backdrop. The viewpoints here and elsewhere in the town would provide obvious locations for interpretation panels.

Bus Park – There is currently no designated bus park in Llandeilo. It has been suggested that the development to a bus park could be linked to the provision of information about the heritage of Llandeilo and the Heritage Trail. One suggested location has been Station Road in the vicinity of the Railway Station. Again an information point would be logical at an important 'gateway' to the town.

Proposed Brewery and Visitor Centre – There is currently a proposal to develop a new brewery and visitor centre at the northern end of Rhosmaen Street on the site of the former Council Depot. Again, this is an important 'gateway' to the town and could be an opportunity to develop an information point on the heritage of the town.

Coed Tregib – The Woodland Trust have recently put forward a proposal to extend Coed Tregib and provide new public access with links to other footpaths elsewhere in Llandeilo.

The former Provisions Market – This historic building has now remained unused for a number of years. Various proposals for its reuse have been put forward in recent years including the establishment of a pottery centre of excellence. More recent proposals have included the establishment of a multi-function facility possibly incorporating a heritage centre and retail/business units.

The Civic Hall – There is currently a campaign, led by the Community Association, to improve facilities at the Civic Hall at make it once again the focus for Community activity for the town.

8. RHESTR DARLLEN

- Anonymous 1986 *Walks Though History 2 – Llandeilo: The Town*. An Experimental University/Schools teaching project booklet of unknown authorship, signed DB & RD. Llandeilo Town Council & University College, Cardiff.
- Anonymous 1987 *Walks Though History 3 – Llandeilo: The Hills*. An Experimental University/Schools teaching project booklet of unknown authorship, signed DB & RD. Llandeilo Town Council & University College, Cardiff.
- Cadw 1991 *Buildings of Special Architectural or Historic Interest: Llandeilo*.
- Cadw/ICOMOS
2002 *Register of Landscapes, Parks and Gardens of Special Historic Interest in Wales Part 1: Parks & Gardens*. Pages 68-73 for Dinefwr Park.
- Cadw/ICOMOS
1998 *Register of Landscapes, Parks and Gardens of Special Historic Interest in Wales, Part 2.1 Landscapes of Outstanding Historic Interest in Wales* for Dyffryn Tywi.
- Carmarthenshire County Council Planning Department
1972 *Llandeilo Conservation Area: Appraisal and Recommendations*.
- Davies, JL, Felstead, ML & Edwards, WJ
1988 *Llandeilo Community Appraisal* prepared by the Rural Surveys Research Unit, University of Aberystwyth for Antur Cwm Tâf Tywi.
- Dyfed County Council
1993 *Llandeilo: A Compilation of "Llandeilo-Vawr and its neighbourhood" by William Davies (1858) & "Llandeilo: Present and Past" by W. Samuel (1868)*.
- Griffiths, RA 1991 "A Tale of Two Towns: Llandeilo Fawr and Dinefwr in the Middle Ages" in *Sir Gar: Studies in Carmarthenshire History* pp.205-226.
- Jenkins DC 1976 *Diary of Thomas Jenkins, 1826-1871*.
- Jones, Eirwen 1984 *Llandeilo*.

Llandeilo Fawr Town Council

1994 *Llandeilo Town Guide.*

Price, L 1883 *Guide to Llandilo and its neighbourhood.*

Roger Evans Associates

1997 *Llandeilo Regeneration Study* for Carmarthenshire County Council.

Thomas, JM 1983 *The Llandeilo Apprentice – Memories of Llandeilo 1906-1911.*

